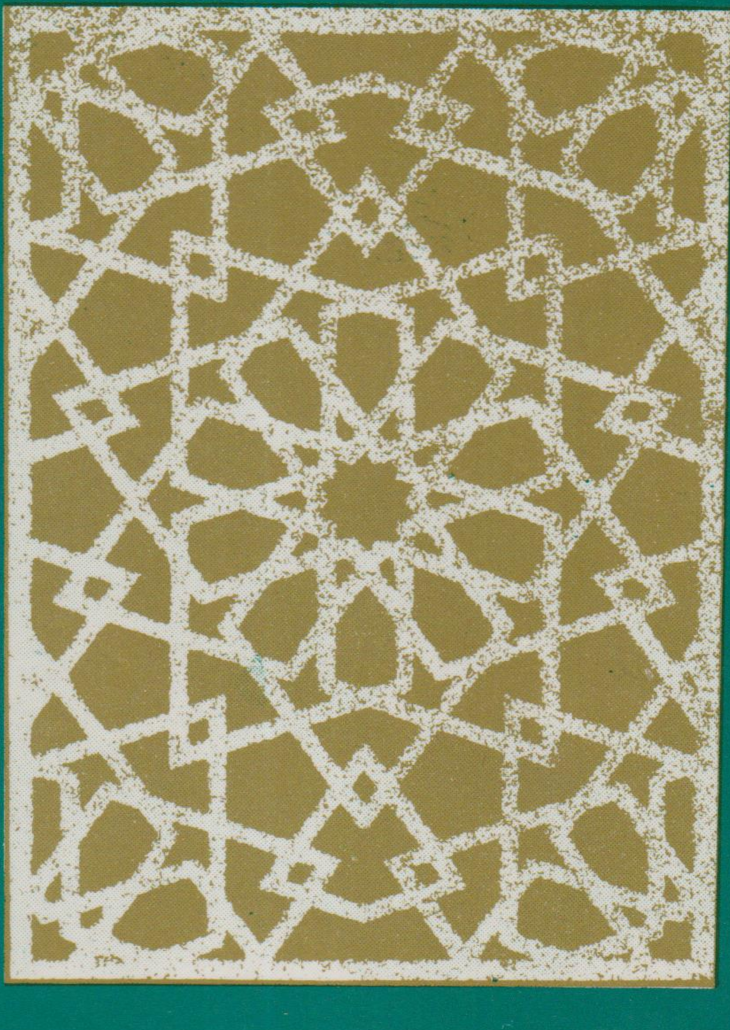
M. AKİF İNAN

DİN VE UYGARLIK

akabe

AKİF İNAN

1940'da Urfa'da doğdu. İlk ve Ortaokulu Urfa'da, Liseyi Maraş'ta bitirdi. D.T.C. Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü mezunudur.

1961-64 yıllarında Hilâl dergi ve yayınevinde yönetici, 1964-69 yıllarında Türkocakları Merkez Müdürü, 1969-72 yılarında da Türk Taşıt İşverenleri Sendikasında Eğitim Uzmanı olarak çalıştı. 1972'den sonra çeşitli orta ve yüksek dereceli okullarda öğretmenlik yaptı.

1961'den bu yana birçok dergi ve gazetede yazılar ve şiirler yayınladı. 1969'da Edebiyat, 1976'da Mavera dergilerinin kurucuları arasında yer aldı. 1977'den itibaren Yeni Devir gazetesinde günlük fikir ve sanat yazıları yazdı, eserler tefrika etti.

Basılmış kitapları: Edebiyat ve Medeniyet Üzerine (denemeler 1972), Hicret (şiirler 1974), Yeni Türk Edebiyatı (O. Çağlar'la birlikte, Eğitim Enstitüsü için ders kitabı 1977).

M. AKİF İNAN
DİN VE UYGARLIK

Akabe Yayın Ticaret ve Sanayi A.Ş.
P.K. 54 — Feriköy/İstanbul
Tel. : 522 45 74

AKABE YAYINLARI : 41

1. Basım : Kasım 1985

Kapak : Marmara
Dizgi - Baskı : Dizerkonca Matbaası

ÖNSÖZ

Kişi için hatıra ne ise, millet için de tarih odur.

Kişi için hatırasızlık, nasıl ki bir hafıza kaybı demekse, millet için de geçmişinden uzak düşmek, tarihi içinde var olan uygarlığından kopmak öylece trajiktir. Uygarlığından koparılan toplum, tükenişin trajedisini yaşıyordur.

Uygarlığından ayrı düşen toplumda iki sınıf insan belirir. Biri, bu uygarlıktan uzaklaşmanın gereğine inanmış olanlar, bu uzaklaşışı bir mutluluk simgesi olarak görenler, diğeri; o uygarlıktan uzaklaşmanın hüznünü yaşayanlar. Biri onu devirmenin, diğeri onu tutmanın gereğine bağlanmıştır. Biri devrimci, diğeri tutucu yani.

Deviriciler, eski uygarlığın unutulmasını sağlamaya çalışırlar, hatıraların silinmesini, yeni atılımları için şart görürler. Toplumun hafızasını ihtilâle vermek isterler.

Tutucular, hafızanın kaybolmasına razı olmaz, hatıralarını söküp atmazlar.

Devrimci, tükenişi hızlandırmak, tamamlamak sancısı içindedir, yeniliğine alan açmak için.

Tutucu, devrimcinin yeni düzen anlayışından tedirgindir. Alışkanlıklarının dışında kalan dünyayla bir

uyum içinde olamayacağına inandığı için, değişime karşıdır, götürülmek istenen eski düzene sımsıkı sarılmıştır.

Devrimci gözüpektir. Tutucu, onun bu halini dengesiz bir maceraperestlik olarak görür. Maziperesttir tutucu.

Devrim gerçekleştikçe, tutucunun maziperestliği çoğalır, büyür, sabitleşir, kemikleşir.

Her devrim, arkasında bir tutucular sınıfını var eder.

Devrim'le birlikte başlar tutuculuk. Devrim öncesindeki düzen içinde, normal hayatlarını yaşayan, bu düzenin irdelenmesini aklına getirmeyen, bu düzenden büyük şikâyeti, hatta memnuniyeti olmayan tabii vatandaşlar, alışageldikleri bu düzenin değişime uğraması karşısında bir şok geçirirler önce. Ömürlerinde, başka bir düzen ihtiyacı duymamış oldukları için, bu yeni düzen onları apıştırır, şaşırtır. Hazırlıklı olmadıklarından intibak edemezler. Bu uyumsuzluk karşısında artan huzursuzluklarını, yeni statüye çeşitli biçimde başkaldırarak ortaya koymaya yönelirler.

Ve geçmişi idealize etmeye başlarlar. Düne dair, geçmişe dair ne var ne yoksa, hepsi gözlerinde daha da büyür, önem kazanır. Eski düzenleri içinde yaşarlarken hiç de dikkatlerini çekmemiş olan, önem vermedikleri bir çok ilişkiler, kurumlar, yeniden anlam kazanmaya başlar yanlarında. Adeta eskiyi şimdi idrâk etmeye, şimdi bilinçle benimsemeye koyulmuşlardır. Dün, alelâde gibi gördüklerini, şimdi fevkâlâde bulmaya kalkarlar. Sanki eskiyi şimdi keşfediyorlar gibi olurlar. Bir hisar içine çekilerek, yanlarına eski olan ne varsa, hepsini getirmeye toplamaya çalışırlar.

Bu durum genellikle, geçmişi yeni baştan yorumlamaktan, eskinin iyisiyle kötüsünü ayırmaktan alıkor kendilerini. Eski olan herşey, makbulleridir. Bu bakımdan bir muhasebe sırrına eremeden, eskinin neden çöktüğünün sebeplerini keşfedemeden, devrimin yakaladığı boşlukları anlayamadan, çevrelerine topladıkları bir çok hurdayı, içlerinde daha da büyüterek, onları daha da severek yaşarlar. Gittikçe bazı kaideler edinmişlerdir, fikrisabitler bulmuşlardır, hatta örgütleşmişlerdir. Ama bunların hiçbiri hisarlarından çıkaramaz kendilerini. Çünkü bu eylemin değil, reaksiyonun yönetimindedirler. Devrim geliştikçe, bunların huzursuzlukları çoğalır, reaksiyonları artar. Bu hal onlarda giderek otomatlaşır; yeni, diri, ilgi çekici, taraftar bulucu olmaktan çıkar.

Bu nokta çok işine gelir devrimin. Ne düşündüğünü, ne söyleyip, neyi istediğini bilir tutucunun. Tutucudan hiçbir sürpriz beklemez olmuştur. Onu gütmenin; istismar etmenin ya da korkutmanın yolunu bulmuştur artık.

Türkiye'nin son ikiyüz yılı, Batıcı anlamda yenilikler getiren devrimci dediğimiz egemen kadrolarla, tutucu dediğimiz küskün ve içedönük zümrelerin yanında, bir de bu her iki olguyu uzlaştırmaya çalışan aydınlar yetiştirdi. Tanzimat'tan sonra ortaya çıkıp Meşrutiyet yıllarında düzenlenmesini tamamlayan fikir hareketleri, özellikle Türkçü-Milliyetçi akımla, İslâmcılık hareketi, bu uzlaştırmacılığı temsil eder.

Elinizdeki bu kitap, öncelikle Batı ile Batıcılığı tartışırken, öte yandan da yukarıda sözkonusu edilen çarpık hatıra-perestliğe bağlı tutuculuk ile uzlaşmacı akımların yorumlarına cevaplar vererek; hatırayı doğ-

rultup, kadim dinamiklerden, geleceğe ışıklar sarkıtmayı hedeflemektedir.

Değişik zamanlarda yazılan ve yayınlanan yazılardan oluşan bu kitap, böylece her parçası bir yere dağılmış bulunan mozayıkları toplayarak, amaçlanan tabloyu okuyucuya da seyrettirmek isteğinden doğdu.

A. İ.

Birinci Bölüm

DİN VE UYGARLIK

Laikliğin Doğuşu

Batıda laik düşünce hareketinin başlamasını, kilisenin despot bir tutum içinde bulunmasiyle izah edenler vardır. Gerçekten de Papalık; belli, kuralları ve inanma biçimi bir istikrar gösteren, bilim anlayışı muayyen bir dini temsil etmekten öte; zaman zaman kendi geleneğinde ve düşünme hususiyetinde tezatlar arzeden bir dini, daha doğrusu zorba bir siyasi otoriteyi temsil hüviyetindeydi. Bir döneminde küfür saydığı herhangi bir davranış veya düşünce tarzını, bir başka döneminde kendine düstur edinecek kadar çok açık tezatlar içindeydi. Öyle ki onun bu değişkenliği, bazen bir papadan öteki papaya geçildiği çok kısa süreler içinde bile görülebiliyordu. Kilise otoritesindeki bu keyfilik, gündelik siyasete bağlı olarak hep menfaat hesaplarına dayanıyordu. Bu durumsa en başta bir istikrar ve denge unsuru olması gereken kiliseye güven duygusunun sarsılmasına yol açıyordu. Kilise insanı

ve toplumu Hakka ulaştıran, din ihtiyacını cevaplayan, sevilen ve tâbi olunan bir müessese değil; ondan korkulan, telaşa düşülen bir zorba haline gelmişti.

Bu durum bilhassa bir başka kuvvete hesap vermemek dâvasında olan devletler ve siyasî iddiası olan asilzadeler tarafından hazmedilemiyordu.

Hıristiyan dünya üzerinde Papalığın kurduğu sulta, ayniyle hatta daha şiddetli olarak, fikir hayatı üzerinde de görülmekteydi. Kilise, eğitim kurumlarının tek hâkimiydi. Kendi kanaatleri dışında gelişen fikirlere karşı amansız bir savaş içindeydi. Engizisyon mahkemesi, kiliseyle tamamen ilgisiz olan bilim ve keşiflere de müdahale ediyor, bilim adamlarını amansızca cezalandırıyordu. Alanı müsbet bilim olan birçok bilginin, fen adamının, uğradıkları mezalime dair sayısız örnekler vardır.

Bütün bu tutarsızlıklar, tezatlar, zorbalıklar bir yandan serbest düşünce hareketlerinin alanını daraltırken, fennin gelişmesine engeller dikerken, halk uyanışını sınırlayıp milli devlet oluşumlarının yolunu keserken, öte yandan da; bu baskılara karşı reaksiyonu da çoğaltıyordu. İşte bu reaksiyon laisizmin zuhurunu ve genelleşmesini sağladı.

Kısacası laisizm Batıda, sosyal ihtiyaçların ve zorlamaların cevabı olarak zuhur etmiş gibidir. Kilisenin despot tutumuna bir tepki olarak doğmuştur. Kilisenin bilimi hiçlemesinin mahsulüdür. Dolayısıyla hem laikliğin hem de laisizme tamamen dinsiz bir elbise giydiren anlayışların babası olmuştur kilise.

Kilise ve Başkaldırı

Kilise otoritesine karşı ilk düzenli başkaldırma, Martin Luther'den geldi. 1521 yılında Wittemberg Kilisesi'nin kapısına 95 maddelik bildirisini asarak, Papa ve Kilisenin tutum ve emirlerini protesto edip İncil hükümlerinin yürürlüğe girmesini istedi Luther.

Onun bu hareketi bir bakıma, dinî bir rönesanstı. Nasıl ki rönesans, eski Yunan eserlerine bir dönüşse, Luther'inki de kutsal kitaba bir dönüştü.

Luther'e göre, kilisesiz ve papazsız bir din düzenine dönülmeliydi. Biribirinin aynısı olan kilise skolastiği ile Aristo düşüncesi ve bütün Yunan felsefesi bir safsata idi ona göre. Aristo «üç defa lânete lâyık biri» ve «Yunan felsefesi, şeytanın kendisiydi». Luther'in bu hükümlerine, İsviçre'de Protestanlığın bir kolunu kuran Calvin de katılıyordu. Roma Kilisesinin bütün otoritesini ve geleneğini reddederek, bireyciliği ve akılcılığı savunan Protestanlık, o dönemin toplum düzenine aykırı düşmediği için hızla geniş çevre buluyordu. Luther'e göre toplumsal eşitsizlik, aslında bir tanrı düzeniydi ve olduğu gibi korunmalıydı. Calvin de üretim için faiz alışverişini gerekli görüyor ve bunu dinin emirlerine aykırı görmüyordu. Ortaçağdaki derebeylik düzeniyle yer değiştirmekte olan burjuvazi, protestanlığı kendi çıkarlarına uygun bulmuştu. Bu bakımdan gittikçe gelişecek olan kapitalci düzenle protestanlık tam bir uyum içinde olacaktır.

Kiliseye ve onun doğmalarına bir isyan olan Protestanlık, İznik Konsili'nin hazırladığı İncil metninin kazandığı yaygınlığı, Katolik kilisesine karşı daha güçlü olarak donatmak için, bir yandan önceleri lânetledi-

ği Aristoculuğa yönelecek, öte yandan da yine önceleri karşı olduğu «kilise» vakıasına dönerek Protestan kiliseler kuracaktır. Kendisini böylece mekâna (kiliseye) kavuşturduktan ve ayrı doğmalarla donattıktan sonra, Avrupa'daki kendi zulmüne başlayacaktı.

Katolik kilisesinin Aristo'yu yanlış yorumlayarak istismar ettiğini ileri sürerek, gerçek Aristoculuğu kendilerinin getirdiğini söyleyen Protestanlığın geliştirdiği dogmatizm, bilime ve serbest düşünceye düşmanlıkta Katolik kiliseden hiç de geri kalmayan bir tutum içerisindeydi.

Kilise babaları dünyanın yuvarlaklığına inanmıyorlardı. Onlara göre dünya, çevresi; denizlerle kaplı dört köşeli bir şekilden ibaretti. Bu dört köşenin etrafını kuşatan dört deniz de, gök kubbesinin destekleri olan duvarlarla örtülüydü. Kilise dünyanın yuvarlak olduğunu ileri sürenlere karşı kürenin alt tarafındaki insanların o halde nasıl ayakta durabileceklerini ve tekrar yeryüzüne gelecek olan Hz. İsa'yı bu alt taraftaki insanların nasıl görebileceklerini sorarak susturuyor ve cezalandırıyordu.

Protestanlığın önde gelen isimleri de, Luther ve Calvin başta, hep dünyanın düzlüğüne inanıyordu.

Ptolemais coğrafyasını düzenleyerek basan Servetus, Calvin tarafından «Musa'yı yalancılıkla suçladığı ve Ruhul Kudûs'e hakaret ettiği» gerekçesiyle diri diri yakılmıştır. Servetus'un suçu bu kitapta, Ken'an ilinin «süt ve bal akan» bir ülke değil, kurak ve çorak bir memleket olduğunu yazmasıydı.

Protestanlık ve Calvinizm, Katolik kilisesi tarafından dinsizlikle suçlanıyordu. Gerçekten de, özünde

dine karşı düşmanlık taşıyan Rönesans harekatı, Protestanlığı besleyen bir ortam hazırlamıştı.

Bütün bu mezheplerin biribirine karşı takındığı tavır çok korkunç olmuş, farklı inanışları yüzünden onbinlerce insan türlü işkencelerle hayatlarını kaybetmiştir.

Batı'nın Düzen Anlayışı,
İncil'in Tahrifi

İncil'in tahrif edilmesi, Hıristiyanlık'ta bir «dünya görüşü» boşluğu bırakmıştır. Mensuplarının bu büyük beşeri ihtiyaca dinlerinde cevap bulamaması, Batı insanını, bu boşluğu kendi zihnî melekelerini ve tarihi tecrübelerini seferber ederek doldurmaya, yeni nizamlar aramaya yöneltmiştir.

Batı'da felsefenin gelişmesini de, Hıristiyan inancındaki bu eksik öz ile ilgili görmeliyiz. Dinin cevapsız bıraktığı mistik kaygıları ve sosyal problemleri karşılamak ihtiyacı ile Batılı, sürekli olarak zihnî ve hissî spekülasyonlara muhtaç kalmıştır. Batı felsefesi ve sanatı, bu akıl ve duygu spekülasyonunun adeta bir endüstrisi oldu. Onun için Doğu, yani İslâm dünyası, dinin önlerine serdiği çok yüksek ve ideal ilâhi bir zemin bulmuşken ve bu zemin üzerinde zihnî ve hissî melekelerini yoğunlaştırarak uygarlığını geliştirirken; Batılı aydın, bir uygarlığı oluşturmanın temel şartı olarak Hıristiyanlığın getirdiği doğmalardan kurtulmayı zaruri görerek işe başlamıştır. Yani İslâm, bir uygarlığın başlamasına sebep olurken, Hıristiyanlık, bir uy-

garlığın kurulabilmesi için sultasının kalkması gerekli bir din olmuştur.

Nitekim Batı uygarlığının tarihi temellerine dayalı olarak yeniden kurulması demek olan Rönesans hareketi, Hıristiyanî etkinin asgari seviyeye indirilerek, ona bu yeni uygarlıkta ancak küçük bir duygu payı bırakılarak gerçekleşmiştir.

Gerçi, günü gününden Hıristiyanlık'a eklenmiş bulunan Laisizm, bu dindeki devlet görüşü eksikliğini, insan zihninin çabalarıyla gidermeğe açık kapı bırakmıştı ama, papaların despot tutumu dolayısıyla serbest düşünmeğe vurulan pranga bu eksikliğin de giderilmesini engellemişti. Papalığın baskısı altında geçen Ortaçağ Avrupası, kilisenin mihveri etrafında, gerçi mimari ve süslemecilik alanında bazı sanat eserleri oluşturmadı değil, fakat insana insan gibi yaşama iradesini ve ortamını asla tanımadığı için; keşiflere ve bağımsız düşünceye giden bütün kapıları kilitlemiş oluyordu. Bu bakımdan Batılı'nın bağımsız düşünce anlayışı, hep din düşmanlığı biçiminde tezahür etmiştir, baskılara karşı bir kaşkaldırma biçiminde ortaya çıkmıştır.

Hıristiyan Roma

M.Ö. 1. yüzyıl ortalarında Roma İmparatorluğu'nun bir vilâyeti haline gelen Yunanistan, ilim ve felsefesiyle, Roma'ya nüfuz etmeğe başladı. Önceleri Roma, içinde bulunduğu büyüklük duygusu ile Yunanistan'dan gelen ilim ve felsefe akımıyla ilgilenmedi, hatta hafife aldı. Çünkü Roma, durumu gereği, ilmin kaynağı ile uğraşmak, derin felsefî konularla ilgilenmek

gibi bir bakıma durağan bir sosyal yapı ve birikime sahip değil; daha çok pratik hızla neticeyi devşiren bir eylemi temsil ediyordu. Romalılar kendilerine büyük bir imparatorluk sağlayan hukuk, teknik ve harp işlerinde usta idiler. Romalı filozoflar, bağımsız yeni birer felsefî sistemi ortaya koymayı değil, ancak, çeşitli sistemlerin birbirine uygun düşen fikirlerini seçerek (Ekletik) bir felsefe yapmak gibi, Roma devletinin pratiğine yararlı düşecek yolu meslek edinmişlerdi. Roma üstünlüğü, devletçilikte, askerlikte, idarecilikte ve kanunculukta görüyordu. İlmin, kaynağına ve geliştirilmesine yönelmeden tıp, ziraat, mimarlık ve mühendislik alanındaki uygulaması ile, pratiği ile ilgileniyordu Roma. Bir bakıma, ilim ve düşünce, devletin güdümüyle kuşatılmıştı.

Fakat Roma'nın Yunan felsefesini önceleri hafife almasına ve bir süre sonra da onu tehlikeli görerek resmen karşı çıkmasına rağmen, zamanla sınırları içindeki Yunanistan'la Roma arasında kurulan öğrenci ve hoca trafiği, direncini kıracaktı. Yani, «Romalılar dünyayı fethetmişlerdi ama Yunan ilmi de Roma'yı fethetmişti.»

Bu fetih hareketi, M.Ö. 1. yüzyılda Çiçeron'un nesri ve Lükrez'in şiirleriyle başlamış, Babil'li Diogenes'le tanışan ve Posidenius'un çabalarıyla Eflatun felsefesiyle de takviye edilen eski Yunanın Stoacı felsefesi nihayet Roma'nın en muteber dünya görüşü olmuştu.

Stoacılık'ın, bütün âlemi bir tek organizma gibi gören ve herşeyin arasından bir bağlılık, yani ilişki bulan anlayışı, ferdî bağımsızlığı değil, ferdin topluma bağımlılığını öngören, kişiyi topluma ve devlete karşı

sorumlu kılan özelliği, dünya devleti iddiası ve görüntüsü içinde olan Roma'nın zihniyetine çok uygun düşen bir felsefeydi.

Lukrez'in çabalarıyla da, Demokrit atomculuğunun yanı, ne tatlı, ne acı, ne soğuk ne sıcak ve ne renk değişmez gerçeklikler değildir. asıl gerçeklik, (boşluk) ile «atomlar»dır" ifadesiyle formülleştirdiği, her türlü inancı ve gerçeği izafî gören, deneylere bel bağlayan, bir nevi akılcılığın ve materyalizmin ve Epikür'ün, dinin dışında aradığı, maddeci ve felsefesinin de Roma'da ilgi gördüğüne şahit oluyoruz. Fakat Lukrez'in eseriyle ilgi toplayan Demokrit ve Epikür'ün felsefeleri, Stoacılık kadar yaygınlık kazanmadı. Ancak Stoacılıktan sonra önemsenen bir anlayış olarak ilgi gördü.

Niçin eski Yunan'da görülen diğer felsefî sistemleri değil de, bunları benimsedi Roma?

Çünkü, stoacılık, Roma'nın «büyük devlet» espirisine, Demokrit ve Epikürcülük ise, bu şaşaanın verdiği maddeci nefs emniyetine ve gittikçe daha da yoğunlaşacak zevk ve sâfa düşkünlüğüne cevap veriyordu.

Eski Yunan felsefesinin Roma'da başlattığı bu canlılık, milâdî 3. yüzyılın sonlarına doğru, hayatiyetini kaybedecektir. Çünkü Hıristiyanlık güçlenmiş, Roma'daki düşünce hayatını etkiliyen imkânlara kavuşmuştur. Önce Yunan felsefesinin içinde kendine yer arayan Roma, sonraları kilise babalarının geliştirdiği dogmalara boyun eğecektir. Kilise, artık güçlü isimler yetiştiremeyen, zayıflayan felsefî ortamın bıraktığı boşluğu doldurmaya koyulurken, bizzat mevcut felsefî ortamı da, tamamen yok etme eylemini birlikte sürdürüyordu.

Fakat kilisenin, felsefeye karşı takındığı bu kesin

red tavrı, Hıristiyanlığa evrensel bir din hüviyeti vermeyi tasarlayan baba'ların yeni stratejileri gereği değişecek, bu kerre de, reddettikleri felsefeden, kendi düzen ve diyalektiklerini korumak adına, adapteye koyulacaklardır. Kilisenin bu adaptasyona muhtaç olması, hem Hıristiyanlıktaki öz yetersizliğinin ve hem de, başta Roma olmak üzere batı dünyasının, felsefî düşünceye şartlı bir geleneğe sahip olmasıyla ilgilidir.

Aslında papalık, değil yalnız serbest düşünceye, güdümünde tuttuğu düşünce biçiminin farklıca izahlarına ve nüanslarına bile hayat hakkı tanımayacak kadar yoğun bir yobazlık içinde oldu. Kilise düşünen adam değil, inanan adam istiyordu. Ama nasıl inanan? Skolastik düşüncenin getirdiğine inanan ve bu çerçeve içinde bile düşünmeğe, yani tefekkürde bulunmaya kalkmayacak kadar iradesiz veya fanatik biçimde inanan insan istiyordu. İslâm'ın inandıktan sonra derinleşmeği; tefekküre yönelerek taklidi imanını tahkiki imana ulaştırmayı bir ibadet sayan anlayışıyla, kilisenin tefekkürü afaroz eden anlayışı arasında bir uçurum vardı.

Ortaçağ skolastiği öyle akıl almaz bir yobazlığı temsil ediyordu, öyle derin ve büyük tezatları yaşıyordu ki, önceleri şiddetle reddettiği Platon'u, daha sonra kendi dogmalarını savunmaya en önemli vasıta sayarak istismar edebiliyordu. İlk yıllarda Aristoteles'i okuyanların diri diri yakılmasını emrederken, sonraları Aguino'lu Thomas'ın yorumladığı ve Kilise'nin dogmalarını güçlendiren Aristoteles'i okumayanları, ona uymayanları yine diri diri yaktırabiliyordu. Bizzat skolastiğin kurucusu Scottus Erivgena bile Kilise'nin zulmüne uğrayabiliyor, yine skolastik düşüncenin önde

gelen düşünürlerinden Abaelardus, afaroza uğrayabiliyordu.

Ortaçağ skolastiğinin hazırlık devresi olan Patristik dönemdeki (M.S. 3-5) Yeni Platon gizemciliği, skolastik dönemde Aristoteles'in mantığı ile yorumlanan bir başka metafizikle yer değiştirebiliyordu.

Bütün bunlar İncil'in tahrif edilmesinin bir sonucuydu. Bu sonuçtur, dindışı devlet düzenleri aramaya. öyle bir uygarlık kurmaya Batılı'yı iten.

Din Hakkın Olmayınca

Rönesansı hazırlayan gelişmelerin belirgin bir duruma ulaşmasını 14'üncü yüzyılda görüyoruz. Rönesansın başlama tarihini, yani Ortaçağ'dan Yeniçağ'a geçişi; İstanbul'un fethi veya Reformun başlama tarihi sayılan 1517 yılı olarak kabul eden görüşler, aslında birer varsayımdan öteye geçemez. Çünkü Rönesans hareketi, durup dururken, bir tarihi hadise gibi, belirli bir yılda oluşmamıştır.

Skolastik felsefenin çözülmeye başlamasını, Rönesans hareketine kaynak olarak sayarsak, bu çözülmenin işaretlerini Ortaçağın içinde, hem de Kilisenin en güçlü olduğu dönemlerde görmek mümkün. Bu yüzden Rönesansın ilk izlerini çok daha önceki asırlarda aramak gerekir.

Hz. İsa'dan sonra vahiy hakikatini kaybeden Hıristiyanlık, kaybettiği bu gücü felsefeden yardım umarak korumaya çalıştığı için, daha başlangıçtan itibaren beşerî müdahalelere kapıyı açmış bulunuyordu. Bu durumu, onun, yine bir beşerî müdahale isteği demek

olan Rönesansa ve nihayet Reforma maruz kalabileceğini, hatta bizzat bu hareketlere kaynaklık edebileceğini bir tarihî kader olarak ortaya koyar.

Gerçi Kilise, felsefeyi, kendi doğmalarını kurmak veya geliştirmek yolunda kullanmıştır ama, felsefeye açılan bu kapıyı sonuna kadar kontrolünde tutması imkânsızdı. Aslında Kilise bile skolastiğini, kesin, değişmeyen doğmalara bağlamada başarılı olamamış; tarihinde biribiriyle tezat belirten, anlayış ve inanış grafikleri göstermiştir. Onun bu seyyal yapısı, değişken tutumu yüzünden, Kilisenin karar ve yargıları her zaman için bir münakaşa konusu olmuş, zıt yorumların önüne geçilememiştir. Yani kendisine teslim olunan, inanılan bir din değil; hükümleri hakkında daima şüphe duyulan, dolayısiyle düzeltilmesi gereken, geliştirilmeye muhtaç bir din olarak görülmüştür Hıristiyanlık.

Aklın müdahalesi demek olan felsefenin, dinin görüşleriyle birleştirilmesi çabaları birçok merhalelerden geçtikten sonra, Aquinolu Thomas (1225-1274) tarafından geliştirilen, «dinin, felsefe ile kavranılamayacak kadar bir takım yüksek sırlarının bulunduğu» kanaatiyle, din ve felsefe arasına gerilen mesafe, zamanla, tamamen Kilisenin kontrolu dışında «bağımsız bir felsefe» anlayışının doğmasına yol açacak; bu sebeple Kilise şimdiye kadar önemli bir istinat olarak kullandığı felsefenin, bundan böyle kendisini yıpratan bir müessese şeklinde geliştiğine şahit olacaktır. Böylece Kilisenin din mürakabesi dışında kalışıyle başlayan bu bağımsız hayatı, felsefeyi din aleyhtarı bir kurum olarak da geliştirirken, bizzat Kilisenin de gerileyişini sağlıyor, insanların inancı, fikri ve duygusu üzerinde bunalımların yoğunlaşmasına sebep oluyordu.

Hız kazanan bu Rönesans ve Reform hareketi karşısında Kilise, etkinliğini devam ettirme gayretiyle başvurduğu her çare sonunda yeni yenilgiler almıştır. Kilisenin kendi bünyesi içinde almış olduğu bazı «karşı Reform»lar, cazibesini arttırmak yoluyla sürekli olarak verdiği tavizler, onda zaten mevcut bulunan ilâhî öz eksikliğini çoğaltmaktan başka bir şeye yaramıyordu.

Kısacası Kilise, kendisine hezimete uğratan Rönesans ve Reform hareketlerine, bizzat kendisi sebep olmuştur.

Bundan böyle akılcı ve yalnız deneye itibar eden maddeci bir Batı uygarlığının oluşması, Hıristiyanlığın, insanın bütün problemlerine dengeli bir cevap verebilen bir nizam olmayışı gerçeğiyle ilgilidir.

Temelinde hak din olmayan bir uygarlıksa, insanı çıplak akla ve eşyaya bağımlı kılacaktır her zaman.

Rönesans ve Reform

Rönesans felsefesinin getirdiği en önemli yenilik, dinî hayat üzerinde kendini göstermiştir. Din anlayışıyle ilgili bu fikirlerin, toplumun değişmesindeki önemli rolüne bakarak, bizzat Rönesans hareketinin yaygınlaşmasını, dini yeniden düzenleme akımı olan Reformla izah etmek de mümkündür. Hatta Rönesansın doğuşunu bile, Reform akımına bağlayanlar vardır.

Serbest bir düşünce ortamına kavuşmak için Kilisenin katı ve baskılı kurallarını değiştirmek şarttı. Batı, bir uygarlık hamlesine koyulmayı, ancak Kilisenin sultasından kurtulmakla mümkün görüyordu. Ger-

çekten de bütün Ortaçağ boyunca Kilise, batı düşüncesini kendi güdümünde tutmuş, kontrolünün dışında bir akımın belirmemesi için bütün otoritesini kullanmıştı.

Kilisenin zaman içinde gösterdiği birbirini nakzeden fikir ve davranışlarına bakılacak olursa, Reformculara hak vermek gerekir. Hıristiyanlık, Hz. İsa'dan sonra, kaybettiği ilâhî özün, bu dini örgütleyenlerin çabalarıyle telafi edilmek istenmesi neticesi zamana ve kişilere göre sürekli olarak değişen bir inanış manzumesi haline gelmiştir. Ne var ki bu operasyonlar onu gittikçe daha çok öz kaybına uğratıp güçsüz hale getirirken, Kilise bu zaafını perdelemek adına getirdiği çok sert kuralları işletmeye yöneliyor, bunun için de devletle hâkim olmaya çalışıyordu.

Kilise devleti vardı Avrupa'da. Başka bir deyişle, devletler Kiliseye tâbi olmak zorundaydı.

Eğitim ve öğretimin tümü de Kiliseye bağlıydı. Eğitimin Kilisenin yedeğindeki kurumlara bağlı olması Reform akımının ortam bulmasını engelilyordu büyük ölçüde.

Bu bakımdan, Reformcu düşünürler, aslında, din fikrine karşı oldukları halde, düşüncelerini dini ortadan kaldırmak biçiminde değil, onu eklentilerinden ayıklamak şeklinde belirtmek mecburiyetindeydiler. Yani işleri güçtü ve bu tavizkâr tutumları bile kendilerini işkencelere uğramaktan kurtaramadı.

Fakat, işleyen zaman Reformcuların lehine olmuştur. Kilise, bir bakıma, tarihi boyunca denemediği yöntemi, hatta düşünce sistemi bırakmadığı için, yeni girişimlerde bulunmak talih ve imkânını tüketmişti.

Reformcuların dayandıkları eski Yunan düşüncesi,

farklı biçimlerde ve zamanlarda Kilise tarafından da kullanıldığı halde, Kilise, Reform hareketine yenilecekti.

Ayrıca Avrupa'da beliren yeni devlet hareketleri, halk yapısındaki değişmeler de Kilise sultasını sarsmaya başlamıştı.

Kilisenin gerek devleti temsil etme gücü, gerekse düşünce hayatına hâkimiyeti azaldıkça, reform akımı daha da yaygınlık kazanıyordu.

Gerçek o ki; Rönesansın başarısı, Reformcuların Kiliseye karşı açtıkları savaşla gerçekleşmiştir.

İşte Ortaçağ

Hıristiyanlığın garip bir kaderi vardır. Hz. İsa'nın hep zulüm ve ihanetlere maruz kalan 30 yıllık ömrünün ardından da, getirdiği hak din, hızla gerçeğinden saptırılarak, Hıristiyan baba'larının bir menfaat ve fitne ocağına dönüştürülmüş, Avrupa kıt'asını Papalığın otoritesine mahkûm bir derebeyi düzeni içersinde yaşatmış, ilmin hayat bağlarını temelinden koparmış, insanları aklın dehşete düşeceği zulüm ve cehaletin oyuncağı yapmıştı.

Hepsi de Hz. İsa'ya mal edilen, biribirinden farklı Matta, Markos, Luka ve Yuhanna adlı dört İncil yazılmış, temelde birbirine düşman olan mezhepler oluşturularak, Hıristiyanlık bir din ve birleştirme müessesesi olarak değil, bir kan, kin ve yalan kutupları haline getirilmiştir.

Hz. İsa'dan sonra, dinin temelinde yapılan ilk değişiklik, Saint Paul ile başlamış, özüne evrensel bir gö-

rüntü getirilmek kaygısıyle ruhbanlık geliştirilmiş, kutsal Hıristiyan İmparatorluğunun oluşması, esaslara bağlanmıştır.

Yahudilerse, günü gününden hıristiyanlığa olan düşmanlıklarını sürdürmüşler, bir yandan bu dinin felsefeye aykırı doğmalarla teşekkülüne çalışırlarken, bir süre sonra da İskenderiye'de kurulan yeni platonculuğun etki ve desteğini sağlatarak, daha çarpık, ama daha örgüt bir skolastiğe bürünmüşlerdir. Bilindiği gibi İskenderiye yeni platonculuğunun önde gelen düşünürleri hep yahudiler idi. Mezheplerin kurulması ve kendi aralarında kıyasıya bir kavgaya koyulmalarında, yahudinin hep parmağı olmuştur.

Gnostisizm'e ve paganizm felsefesine karşı mücadelede, hıristiyan vaizler ve felsefî delillerden istifade etmeye mecbur oldular. Türlü dinî - felsefî mezhepler zuhur etti ki, bunların en büyükleri İskenderiye ve Antakya'da olup, birincisi Eflatun'a, ikincisi Aristo'ya istinat etmekteydi. 4. asırda hıristiyanlığın kendi bünyesi içinde dinî münakaşalar başladı. Şark hıristiyanları arasında 5. asırdan itibaren, yani Avrupa'dakinden daha önce kilise'de bir ayrılık oldu. Bir çokları, kendilerini «Ortodoks» diye tesmiye eden asıl resmî mezhepten ayrıldılar (bunu, düşmanları «padişah» mânasında olan «melik» sözünden neş'et ettirerek «melikî» diye adlandırıyor, ve bununla resmî imparator mezhebi olduğunu anlatıyorlardı). İsa'da yalnız «ulûhiyet tanıyan Ya'kubîler'le, İsa'nın ilâhlık ve insanlığının tefrikinin imkânsız ve Meryem'in de ilâhın kızı olduğunu kabul eden Nasturîler, İran'a gittiler: İran'da bu devre kadar hıristiyanlara tazyik yapılıyordu. 410'da Dicle boyundaki Seleucia (Selefkiye) şehrinde bir konsil toplamaya

muvaffak oldular. 483'de yapılmış olan bu dinî mecliste İran hıristiyanları Nasturî akidelerini kabul ettiler. 489'da Edes (Urfa)'daki hıristiyanlar İran'a kaçtılar. Edes'teki İran mektebi, Nasturî fikirlerinden dolayı, İmparator Zeno tarafından kapatılmıştı. (İslâm Medeniyeti Tarihi, W. Barthold, M. Fuad Köprülü, 2. baskı, sh. 11).

«529 tarihinde İmparator Justinianus tarafından Atina Felsefe Okulu büsbütün kapatılmış ve son profesör, neoplatonik mir filozof, fakat büyük bir matematikçi olan Damaskios başka arkadaşlarıyle birlikte İran İmparatoru Nuşirevan'a sığınmıştı. 529 yılında Batıda İtalya'nın güneyinde Benedictus (St. Benoit) adında bir zat, Monte Cacsine Manastırı'nı ve Benediktin Tarikatı'nı kurmuştu.» (Tarih Boyunca İlim ve Din, A. Adnan Adıvar, 2. baskı, sh. 100.)

Bir yandan Yahudi müdahalesi, öte yandan bizzat kilisenin iradesiyle gelişen Ortaçağ Avrupası hıristiyan imparatorluğu, yani skolastiğin dogmaları, gözümüzün önüne beşerî dalaletlerin en korkuncunu sergiler.

İşte Ortaçağ kilisesinden, onun geliştirdiği ortamdan birkaç çizgi:

«Ortaçağın büyük bir kısmı, Roma ile Germen gelenekleri arasındaki çatışma diye yorumlanabilir: bir yanda Kilise, öte yanda Devlet vardı; bir yanda teoloji ve felsefe, öte yanda şövalyelik ve şiir; bir yanda kanun, öte yanda zevk, tutku ve pek dikbaşlı adamların anarşik içtepileri vardı. Roma geleneği, Roma'nın büyük günlerinin geleneği değildi, Kostantin ve Justinianus'un zamanından gelmeydi; ama gene de kaynaşan milletlerin ihtiyacı olduğu, onsuz, uygarlığın

yeniden karanlık çağlardan Ortaçağdan kurtulmasına imkân olmadığı bir şey ihtiva ediyordu. İnsanlar vahşî olduğundan, ancak müthiş bir sıkılıkla eğilebilirlerdi: etkisini alışkanlıktan kaybedinceye kadar dehşete başvuruldu. İskeletlerin canlı insanlarla dans ettiği, son Ortaçağ sanatının gözde bir konusu olan Ölüm Dansı'nı anlattıktan sonra, Dr. Huizinga, Villon'un çağdaşlarının gezinti yeri olan Paris'teki İnnocents Kilisesi avlusundan bahsetmektedir:

«Yeri üç yandan kuşatan manastırlar boyunca ölü kemiklerinin toplandığı mahzende yığın yığın kafatası ve kemik vardı, binlerce kişi bundan eşitlik dersi alıyordu... Kemeraltı dehlizinde ölüm dansı, imajlarını ve mısralarını döktürüyordu. Papayı, imparatoru, rahibi ve soytarıyı alıp sürükliyen sırıtkan ölümün maymun biçimi için bundan daha iyi yer olamazdı. Oraya gömülmek isteyen Bery dükü, Kilisenin büyük giriş kapısı üstüne kazılı üç ölü, üç de canlı adamın hikâyesine sahipti. Yüzyıl sonra bu ölüm sembolerinin teşhiri, şimdi Lauvre'da bulunan ve arkaya kalan büyük bir ölüm heykeliyle tamamlanmıştı, onbeşinci yüzyıl Parislileri, buraya 1789 Palais Royal (Krallık Sarayı)'nın bir çeşit meş'um sureti gibi ikide bir uğrarlardı. Günlerce halk kalabalığı dehlizler içinde yürür, cesetlere bakar, onlara yaklaşmakta olan sonu hatırlatan basit mısraları okurlardı. Orada yer alan bitip tükenmek bilmez gömmeler ve mezar açmalara rağmen, bir halk salonu, randevu yeri gibi kullanılmaktaydı. İskelet mahzenleri önünde dükkânlar açılmıştı, orospular kemeraltlarında dolaşıp dururlardı. Bir kadın münzevî kilisenin bir yanında etrafına duvar örülmek suretiyle hapsolmuştu. Frer mezhebinden olanlara gelip orada vaiz verirler-

di... Bayram bile yapılırdı orada. İnsanlar korkunçlukla böylesine senli benli olmuşlardı.»

Meş'um sevgisinden umulabileceği gibi, zalimlik halkın en gözde zevklerinden biriydi. Sırf işkence edildiğini görmek için Mons, bir haydut satın almıştı, 'halk, kutsal bir ceset dirilmiş gibi buna seviniyordu.' 1488'de ihanetinden şüphelenilmiş olan bazı Bruges yargıçları, halkın eğitimi için çarşı yerinde defalarca işkenceye uğratılmıştır. Öldürülmeleri için yalvarmışlar, ama Huizinga'nın dediğine göre, bu lûtuf onlara tanınmamıştır, bunun 'halkın işkencelerden zevk alabilmesi' için yapıldığını da ilâve etmektedir. (Neden Hıristiyan Değilim, Bertrand Russel, 2. baskı, sh. 138-139.)

Kısacası Hıristiyan düşünüşü ilme düşman olmuştu. İlim o vakit âdeta Hıristiyanlığın mücadeleye giriştiği putperestlikle bir tutuluyordu. Hatta 390 yılında İskenderiye'de 400 bin cilt kitap, yani o devrin bütün ilim ve marifetini içinde toplayan kütüphanenin bir kısmı, piskopos Theophilos tarafından yaktırılmıştı. Hıristiyanlık halk arasında yayıldıkça, ilme karşı alınan bu tavır daha büyük bir şiddet ve dehşet aldı. Meselâ bu kütüphanenin yakılmasından yirmi beş yıl sonra meşhur astronom Theon'un kızı matematikçi Hypatia (370-415), başpiskopos Kyril'in kışkırtmasiyle İskenderiye'de halk tarafından parçalanmıştı.

«Roger Bacon bir gün Oxford'da bir iki ufak ilmî deney yapmaya kalkışınca bütün Oxford, hocaları ve öğrencileriyle ayaklandı. Papazlar, keşişler, öğrenciler Oxford'un sokaklarında cüppelerini sallaya sallaya «gebersin sihirbaz» feryatlariyle dolaştılar, ve bu feryatları Oxford'un sâkin ve ağırbaşlı öğrenci hücreleri

ni, dershanelerini bir kasırga gibi dolaştı. Öte yandan Arap eserlerine verdiği önemden dolayı yeni bir suçlama karşısında daha kaldı: Artık muarızları «Roger Bocan müslüman oldu» diye bağırıyorlardı.» (Tarih Boyunca İlim ve Din, A. Adnan Adıvar, 2. baskı sh. 89, 141.)

Yeni Bir Din ve Yeni Devlet

Luther'in protesto hareketinden sonra hızla gelişen tepkilere karşı Katolik kilise, hayatiyetini korumak uğruna, yeni düzenlemelere koyulmayı, kaçınılmaz bir zaruret olarak görmeğe başladı, yani bir reforma yöneldi. Devletleri egemenliği altında tutmanın artık imkânsız olduğu gerçeği karşısında, devletlerle savaşmaktansa, onlarla anlaşmayı uygun buldu.

Nitekim kilisenin devletler üzerindeki iddiasından uzaklaşması, bu anlaşmayı sağlamaya yetmiştir. Kilise kendisini yalnız tâliplerinin vicdanı üzerinde etkisini sürdüren ve tapınma ihtiyacına cevap veren bir kurum haline dönüştürmeye yönelince, devletler tarafından kendisine ilgi ve iltifatları hazır buldu. Çünkü insanoğlunun fıtratında varolan din ihtiyacı, devletlerin de varlığını sürdürebilmeleri için gerekli bir moral unsuruydu.

Hıristiyanlığın, kilisenin elinde bu yeni düzenlenişi, içinde bulunan mistik kırıntıların bir kerre daha elenmesine de sebep oldu. Bu durum Hıristiyanlıkta her nasılsa kalmış bulunan ilahi unsurların biraz daha tüketilmesi demekti. Dini daha akılcı ve laik bir çizgiye çekmekti. Kilise bu değiştirmeleri artık çekinmeden,

hatta isteyerek yapmaya başlamıştı. Çağının akılcı yönde gelişen uygarlığına ve tekniğine ayak uydurmak suretiyle kendine sevimli hale getireceğine inanmıştı. Aklın ve nefsin reddine uğramamak istiyordu. İnsanların zihin ve ruh konforuna ters düşmemeyi amaç edinmişti. Özellikle aristokrat çevrelerde câzibesini diri tutmaya çok önem veriyordu. Kendisine başkaldıran bir müessese olmaktansa, saygı gösterilen, sınırlı bir kurum olmaya razı gelmişti. Kişiler ve devlet hayatındaki göstermelik ve protokoler mevkii yeterli buluyordu. Doğan çocuğu vaftiz etmek, nikâh kıymak, yemin merasimlerinde görünüvermek, pazar günlerinde bir değişiklik olsun diye kiliseye gelen iyi giyimli vatandaşlara gülücükler dağıtmak, karşılıklı saygı rolleri oynayarak iyilik ve dostluk tavsiyelerinde bulunmak, müzik şölenleri vermek, ihtiyac bildiği saygınlığı tatmine yetiyordu.

Devletlerse bu çerçeve içinde kalmaya karar vermiş olan Kiliseye destek olmayı seve seve görev kabul ettiler.

Devletle kilisenin sınırları belirli hâle kavuşmuştu artık. Din kendisine bırakılmış olan bu bağımsız alandan mutluydu. Mal varlığını rahatlıkla işletmesi, çoğaltması, refaha dayalı muhteşem bir saltanatının da devamını sağladıktan sonra mesele kalmamıştı.

Böylece dinin toplum ve devlet üzerindeki sultasını kırmak gayesiyle yola çıkmış bulunan din düşmanı akımların hedeflerine erişmesi yanında, kilisenin de yeni amacı gerçekleşmiş oluyordu. Yanyana, çatışmadan, hiçbir çelişkiye düşmeyen iki kurum, laikliğin şemsiyesi altına girmişti. Birbirine minnet duygusu içinde Batılı iki kardeştiler artık. Hem yeni bir din,

hem de yeni Batılı bir düzen biçimi gelişmişti; yani ne Hıristiyanlık Ronesans öncesi Hıristiyanlıktı ve ne de Batılı devletler, eski devletleri gibiydiler. Hıristiyanlık laik devlet modeliyle anlaşmakla, işgücünü kaybetmiş yaşlı bir baba gibi unutulup bir tarafa atılmaktansa, göstermelik bir saygıyla bayramlarda yanına gelinip eli öpülen bir baba muamelesi görmeğe razı olup, yapay kibirini kurtarmış oluyordu. Devletlerse, dinin bu kadarcık saltanatını bile gittikçe törpüleyecek olan bir toplumun yetişmesine vesile olucu pozitivist bir düzene sahipti artık.

Başlangıç

Lâisizmin tam anlamıyle bir din düşmanlığına dönüşmesi, 19'uncu yüzyılda beliren Pozitivist ve Marksist felsefenin eseridir.

Gerçi daha önceki dönemlerde lâikliğin kavgasını veren bir çok düşünce ve siyaset adamlarında, lâik düşünceyle dinsizlik, biribirine özdeş kavramlar olarak belirmişse de, lâiklik genellikle kendini kilisenin her alana uzanan zalim otoritesine karşı, bir direnme hareketi gibi ilân ediyordu.

Eski materyalistlerle, Fransız İhtilâli'ni etkileyen bazı düşünürlerin dışında, Rönesans'tan başlayarak Pozitivist düşüncenin temellendiği döneme kadar lâik düşünceyi savunan kişilerin büyük bir bölümü, din düşmanı olmaktan çok, kilisenin geliştirdiği skolastik düşünceyle mücadele ettikleri görünümünü vermişlerdir. Gerçi skolastik düşünceye karşı çıkan hemen hemen bütün düşünürler, her ne kadar birer din düşmanı de-

ğil de, düşünce özgürlüğünün savunucusu olarak görünmek istemişlerse de, aslında hepsi, hıristiyanlığa karşı tereddütleri, şüpheleri, itirazları bulunan kişilerdir. Yani, hıristiyanî anlamda birer mü'min değillerdir. Yalnız kilisenin yanlış noktalara ulaşmış icraatına, Hıristiyanlıkla bağdaşmayan tutumuna, suistimaline değil, aynı zamanda bizzat Hıristiyanlığa karşı da direniyorlardı. Gerçeğinden saptırılmış olan Hıristiyanlığı, aslına, özüne irca etmek gibi bir temel kaygıdan yola çıkmış değillerdir. Kilisenin sultasını bahane ederek, dinî inanca karşı çıkmışlardır. Ama, bunu açık seçik beyan etmekten çok, düşünce özgürlüğünün savunucusu olarak görünmek istemişler; strateji olarak dini değil de, kilise baskısını reddetmeyi uygun bulmuşlardır.

Doğrudan doğruya dine karşı çıkmanın, o zamanki şartlarda çok güç olacağını biliyorlardı. Çünkü uğradığı sarsıntılara rağmen kilise hâlâ çok kuvvetliydi, kendine karşı olan dirençleri kırmaya gücü yetiyordu. Nitekim bunun sayısız örnekleri de vardı. Güneşin sabit olduğunu, Dünya'nın döndüğünü ileri süren Galile' yi, Engizisyon Mahkemesi hem de 17'nci yüzyılın ilk yarısında pekâlâ mahkûm edebiliyordu. Bu bakımdan, lâik düşünce savunucuları için, dine karşı koymak, öyle kolay değildi.

Her ne sebebe dayanırsa dayansın, 19'uncu yüzyılın Pozitivist düşünce hareketiyle kendini ortaya koyan din düşmanlığı ve onun yönlendirdiği lâisizm ile, daha önceki dönemlerde görülen lâik hareketler, bazı mahiyet farkları göstermektedir.

Denebilir ki, geçen yüzyılda yeni bir kapsam kazanan dinsizlik hareketi, daha önceki insan aklını dondu-

ran kilisenin skolastiğine karşı mücadele veren lâik düşünce üreticilerinin geliştirdiği fikir ortamı üzerinde temellenmiştir.

Rönesansın Düşmanlığı

Rönesans doğmasaydı ve İslâma karşı mücadele yalnız kilisenin kontrolünde devam etseydi, ne olurdu? Yani bir uygarlık kuran, bir devlet nizamı olan İslâm dinine karşı, Papalığın temsil etmiş olduğu, zengin, nüfuzlu ve gururlu Hiristiyanlık, karşılıklı iki kutup olarak kavgalarını sürdürselerdi dünya nasıl bir istikbâl bulurdu?

Eğer bu kavga iki dinin mücadelesi olarak devam etseydi, Hıristiyanlıkla İslâmın bu karşı karşıya çarpışması; halklar arasında bu iki dinin gerçekliği konusunda bir muhakeme ve mukayesenin doğmasına sebep olurdu mutlaka.

Yani Papalığın İslâma saldırttığı insanlarda, zamanla saldırdıkları dinin hakikatini tanıma fırsatı ve durumu başlayacaktı. Çünkü insanlar, hep sonuna kadar muayyen fikri sabitlerin doğrultusunda kalmayacağından, bu Hıristiyanî fanatizm, uyanan ve gelişen insanla birlikte etkinliğini yitirecek, yerini dengeye, aklıselim düşünceye bırakacaktı. Papalık, cehaletin sağladığı bu dinî nüfuzla müslümanlara saldırtıyordu hıristiyanları.

Biribiriyle savaşan toplulukların, yekdiğerini tanıma fırsatı bulduklarına ve zamanla bir değişme geçirdiklerine dair tarihte birçok örnekler vardır.

İslâm ordularına karşı önceleri çok kanlı savaşlar veren Türklerin, kısa bir süre sonra bu dinin nasıl çekilmiş bir kılıç gibi mücahitleri olduğunu hatırlayalım. Bu durum Avrupa'nın da başına gelebilirdi pekâlâ. Çünkü ortada mukayese kabul etmeyecek kadar büyük fark vardı, iki din, iki nizam, iki uygarlık arasında. Eğer hıristiyanlar serbest bırakılsaydı kilisenin ve cehaletin kendilerini bağladığı ve saldırttığı hıristiyanlıktan, İslâmı tanıma fırsatı bulunca vazgeçebilirlerdi. İslâmın fethettiği yerlere, insanlığı, adaleti, mutluluğu götürdüğünü daha yakından ve bilinçle görebilirlerdi. Esirlerine uygulanan muamele beyinlerini yıkayabilirdi. Kendilerine Papalığın anlattığı müslümanlıkla, gerçek müslümanlığın farkını görebilirlerdi.

Kilise bu tanımaya ve mukayeseye özenle izin vermedi. Kiliseye haddini bildiren Rönesanssa, İslâma karşı daha yeni ve değişik kavgaların disiplinini getirdi. Hele hıristiyanlığa biçtiği yeni konum; mistik ve metafizik konulara çizdiği dar sınırla, yönelmeyi amaçladığı eşya hakimiyeti, teknik açılım, İslâmla olan rekabetinin belkemiği oldu. Bu yolda o kadar ilerledi ki, kendi uygarlığının üstünlüğüne, zamanla İslâm dünyasını da şartladı.

İslâm toplumunun girdiği duraklama dönemi, kendî uygarlığının üstünlük propagandasına geniş fırsat ve imkân verdi. Batı uygarlığı, İslâm toplumunda da, kurtuluş için alınması gereken bir reçete haline geldi.

Rönesansın attığı temel muvaffak olmuştu. İslâm düşmanlığı, kilisenin İslâmla rekabet edemiyeceği için elinden alınmış, onun da katkısıyla yeni bir dirilmeye, doğuşa geçilmiş, Batı uygarlığı geliştirilmişti.

Makyavel'den Gelen

Günümüzdeki devlet anlayışlarının hepsini, Rönesans döneminde bulmaktayız. Rönesans döneminde geniş yorum ve disipline kavuşturulan devlet anlayışlarının, yine hemen hepsi eski Yunan felsefesinden kaynaklanmıştır. Antik Çağ'ın felsefesindeki devlet görüşleriyle, rönesansın eğilimlerini birleştirerek yeni bir devlet ve hukuk felsefesi ortaya koyan Yeniçağ'ın ilk düşünürü ise, Macchiavelli (Makyavel) olmuştur.

Yeni Devlet Adamı Tipi

Rönesans ve Reform hareketlerinin oluşturduğu ilim ve din anlayışı, bütün sosyal yapıyı değiştirdiği için, Ortaçağın dinî devlet görüntüsü de ortadan kalkıyordu. Bundan böyle Hıristiyan dünyasına hâkim olan Kutsal Roma İmparatorluğu yerine, ulusal vakıadan kaynaklanan devletler zuhur edecektir. Kapitalci ve sömürgeci bir anlayışla kendilerini donatan devletler, başlarında alışılagelmişin çok dışında, yeni yönetici tipleri bulacaktır.

1789 Fransız İhtilâlinden sonra Jan Jac Ruuso'un fikriyle düzenlenen Demokrasi düşüncesi ve bu düşünce biçimine bağlı devlet adami tipinin aslında en belirgin çizgileri, Rönesans ve Reform hareketleri döneminde, Macchiavelli (Makyavel) tarafından çizilmiştir.

Floransalı Niccolo Makyavel (1469-1527) Tanrıya değil insana dayalı devlet anlayışını getirdi. Ona göre hukuk, töre gibi, din de devlete bağlı olmalıydı. Macc-

hiavell'e göre ulusal varlıkta yaşayan bütün kurumların hiç birisi için bağımsızlık söz konusu değildi ve bunlar ancak devlete hizmet eden, onu güçlendiren unsurlar olarak var olmalıydı.

Devlet adamı, devleti ayakta tumak yolunda bu kurumları kullanmalıydı. Aslolan inanmak değil, semerelendirmekti. Samimiyet değil, istismardı. Çünkü insanlar nankör, yalancı ve riyakâr idiler. İyilik ve dindarlık insanlar için birer maskeden ibarettir. Kötülük ve menfaatperestlik insanların şiarıydı. Bu bakımdan halkı yönetecek olanlar, halka inanmamalı ve güvenmemeli idiler. Onlara şirin görünmek, onların menfaatine uygun davranıyormuş gibi görünmek, yeterli idi. Halkın inançlarına saygılı olduğu görüntüsü kâfi idi devlet adamı için. Devlet adamı için samimiyet ve sözünde sonuna kadar durmak, doğru değildi. «Dün dün idi, bugün de bugündür» anlayışı, düsturu olmalı idi devlet adamının. Değişen şartlara, durumlara hızla intibak etmeli, muayyen prensipler üzerinde ısrarda bulunmamalıdır. Muhafazakâr değilse değişken olmalıdır devlet adamı. Sözünde durması değil, muhatabını ikna etmesi. kandırması önemlidir. Ve asıl niyetini daima gizlemesini bilmelidir. Bir devlet adamı bütün özellikleri ile tanınan, bilinen hiçbir meçhul yanı kalmamış biri olmamalıdır. Daima yeni ve süprizler beklenmelidir kendisinden ve en önemlisi ondan korkulmalıdır. Korku başkaldırıları önler çünkü. «Hem tilki hem aslan» olmalı. Tuzaklardan korunabilmek için tilki gibi kurnaz, rakipleri, yani, kurtları korkutmak için de aslan gibi kuvvetli olmalıdır.

Gerektiği zaman her kötülüğü yapabilecek kadar yürekli, hesaplı ve güçlü olunmalıdır. Çünkü yaşatıl-

ması şart olan kurum, devlettir. Devletin varlığı, bazı kişi ve kurumlara zulüm ve kötülük yapmayı gerektiriyorsa, bunu yapmada tereddüt göstermemelidir.

Asla cömert olmamalıdır devlet adamı. Cömertlik budalalıktır çünkü. Gerekiyorsa cömert gibi davranmalı, fakat asla cömert olmamalıdır. Yoksul devlet adamlarını, hükümdarları, halk sevemez ve ondan korkmaz. Devlet adamı için cömertlik kendi parasının değil halkın, başkalarının parasını harcamakla gösterilmelidir.

İl Principe (Hükümdar) adlı eseriyle Makyavel, denebilir ki, bugüne kadar gelen bütün yönetim biçimleri ve devlet adamları üstünde en çok etkisi olan bir düşünürdür. Makyavel, devletle, devlet başkanı (prens, hükümdar) nı birbiriyle özdeş iki kuvvet olarak sayar. Ona göre, devletin başındaki kişi, «devlet benim» diyebilecek kadar güçlü olmalıdır. Gerek devlet ve gerekse devlet başkanı, sınırsız bir gücü temsil etmelidirler. Bu gücün korunması için, her yol meşrudur. Din, ahlâk ve hukuk, hep bu gücün korunmasında birer alet olarak kullanılmalıdır. Bağımsız bir ahlâk ve hukuk diye birşey yoktur Makyavel'e göre. Bütün bunlar olsa olsa, ancak devleti güçlü kılmak için var olabilirler. *Devlet, dinin ve hukukun kurallarını yerine getirmek gibi bir görevle yükümlü değildir, aksine; din ve hukuk, devlete tabi olmak, onu güçlendirmek görevindedirler, devlet için var olmuşlardır.* Nitekim, devletin sınırlarının bittiği yerde din de, hukuk da yoktur ve devletin bittiği yerde, yani devletlerin karşı karşıya oldukları yerde, ancak ve sadece savaş vardır. Devletlerarası bir hukuk ve din söz konusu değildir. Ve

devletlerarası ilişkilerin düzenlenmesinde hukukun ve dinin hiç bir yeri de yoktur.

Her devleti bir ayrı birim olarak sayıyor Makyavel. Ve buradan bir «milî devlet» anlayışına varıyor. Onun bu millî devlet anlayışında ferde (bireye), bağımsız bir varlık gözüyle bakılmamaktadır. Birey, ancak ulusal bir düzenin parçasıdır ve hiçbir ayrıcalığı yoktur. Hiçbir kişi için bağımsız bir davranış, hatta düşünüş, tabii bir hak değildir. Kişi de, tıpkı din ve hukuk gibi, ancak devlet için vardır. Din ve hukuk gerektiğinde, devleti güçlendirmek uğruna nasıl feda edilebilirse, fert de, aynı şekilde feda edilmelidir.

Asalolan devleti yaşatmaktır çünkü. Devleti yaşatmak onu, güçlü kılmak adına her şeye ve her kişiye, her kötülüğü yapmak, devletin hakkıdır. Bunun için devleti sınırlayan ne bir yasa ve ne de verilmiş bir söz, bağlayıcı olamaz. Yasalar, devletin uygun gördüğü biçimde yorumlanır ve uygulanır. Söz ise her zaman için geçerli bir vaad değildir. Zamana ve şartlara göre yasalar da, sözler de hem değişebilir, hem de tevil edilebilir. Devletin belli bir kanuna uyması ve devlet adamının verdiği sözde durması, değişen şartlara intibakını engeller. Makyavel'e göre, tarih boyunca büyük işleri, sözünde durmayanlar başarmıştır. Hükümdar, ancak kendine yararlı olduğu sürece sözünde durabilir. Fakat bütün bunlara rağmen hükümdar, yani devlet adamı, belli prensiplere bağlı ve sözünde duran bir insan olarak tanıtmalıdır, yaymalıdır kendini. Tıpkı asla cömert olmaması gerektiği halde, cömert olarak tanınmasını sağlaması gibi... Sevmek ve sevilmek de tehlikelidir, devlet adamı için Makyavel'e göre. Sevgi bir kuruntudur çünkü, iradeyi engeller. Seviyor gibi dav-

anmak, görünmek yeterlidir. Kısacası, aldatmak ve inandırmaktır önemli olan, gerekli olan. Devlet adamı için insanlar güvenilmeye ve sevilmeye lâyık olmayacak kadar kötüdürler çünkü. *Devlet adamı, dinin, hakkın, hukukun, sevginin, koruyucusu, temsilcisi, savunucusu değil, milleti idare etmek sanatının ustası olmalıdır.*

Ütopya

Çağımızın insanını yöneten devlet görüşleri, düşünce sistemleri hep, Rönesansla açılan ortam içinde düzenlenme ve gelişme fırsatı bulmuştur. Bir yandan demokrat devlet anlayışının temelleri atılırken, öte yandan sosyalist devlet görüşünün de başlangıcını görüyoruz bu dönemde.

Rönesanstan sonra büyük sarsıntı geçiren din inancı, toplum hayatındaki ağırlığını kaybedince insanoğlunun kendisine mutluluk vereceğini vehmettiği yeni düşünce sistemlerinin serabı başladı. Yani insan aklının ve hayalinin ürettiği sistemler ileriye sürüldü. Orta Çağda mutsuz olduğuna inandıkları insan için, yeni ideal hayalî memleket tabloları çizerek mutluluk çağrısında bulunan fikir adamları belirdi. Çünkü bu kerre de ortaya, Orta Çağın baskısından bir ölçüde kurtulmuş, ama yine de mutluluğa kavuşamamış, hatta daha çok sarsıntıya uğramış, bunalıma düşmüş bir Avrupa çıkmıştı. Onu kurtarmak istiyorlardı. Kilise imparatorluğu çökmüştü ama, onun yerine geçen yeni idareler, Avrupa'ya huzuru ve istikrarı getirememişti. Çoğalan, büyüyen bunalımdı sadece.

Dini reddeden veya en azından toplum üzerindeki eski etkisini daraltan Rönesans düşünürleri, din inancında mevcut bulunan ve insanlar için önemli bir avunma veya mutluluk kaynağı olan cennet fikrini, öte dünya inancından tecrit ederek adeta yeniden gündeme aldılar ve bu cennet tablosunu, yeryüzüne taşıyarak, herhangi bir coğrafya parçası üzerinde belirlemeye koyuldular. Bunu yaparlarken, tamamen yok edemedikleri din vakıasını, cennet fikrini, bir başka hayal ikamesiyle telâfi etmeyi düşündükleri açıktır.

Thomas More (1478 - 1535)).nin «Utopia»'sı budur. Bir roman görüntüsü içinde yazılmış olan bu eserde, bir devlet görüşü ileriye sürülür. «Hiç bir yerde olmayan» anlamına gelen «Ütopya»daki bu hayalî devletin yeri, More'ye göre Kanarya Adaları'dır.

Rönesanstan sonra bunalan insanın, huzuru, mutluluğu, uzak ve hayalî ülkelerde düşleyişinin, çağdan kaçışının bir sembolüdür bu ütopyalar aynı zamanda. Bu düşünürlerin bir devlet görüşüne mekân olarak seçtikleri mevcut olan veya olmayan ada fikri, batı insanının çoğalan bunalımını, mahrum olduğu dinî huzurun acısını vurgular. Düşünürleri bu ada hayalinde, insanlığı kurtaracak bir devlet nizamını tablolaştırırken; sanatçıları da, çağlarından, kötü realiteden kaçışı yansıtmışlardır. Sanatçıların bu kaçış duygularında, bir fıtrata özlem motifi belirirse de; düşünce adamlarınınki tamamen daha yoğun bir sapıklığa dâvet hükmündedir.

Rönesanstan sonra yetişen ütopyacılar, ortaya attıkları ideal devlet düzeni görüşlerini hep Eflatun'a, onun «Politeia» (Devlet) adlı diyaloğuna dayarlar. Daha doğrusu bu konuda kendilerinin düşünmeye yönelten bir eser olarak belirir bu diyaloglar. Yoksa aynen Ef-

latun'u tekrarlamazlar. Zaten eski Yunan düşüncesi, Batıdaki bütün düşünce biçimlerini geniş ölçüde etkilemiş, yeni düşünce çağrışımlarına kaynaklık rolü oynamıştır. Ve bu gidişle de, bundan sonra Batıda belirecek olan daha birçok sistemleri etkilemeye, onlara kaynaklık etmeye devam edecektir. Eski Yunan düşüncesi, vahiy uygarlığını dışında ve karşısında teşekkül etmiş olan bir beşerî sistemler topluluğu için hem vahye istinat eden özden hızla uzaklaştırılmış bulunan kilise doğmalarına kaynaklık görevi yaparak dinî bir felsefe sistemi oluşturmuş ve hem de bu doğmalardan kurulmuş olan skolastiği yıkmada yani Rönesansı kurmada aynı ölçüde rol oynamıştır. Onun için denebilir ki, eski Yunan düşüncesi Batı için ister hıristiyan ister tamamen din - dışı olsun üreteceği her türlü düşünce sisteminde, bundan böyle de başrol oyuncusu olacaktır. Yani Batının yakasını elinden kurtaramayacağı bir düşünce putudur eski Yunan.

Oysa, özellikle çağdaş insan için çok tanrıcı bir sosyal çevre içinde gelişmiş bulunan eski Yunan düşüncesi, çok ilkel beşerî dalaletlerin bir aıenasıdır. Ne var ki, eski Yunan bu dalaletini yüksek bir kelâm kudretinin imkânlarını kullanarak sergiledi. Onu hâlâ Batı için ve Batıcılar için diri tutan bu diyalektik üstünlüğüdür.

İçinde hakikat olmasa bile, beşerî; tarih boyunca üstün diyalektiğe hep itibar edegelmiştir.

Şaşırtıcı ve apıştırıcı belağatın, yalın hakikatten daha çok alâka topladığı bir gerçektir. Bu bakımdan denebilir ki, eski Yunan düşüncesini günümüze kadar taşıyan sebep, aslında özünde var olan fikrî hüviyetten çok, ihtiva ettiği edebî ağırlıktır. Aristo'nun ilk Yunan

filozofu olarak Homeros'u sayması, bu gerçeği vurgular.

Nitekim gerek eski Yunan'da ve gerekse Roma'da gördüğümüz bazı felsefe mektepleri, düşünceyi belagatlı bir savunma ustalığı olarak görmüşler, ancak iyi bir belagatle savunulan düşünceye «hakikat» gözüyle bakılmasının geleneğini kurmuşlardır.

Bir yandan üstün belagate, öte yandan da olağanüstülüklere insanoğlunun gösterdiği fıtri eğilim, batılı için eski Yunan düşüncesini değişmez ve tükenmez bir kaynak yapmıştır.

Din gerçeğine karşı çıkan Rönesans düşünürleri, insandaki bu olağanüstülüklere gösterilen eğilimleri kandırıcı bir diyalektikle, yine eski Yunan'a dayanarak gündeme getirirken yani bir ütopya oluştururken, aslında insanlığı bir maceraya daha sürüklüyorlardı. Oluşu din ve felsefe arası bir görüşle dengeleyerek yorumlamaya çalışan antik çağ Yunan düşünürü Hesiodos (M. Ö. 700)'un oluşu bir kaos ve o dönemi ise bir «altın çağı» sayan ve mutluluğa erişmek için yeniden o altın çağa dönmeyi gerekli gören düşüncesi, ütopyacıların da rüyası olmuştur. Ne var ki, Hesiodos'un çok tanrılı din anlayışı ile serbest düşünceyi birleştirme çabası Rönesans ütopistlerinde esasta dine başkaldırdıkları halde dindeki cennet olgusundan yararlanarak ortaya attıkları hayalî bir mutluluk ülkesi şeklinde hortluyordu. Yani ütopistler hem dine karşı çıkıyorlar ve hem de dinî unsurları bilhassa cennet fikrini kendi ütopyalarında bir malzeme olarak kullanıyorlardı. Hayalî bir ada da hayalî bir devleti ve onun mutlu insanlarını anlatıyorlardı. Dinle felsefe arası bir dengeleme karakteri bakımından bu yeni bir Hesiodosculuk yani yeni bir

«altın çağ özlemi» fakat üzerinde tartıştıkları devlet görüşü bakımından da yine bir Eflatun dedikoculuğuydu ve sosyalist anlayışın temelleri atılıyordu.

Ütopya

Eflâtun, devlet adamı için, ki buna yargıçlar ve askerler de dahildir, özel mülkiyeti ve aile düzenini yasaklıyordu. Ona göre bir devlet adamının kendisini bütün varlığıyle ve en âdil şekilde toplumuna ayırabilmesi için, mal edinmek ve çoluk çocuk sahibi olmak gibi bağların dışında kalması gerekliydi.

Eflâtun'un bu görüşü ütopyacıların devlet anlayışlarına bir temel olmuştur. Thomas More, Eflâtun'un yalnızca devlet yöneticileri için ileri sürdüğü bu görüşünü, bütün toplum için şart görmüştür. More'nin «Ütopia» adlı romanındaki ideal devlet düzeninde, vatandaşlar için özel mülk edinmek yasaktır. Özel mülkiyeti her türlü kötülüğün, hırsızlığın, adam öldürmenin sebebi olarak görür. Ütopya'da, bütün vatandaşlar üretime katılmak zorundadır. Üretime katılmak, herkes için iki yıl süren, askerlik görevi gibi bir yükümlülüktür. Eflâtun'un, üretimin arttırılması için vatandaşların mülk edinmesini şart görmesine karşılık More, üretim artışının özel mülkiyeti kaldıran bir eşitlik düzeni içinde sağlanacağını ileriye sürer.

Aileler, oturdukları evi bile, on yılda bir katılacakları kur'a sonunda değiştirmek zorundadırlar.

Dünya nimetlerini herkese eşit olarak dağıtmayı öngören More'un Ütopyasında, aile kurmaya, evlenme bağına izin vardır. Oysa Eflâtun bunu da yasaklamış-

tır. More'de bir defaya mahsus olmak üzere boşanma hakkı da vardır. Evlenecek olanlar, sağlıklı olduklarını ispatlamak adına çıplak vücutlarını üçüncü bir kişiye göstermek zorundadırlar.

Ütopya'da para yoktur, değiş tokuş vardır. Dış alışveriş için madenler kullanılır. Günlük çalışma saati, 6 sat olarak belirlenmiştir. Ağır işler, savaş esirlerine veya ölüm cezasına çarptırılmış kölelere yaptırılır. Ütopya'da yirmi iki kişiden oluşan her ailede iki de esir vardır.

Ütopya'da yaşayan vatandaşlar, herhangi bir dine bağlı olmak zorunda ve mevkiinde değildirler. Dinlerin biribirine üstünlüğü asla sözkonusu da edilmemiştir. Tam bir laik anlayış vardır.

İtalyan Ütopyacı Tommaso Campanella «Civitas Solis (Güneş Devleti)» adlı eserindeki ideal devletinde, en koyu devletçiliği anlatır. Buradaki vatandaşların özel mülk edinme hakkı olmadığından başka, kendilerine ait eşleri ve çocukları da yoktur. Hepsinin sahibi devlettir bunların, herşey ortaklaşa olarak kullanılır. More, nasıl bütün kötülüklerin kaynağını özel mülkiyette görüyorsa, Campanella daa ilede görüyordu. Devlet müdahalesini her alana uzatan güneş devleti, bir ailevî bağlılık belirtemeyen birleşmeler bile, iki kişinin karşılıklı rızasına değil, devletin kararına bağlıdır. Çocuklar devletin olduğu için devlet, çocukların sağlık ve yetenek bakımından ideal bir nesil olmalarını sağlamak adına kurduğu aşk bakanlığı (mor) aracılığıyle cinsî hayatı da kontrolu altında tutmaktadır. Güneş Devletindeki diğer önemli bakanlıklar, biri askerlik ve savaş işlerini yürüten pon (güç), diğeri ise din ve eğitim hizmetlerinden sorumlu sin (bilgelik) bakanıdır.

Campanella'nın Ütopyasında çalışma saatleri günde 4 saat olarak kabul edilmiştir. Bu Eflâtun'da 8, More'de ise 6 saatti. More, sonunda asılarak öldürüldüğü halde, uzun yıllar İngiltere'de başbakanlık görevini de yürütmüş bir düşünür olmasına rağmen Campanella 30 yılını Napoli zindanlarında geçirmiştir. More' nin özellikle dış politika görüşü, VIII. Henri'nin kızı Elizabeth'le birlikte İngiltere'de adeta gelenekleşmiştir. Capanella'nın ise bu sosyalist görüşleri ilk defa 1639'da Cizvit papazları tarafından Paraguay'da gerçekleştirildi. 1767'ye kadar yüz otuz yıl kadar, yani İspanyoların müdahalesine gelinceye kadar, bu görüşler, devlet nizamı olarak uygulandı.

Bir Ütopyacı
Şeyh Bedreddin

Ütopik düşüncelerini, İslâmî bir görüntü içersinde vermeye çalışan ve bazı toplumcuların üzerinde önemle durdukları bir isim de Sımavna Kadısı olarak bilinen Şeyh Bedreddin'dir. Özellikle batıdaki ütopyacılardan önce yaşamış ve fikirlerini yaymış olması bakımından, ona önem verirler.

Şeyh Bedreddin (1357-1420), Edirne yakınlarındaki Simavna kasabasından doğmuş, rivayete göre bir ara Yıldırım Beyazıd'ın oğlu Musa Çelebi'ye kazaskerlik yapmış, daha sonra tahta geçen Mehmet Çelebi zamanında İznik'e sürgün edilmiş, taraftarlarının devlete karşı çıkardıkları bir isyan sonunda da, devrin ileri gelen bilginlerinden kurulu bir heyetle münazara ve münakaşa imkânı verilerek, davasının bâtıl olduğu is-

bat ve tasdik edildikten sonra, kendisinin de iştirak ettiği mahkeme kararına uyularak idam edilmiştir.

Şeyh Bedreddin de diğer ütopyacılar gibi özel mülkiyeti reddeder. O, bu düşüncelerini, İslâm inancına göre bütün mal ve mülkün Allah'a ait olduğu itikadına bağlar. Şahısların mülk edinmesini, Allah'a ait olan mülke tecavüz sayar. Bunu diğer insanların mülkten eşit ölçüde yararlanmasına bir engel görür. Bütün malı mülkü herkesin eşit ölçüde kullanmasını, ortak olmasını savunur. Kişinin servetini, toplumun çalınmış hakkı olarak görür ve toplumu, bu haklarını zorla almaya çağırır. Bu bakımdan diğer ütopyacılarda soyut bir fikir olarak beliren mal ortaklığı anlayışı, Şeyh Bedreddin'de aynı zamanda eylemci bir hüviyete bürünür. Nitekim, onun düşüncesine bağlı olanlar, yer yer devlete karşı isyanlar çıkarmışlar, halkın malını yağmalamaya koyulmuşlardır.

Şeyh Bedreddin'de, bu ortaklık anlayışının dışında kalan sadece «aile» olmuştur. Nikâhlı kadınları ortaklığa dahil etmemiştir. Şeyh Bedreddin'in üzerinde çalışanlar, onun bu evlilik bağına karşı çıkmamasını, toplumun bu konudaki hassasiyeti ile izah ederler. Yani Bedreddin aslında kadınları ortaklığın dışında sayarken, bunu düşüncesinin tabii bir uzantısı olarak değil, topluma karşı bir taviz olarak vazetmiş gibidir.

Toplum içinde huzursuzlukların, karışıklıkların sebebi Bedreddin'e göre, dinlerdir ve özellikle din adamlarıdır. Onun için dinlerin toplum hayatından uzak tutulması lâzımdır. Bu noktada tam bir lâiktir Bedreddin. Dini, devletten ayırdıktan başka, fert üzerindeki etkisinden de soyutlamak ister. Dinlerin ortadan kaldırılmasını teklif etmez ama, dinin insanı, toplumu ve dev-

leti etkilemesine karşı çıkar. Ona göre zaten dinler arasında hiçbir fark yoktur. Müslümanlıkla, hıristiyanlık, yahudilik veya mecûsîlik arasında hiç fark görmez ve bir ayırım yapmaz. Dinler arasındaki farkları, aykırılıkları, din adamlarının menfaatleri adına geliştirdiklerini, uydurduklarını ileri sürer. Ona göre, herkes tanrıya tapınmaktadır ve bu tapınma duygusunun özü bakımından aralarında bir fark yoktur. Sadece şekil farkları vardır. Bu şekil farkı ise, üzerinde durulmayacak kadar önemsizdir.

Bedreddin'e göre ruh diye bir şey de yoktur. Ruh, maddenin tabiatında bulunan güçlerdir, bir ayrı fakülte değildir. Yani gerçek varlık, maddedir. Melek, insanın iyiliğe yönelik olan maddî gücü; şeytan ise, yine insanın kötülükleri işleyen maddî gücüdür. Ayrıca bir melek veya şeytan diye varlıkları yoktur. Herşeyin aslı madde olduğuna göre, Bedreddin'in inancına göre, öldükten sonra dirilme de yoktur. Vücut zerrelerinin dağılmasından sonra tekrar toplanmasını, bilimin verilerine aykırı bulur. Cennet, cehennem de yoktur. Cennet iyi şeylerin, cehennemse kötülüklerin bir sembolü olabilir ancak ve bir hayal mahsûlüdürler Bedreddin'e göre.

Şeyh Bedreddin'in devlet anlayışı, bugünkü anlamıyla sosyalist bir öz belirtmektedir. Birçok yanıyle, ama onda ayrıca yine bugünkü anlamda lâik demokratik unsurlar da var. Dinle devleti birbirinden ayrı tutuyor, seçime dayalı bir hükümet şekli öneriyor. O günkü devlet düzenine başkaldırması, ordu teşkilâtına, yeniçeri kuruluşuna, medreseye, tekkeye bir zorbalık kurumu olarak bakmasıyle, diğer ütopyacıların hiçbirinde görülmeyen bir ihtilâlci olarak beliriyor Şeyh Bed-

reddin. Diğer ütopyacılar, düşündükleri devleti, fikir olarak vazetmişler, hayali bir ada üzerinde varsayıp anlatmaya çalışmışlar, fakat bunun gerçekleşmesi yolunda bir eylemci olarak zuhur etmemişlerdir. Thomas More, VIII. Henry'e başvekillik yaptığı halde, düşüncelerinin bir devlet düzeni olarak uygulanması hususunda önemli çabalar göstermeye koyulmadı. Sonunda gerçi asılarak öldürüldü ama bu ölümü, fikirleri yüzünden değil, koyu bir katolik olması sebebiyle idi. Oysa Şeyh Bedreddin'in idamı, taraftarlarının çıkardığı isyan yüzünden olmuştur.

Bazıları, Şeyh Bedreddin'i, bu eylemci yanı dolayısiyle diğer ütopyacılardan üstün tutarlar. Ayrıca, ütopyasında köleliği de kaldırmış olması bakımından da, daha ilerici sayarlar.

Bilindiği gibi Eflatun «Devlet»inde köleliği bir vakıa olarak benimsiyor, More ise yirmi iki kişiden oluşan, ütopyasındaki aile birimleri için ikişer köleyi ağır işleri gördürmek üzere görevli kılıyordu.

Şeyh Bedreddin'in, yüzyıllarca unutulduktan sonra birdenbire tekrar tanınması, yerli sosyalistlerin çabası sonunda olmuştur.

Şeyh Bedreddin bir kaç basit teklifi dışında, bir mütefekkir olmaktan ziyade, İslâm düzenine itirazları, redleri, inkârları olan, bir kavga adamı hüviyetindedir. Ruhu, manayı reddeder ve bütün kıymeti maddede bulur. Bâtıl yönünden bile olsa hiçbir mistik espriye mâlik değildir. Meselâ tasavvuf, bazı sapık düşünceli fikir ve sanat adamları tarafından, fikirlerini örgütleştirmelerinde bir araç olarak hep kullanılmış olduğu halde Şeyh Bedreddin'de bu çarpıtma bile yoktur. O, toptan inkâr yolunu seçmiş bir kavga adamıdır. Bu uğurda da

başını verdi. Bu konuda dehşetli bir direnç göstermiştir. Kaçmaya ve fikirlerini, isyanını saklamaya, af dilemeye asla yönelmedi. Taraftarlarının çıkardıkları isyan bastırılıp da, öncüleri idam edilirken o da, sürgün bulunduğu Serez'den kalkıp, kendi ayağıyla hükümet merkezine gelmiş, teslim olmuştur. Çelebi Sultan Mehmet, onu huzurunda bulunca şöyle sorar:

—Seni rengi sararmış görüyorum, nedendir?

Şu cevabı alır :

— Güneş de batarken sararır!

Batı Uygarlığı Nereden Yola Çıkmıştır?

İçeriği ve tarihî seyri şu gerçeği ortaya koydu :

Rönesans, batının İslâmdan intikam alma hamlesidir.

Rönesans öncesindeki düşmanlık daha çok din ayrılığına dayandırılan duygusal ağırlıklı bir düşmanlıktı. Haçlı Seferlerini Papalığın düzenlemesinden de anlaşılacağı gibi bu düşmanlığın temelinde din ayrılığı vardı ama Papalık, bu seferlerle yalnızca Hıristiyanlığı korumayı değil; din koruyuculuğu adı altında Hıristiyanlık âlemini Papalığın çevresinde kenetleyerek siyasî hâkimiyetini de diri tutmayı amaçlıyordu. Onun için Haçlı Seferlerine dinin âlet kılınarak siyasi sultanın devam ettirilmesi çabası gözüyle de bakılabilir.

İslâmın ortaya çıkışıyla birlikte geniş bir coğrafyaya yayılması; bir yandan Doğu Roma'ya, öte yandan İspanya'nın fethiyle Avrupa'nın içlerine dayanma-

sı, Papalığın güdümündeki bu düşmanlığın başarı sağlayamadığını ortaya koyarken, Papalığın hâkimiyetini kırmak yolundaki yeni hareketlerin kuvvet kazanmasına da yardımcı oluyordu. Bu hareketler, kiliseye karşı bağımsız devlet hareketleriyle, iç içe gelişen yine kiliseye karşı reformist fikirlerle birlikte, Rönesans hareketi, bir yanıyla varlıklarını İslâm dünyasına borçlu gibidir.

Rönesans, İslâm düşmanlığını kilisenin elinden alarak; bunu yalnız bir din düşmanlığı değil, aynı zamanda bir uygarlık kavgası haline getirdi. Yani, Rönesans, İslâmı yenebilmek için Hıristiyanlığın kâfi gelmediğini görmenin ve bütün batılı güçleri bu kavga için imdada çağırmanın adıdır. Neydi bu batılı güçler? Eski Yunan ve Roma uygarlığıydı. Yani Rönesansla birlikte batı, İslâmla köklü bir mücadele için, kendi uygarlığının köklerini dirilterek devreye sokuyordu. Buna ek olarak bir de İslâmın o devirde ulaştığı teknik ve ilmi seviyeyi batılılaştırarak alıp kendi yapısına adapte ediyordu. İslâm uygarlığının kaynağı İslâm dini olduğu halde, batı uygarlığının temeli Hıristiyanlık değildi. Beşeri müdahaleler ondaki ilahi özü zaten parçalamıştı. Nefsin ve aklın denetimine açık bir din olmuştu Hıristiyanlık. Yalnızca beşerin din ihtiyacını karşılamaya aday, bir avutma ve oyalama müessesesi haline gelmiş; bir dünya görüşü, bir nizam olma özelliğini yitirmişti. Nitekim Roma ister istemez Hıristiyanlığa teslim olurken, bir yandan da kendisi hıristiyanlığı teslim almış, onu nizam anlayışından tamamen tecrit etmişti. Roma, aklının ve gururunun nizamını rakipsiz görüyordu. Hıristiyanlığa, kendi nizamının dışında, ancak vicdanî bir alan bırakmıştı. Papalığın zamanla

Avrupa'nın en güçlü kurumu haline gelmesi, Hıristiyan âlemini sultasının altına alması, Avrupa'nın içine girdiği duraklama devrinden kaynaklanmaktadır. Yoksa Hıristiyanlığın zamanla bir dünya görüşü, bir devlet nizamı hüviyeti kazanmasından değil. Papalık, batı âleminin içine düştüğü bunalımından yararlanarak; siyasi kargaşalıkları lehine kullanarak, derebeylerin zulümleri karşısında bir mânevi sığınak rolü oynayarak, bazı etkili ve nüfuzlu güçleri arkasına almayı başararak, zamanla bir otorite haline gelmiştir. Bu imkân ve fırsatları hızla değerlendiren Papalık, zamanla yerine geçtiği Roma'nın gururunu ve merasimlerini kendine mal ederek, en güçlü kralları bile başeğmeğe mecbur bırakan bir nüfuz kazandı. Fakat bu kesin otoritesi, yayılan ve hızla büyük bir uygarlık kuran İslâm karşısında tutanabilmesine yetememişti. Haçlı Seferleri, yenilgilerine ve otoritesinin sarsılmasına vesile olmuştu.

Rönesans bu kavgadan Papalığın başarıyla çıkamadığı gerçeğini görmenin ve İslâm dünyasıyla kesin bir hesaplaşmaya girişmek için kadim silahlarla donanmanın ve dini ise, sadece yardımcı unsurlardan biri olarak değerlendirmenin temellerini atmıştır. Bundan sonraki düşmanlık artık, yeni bir doğuşun, yani yeni bir uygarlık doğuşunun gölgesinde yürütülecektir. İslâm uygarlığı, karşısında yeniden şekillendirilen Batı uygarlığını bulacaktır. Batı, düşmanlığını yalnız dinine bırakmayacak, uygarlığına nakşedecektir.

Din Dışı Uygarlık

Hıristiyanlık, özünde mevcut olmayan devlet görüşünü; Partistik ve Skolastik dönemlerde telâfi ederek

Roma'yı «yeryüzünde tanrısal devlet düzeni»nin merkezi yapmakla Kutsal Roma İmparatorluğu ile (Sacrum İmperium Romanum), aslında tam anlamıyla lâik bir mertebeyi belirten hıristiyanlığın antik Yunan uygarlığından adapte ettiği fikirlerle, özüne bir devlet anlayışı kazandırmaya çalışmıştır. Aslında kazandırılan bir devlet anlayışı değildi. Çünkü Kutsal Roma İmparatorluğu'nun geliştirdiği dogmatizm, bir devlet anlayışı, bir yönetim biçimi va'zetmiyordu. Halkı hıristiyan olan ülkelere, kilisenin baskısını getiriyordu sadece. Doğmatizmin düzenli kanunlara bağlanmış ekonomik, sosyal ve siyasal bir görüşü yoktu. Feodal bir düzenin varlığı ve devam etmesi, sosyal ve kültürel hayatı kontrolünde tutması ve hıristiyan ülkeleri kendi şemsiyesi altında toplaması, kilisenin bir devlet görüşüne sahip olduğu anlamına gelmemelidir. Onun, Yunan düşüncesinden devşirdiği ve buna devlet görüşü süs verdiği fikirler, sırf kilisenin sultasını pekiştiren diyalektik parçacıklarından başka birşey değildir. Aslında kilise, kendi dogmalarının geliştirdiği bu diyalekt parçalarını, çelişmez bir bütünlüğe bile kavuşturamamıştır. Meselâ bir döneminde makbul saydığı bir görüşü, bir fikir parçasını, bir başka döneminde küfür sayacak ve savunucularını cezalandıracak, ateşte yaktıracak kadar değişken, tutarsız, disiplinsiz, belli kanunlara bağlanmamış bir özellik göstermiştir kilise, bütün Ortaçağ boyunca.

Kilisenin dâvası, hıristiyan ülkelerin, neye mal olursa olsun kendine bağlı kalmasıydı. Bunu ise ne kalplerin kazanılması ve ne de hukukî müeyyideler yoluyla sağlamış değildi. Korku, baskı ve zor yoluyla hâkimdi hıristiyan dünyasına.

Rönesansı da, reformu da başlatan bir çok sebeplerle birlikte asıl temel sebebin, doğrudan doğruya kilisenin belli ve düzenli bir dünya görüşü haysiyetine dayanmayan hüviyeti ve buna rağmen zor yoluyla sağladığı hâkimiyet olduğunda adeta ittifak vardır.

Nitekim kiliseyi reddetmekle işe başlayan bu hareketler, hıristiyan dünyasında hızla, bir kamuoyu oluşturmuş, yeni ve dindışı bir uygarlığın kurulmasını gerçekleştirmiştir.

Bugünkü Batı uygarlığı ve teknolojisi, içinden dini kovmuş bulunan bu gelişimini, kilise dogmatizmine bir reaksiyon olarak beliren rönesansa borçludur. Rönesansla beliren bütün fikir hareketlerinde gördüğümüz devlet ve hukuk anlayışları yine kilisenin dogmalarında mevcut olmayan bu anlayış boşluğunu cevaplamak ihtiyacından doğmuştur. Ve bütün bu anlayışlarda rastladığımız akılcılık, maddecilik, müsbetcilik, insancılık gibi nitelikler, aslında hep Ortaçağ skolastiğine duyulan sonu gelmez nefret dolayısiyle, dini hayattan tecrit etme duygusu ve düşüncesiyle ilgilidir.

Batıda görülen ruhcu mistik görüşlerde bile, dini hayattan kovma çabası gizlidir. Bu çaba batının düşünme temeline yerleşti. Bütün ruhcu düşünce sistemlerinde dahi batı, aklının fitnesini kendine rehber yapmıştır. Onun ruhculuğu da aklının ve hayalinin spekülasyonudur rönesanstan beri.

İslama Karşı

Rönesans da, reform da aslında dini, hayattan kovma eylemidir, dedik. Bu din acaba hangi dindir?

Bu hareketlere bakarak, hayattan kovulmak istenen dinin, hıristiyanlık olduğunu hemen söyleyebiliriz. Çünkü rönesans ve reform, kilise skolastiğine karşı Avrupa'nın en eski medeniyeti olarak kabul ettiği putçu Yunan düşüncesinden kaynaklanarak geliştirdiği bir başkaldırma hareketidir.

Gerçi skolastik dönemin dogmalarına da kaynaklık eden eski Yunandı ama, rönesans devrini kuramcılarına göre, kilise babaları bu kaynağı kendi çıkarları doğrultusunda istismar etmişlerdi ve asıl kaynaklara dosdoğru dönüşü şimdi kendileri gerçekleştiriyordu. Oysa gerek rönesans devrinin kuramcıları, gerekse daha sonra gelen düşünce adamları, bir bakıma aynı şeyi yapmışlar; eski Yunan düşünürlerinin fikirlerini kendi anlayışlarına göre yorumlamışlardır.

Eski Yunan uygarlığı, batının her döneminde, asla vazgeçemediği ve düşünce sistemlerine mesnet yapmaya çalıştığı bir «ata uygarlığı» olarak yaşamıştır. Skolastik dönem de, rönesans da, yakın çağlar da eski Yunanı kendilerine hep kaynak tanımışlardır. Birbirini gerek nakzeden ve gerekse tamamlayan dönemler ve felsefî sistemler, kendilerine tarihî temelleri hep Yunan düşüncesinde aramışlardır.

Batının küfründe de, inancında da, Yunan felsefesinden etkiler vardır ve eski Yunan'dan ta günümüze kadar batının geçirdiği bütün inanç ve fikir istihalelerinin özünde de bir doğu düşmanlığı mevcuttur. Batının bu Doğu düşmanlığı, sonraları da doğrudan doğruya İslâm düşmanlığına dönüşmüştür. Skolastik dönem İslâm düşmanlığının korkunç fikri sabitlerle donatıldığı bir dönemdir. Düşmanlık, fanatik bir hüviyete büründü bu dönemde. Haçlı seferleri bunun tezahürlerinden sade-

ce biridir. Skolastik dönem, Batı için İslâm düşmanlığını değişmesi mümkün olmayan bir inanç olarak geliştirdi. O kadar ki, rönesans, skolastik döneme bir başkaldırma olduğu halde, İslâm düşmanlığında skolastik dönemin bu mirasını aynıyle devraldı; hatta devralmaktan öte, bu düşmanlığı yeni güçlerle takviye etti.

Denebilir ki, rönesans, aslında, hıristiyanlığı hayattan kovmaktan öte, gelişen İslâm hareketine karşı Avrupa'nın kendi kendini yeniden gözden geçirmesi, İslâm'la daha kesin ve keskin bir hesaplaşmaya yönelmesi hareketidir. Çünkü, artık skolastik dönemin dogmaları, İslâm karşısında durabilmek ve bu gelişmeyi önleyebilmek gücünden tamamen yoksundu. Bir ucuyla İspanya'dan Avrupa içlerine yol arayan, öte ucuyla da Doğu Roma'yı ortadan kaldırarak Avrupa'yı zorlayan İslâm'ın yayılması, mevcut kilisenin karşı koyuşuyla önlenemiyecekti. Bu gerçek, Avrupa'yı dehşete düşürüyordu.

İşte Rönesansı hazırlayan asıl sebep budur. Yani Avrupa'nın nefs müdafaası olarak kendilerini baştan başa işgal edeceğinden korktuğu İslâm hareketine karşı, mevcut inanç statüsünün yetersizliğini görüp, yeni güçlerle kendini takviye etmesi hareketidir Rönesans. Kilise, İslâm'ın karşısında duracak diriliği kaybetmişti. Kilise, artık çürümüş, her türlü gelişmeye karşı çıkan tutucu ve zalim bir kurum haline gelmişti. Kilisenin etrafında toplanan güçlerle kilisenin taktik ve stratejisiyle İslâm önlenememiş, hatta her defasında Kilise hezimete uğramıştı. İslâma kilise ile karşı koyma imkânsızdı artık.

Bu imkânsızlığı anlayan Batı, kiliseyi ön saftan çekerek yeni güçlerle karşısına çıkıyordu İslâm'ın.

Laiklik; dini siyasete ve siyaseti de dine müdahale ettirmemek esası üzerine kurulmuştur. Laik devlette kanunların dini esasa göre düzenlenemeyeceği gibi; dini hayatın ve teşkilatın da, siyasetin, yani hükûmet kadrosunun içinde yer almaması esas olmuştur Batıda. Dolayısıyla laik devlet, dini siyasete âlet etmemeyi ve siyasetin de dine âlet kılınmamasını düstur edinmiştir. Batıda laiklik böylece, belirli bir anlamı olan, yani farklı yorumları bulunmayan bir devlet anlayışı mahiyetindedir. Bu laiklikte din ile siyaset birbirinden ayrılmış olduğu için, birinin ötekine müdahalesi de imkânsız hâle getirilmiştir.

Laik devletlerde dini hayatı ve ihtiyaçları din otoriteleri düzenler ve cevaplar. Bu hizmetleri gerçekleştirmek için kendilerine mahsus örgüt ve geleneklere tâbidirler. Bu özgürlükleri devletin garantisi altındadır. Laik devlette devletin dine müdahalesi yoktur ama; din bir saldırıya, hakarete uğradığı zaman devlet devreye girerek bunun sorumlularını cezalandırır. Din bir kamu kurumu olduğu için devlet, bu kurumun çalışmalarına kendini yardımcı sayar, önündeki engelleri kaldırmayı görev bilir. Bu sebeple laik devlette dine karşı olan hareketleri devlet göğüslemektedir. Onun için laik devlette her dine karşı tecavüz, kendisini devletin kanunları karşısında bulur. Düzenden sorumlu olan devlet, dini düzenin ve onun kurumlarının da bekçisidir.

Bir ülkede din düşmanlığı cezalandırılmıyorsa veya o ülkede bizzat devlet din düşmanlığı ya da istismarcılığı yapıyorsa, o ülke Batı ölçülerine göre laik değildir.

Dini eğitim kısmen de olsa engeleniyorsa, ibadethanelerin dokunulmazlığına uyulmuyorsa, dini törelere ve ibadetin geleneğine müdahale ediliyorsa, dini vakfiyelerin şartnameleri çiğneniyorsa, dini amaçla kurulan müesseselere izin verilmiyorsa, mevcutları kapatılıyorsa, dini yayın ve propagandalar yasaksa, o ülkede laiklik yoktur Batıya göre. Böyle bir ülkenin adı laik olsa da kendisinin laik sayılması mümkün değildir. Tıpkı adı Cumhuriyet bile olsa o ülkede eğer serbest seçim uygulanmıyorsa, o devletin tam ve kâmil anlamda cumhuriyet sayılamayacağı gibi. Eğer fikir hürriyetine yer verilmemişse o ülkenin yönetimine demokrasi denemeyeceği gibi.

Batı da laisizm, demokrasinin kopmaz bir parçası sayılmıştır. Laisizmin bilimsel hüviyetine uygun bir biçimde uygulanmadığı ülkeleri Batılı anlayış demokrasiye aykırı sayar. Batıcılık, demokrasiye de laisizme de ters düşmemekle olur.

Batı Laisizmi

Lâik devletler, dinî hükümlerle amel etmez. Kanunlarını kendi yapar. Yargı ve icra organları dinin etkisi dışında, teşekkül eder.

Lâik devlette din, kesinlikle devletin denetimi altında değildir. Dinî kurumlar ve din görevlileri asla devlet memuru ve devletten sorumlu değillerdir. Ayrı, bağımsız bir kuruluş olarak çalışırlar, yönetimleri, töreleri kendine aittir. Okuları ve vazifeleri üzerinde bir devlet kontrolu yoktur. Ancak talepleri doğrultusunda devletin kendilerine yardımcı olması söz konusu olabi-

lir. Lâik devlette, bağımsız olan kiliseye ve din adamlarına gerekli yardım ve saygıyı devlet, seve seve gösterir. Lâik devlette, devlet ve devlet adamları inanmamış olsalar bile, kiliseye karşı bir saygı yarışı içindedirler. Vatandaşlarının moral ihtiyacına cevap veren bir kurum olduğu için kiliseyi desteklemeyi bir devlet görevi gibi yerine getirirler.

Lâik devlette dinsizlik bir suç değildir. Her türlü inanış serbestçe yayınını, propagandasını yapabilir ama bu propaganda, kat'iyen diğer inanışları aşağılama biçiminde olamaz. Bu bakımdan, kiliseye inanmayanlar bile, onu kötüleyemezler. Görevlilerine, inananlarına hakarette bulunamazlar. Yani kiliseye hakaret suçtur lâik devlette.

Lâisizm, devleti kilisenin sultasından kurtardığı gibi, kiliseyi de kat'iyen kendi sultası altına almaya yeltenmez.

Devletle din birbirinden öyle ayrılmış, birbirinin alanına girmemeye öyle özen gösterir ki, lâik devlette, politika yarışında da kimseler dini ve dinî duyguları istismara kalkamaz. Batıda dini siyasete alet etmek gibi bir suç işlendiği görülmemiştir bu yüzden. Din, bir devlet kurumu veya devletin kontrolünde yürüyen, yani devletin icraatına bağımlı bir kurum olmadığı için, devleti eline geçirmek istiyen siyasal kuruluşlar veya kişiler, dini kendi menfatleri doğrultusunda kullanmaya imkân bulamazlar. Dinî kuruluşlar devlete bağımlı kuruluşlar olmayınca, dinin siyasete alet edilmesi kendiliğinden ortadan kalkmıştır lâik devlette.

Öyle ya, dinin siyasete alet edilmemesi için iki yol vardır. Biri, doğrudan doğruya dinin bir devlet nizamı olarak kabulü ve bütün sosyal ve siyasal hayatı dinî

esaslara göre düzenleme —ki bu istismar değil, bir yönetim biçimidir—, diğeri ise, dini, devletin yönetimi altında tutmamak. Batı, bu ikinci yolu seçmiştir. Onun için ne din, siyaseti alet etmektedir ve ne de siyaset, dini istismara yönelmiştir Batı'da, yani lâik devletlerde.

Laisizmin Adımları

Laisizmin toplumumuzu etkilemesi, beyinleri değiştirmesi bir anda olmamıştır. Batıya ayak uydurmaya başlamamızla birlikte yavaş yavaş, adım adım bastığı yeri bile bile gelmiştir laisizm.

Batı karşısında apışan, şaşıran Tanzimat aydını, «ne yardan, ne serden» geçiyor; hem batılılaşmayı şart görüyor, hem de manevi değerlerimizin korunmasını istiyordu. İslâm ahlâk ve faziletinin savunucusudur Tanzimatçı. Ama bununla birlikte batılı bir düzen anlayışından yanadır. O, batı düzenini, batı uygarlığının özel bir realitesi olarak idrak edemiyordu. Bu düzeni, beşeriyetin ulaştığı tabii bir doruk olarak görüyordu. Bizim bu noktaya neden varamadığımızın esefi içerisindeydi.

Tanzimatçıların en muhafazakârları, yani İslâmiyete en saygılı olanları bile batının düzenine hayrandır. Onu, İslâm uygarlığının düzen biçimine aykırı görmemiştir. Hatta batı uygarlığının, İslâmdan yararlanılarak geliştirildiği inancındadır. «Avrupalı medeniyeti bizden almıştır» düşüncesinden kalkarak batı uygarlığını, «Mü'minin kaybolmuş malı» saymışlardır. Onların ticari alışverişlerindeki doğruluklarından, işlerine ya-

lan dolan karıştırmadıklarından bahisler açarak; bütün bu faziletlerin gerçekte İslâma ait olduğunu, islâmdan alındığını söyleyerek propaganda etmişlerdir. Bunlar, bizde laik bir toplum oluşturmanın merhaleleridir hep.

«Batının ilmini, fennini alalım, fakat inancımızdan fedakârlık etmeyelim» zihniyeti, gide gide batıyı sevmeğe başladığımızın; onun hayatını, insanını idealize ettiğimizin kesinleştiğini ifade eder.

Aydınımız, ilerlemiş olmanın, yani «terakki etmenin» ancak batılılaşma ile mümkün olacağına inanınca, «vaz geçemediği yar» olan İslâmı, batılı olmamızı engellemeyen bir inanç olarak göstermeğe kalkmıştır. İşte onların «Din terakkiye mâni değildir» diye klişe hâline getirdikleri cümlenin altında bu mâna yatar. Yani dinimiz batılılaşmaya karşı değildir, diyorlardı. İslâmın ilmi teşvik ettiğine dair birçok âyetleri, hadisleri hep bu fikirlerini ispat yolunda kullanıyorlardı.

Bu İslâmı batılılaşmaya uydurmanın tâ kendisiydi. İslâmı savunuyormuş gibi bir görüntü içerisinde, milleti batıya yaklaştırmanın bir eylemiydi bu. Bazı batılıların ve Batıcıların, İslâmı toplumumuzun ilerlemesine engel gibi göstermelerini bahane ederek bu yolda yazılar yazıyor, eserler oluşturuyordu Tanzimatçılarımız. Namık Kemâl'in «Renan Müdafaanâmesi» baştan başa bu fikrin ve inancın eseridir. Bu kitapta, «İslâmın terakkiye mâni olmadığı»na İslâm ahlâk ve faziletinin övgüsüne dair ne ararsanız bulabilirsiniz.

Ziya Paşa da demiyor muydu ki:

«İslâm imiş devlete pâ-bendi terakki.
Evvel yoğ idi işbu rivâyet yeni çıktı»

«İslâm ümmetindeniz» ama «Türk milletindeniz» ve hem de «Garp medeniyetindeniz» düsturu, Tanzimatçılardan sonra gelen düsturdur. Uygarlık olarak batıya geçişimizin, daha doğrusu, batının düzen anlayışıyla yetinmeyerek onun uygarlığını da almanın gerekliliğini ilandır.

Görüldüğü gibi Batıcılık ve onun temel devlet felsefesi olan laisizm öyle birden bire gelivermedi. Hilafetin kaldırılması, laik bir devlet kurulması yolunda yapılan çalışmalar, daha önceki bu kabil faaliyetlerin geliştirdiği bir alan üzerine gelip oturmuştur. Öyle bir alan geliştirilmişti ki, laik bir cumhuriyet kurulması tasarısı, hilâfetin İslâmda olmadığına dair bizzat bazı «din adamları»ndan fetvalar alabilecek «din bilginleri» ne bile sahip olmuştu. Açın eski Meclis zabıtlarını da görün nice «müderris» efendilerin, hilafeti İslâma aykırı bir müessese sayıp onun bir bid'at olduğuna dair yaptıkları Meclis konuşmalarını.

Laik Çizgi

Tanzimat'la birlikte düzenli bir ithal konusu hâline gelmiş bulunan laisizm bizde, zamanla, garip biçimde halkı da kuşatmıştır.

Laisizmden etkilenmemiş, düşüncesinin bir yanını olsun laikliğin eline kaptırmamış az insan kalmıştır yani.

Dini değerlere bağlı bir aile ortamında yetişmiş nice insanlara rastlarsınız ki, durumlarını bir eksiklik gibi görürler ve normal saydıkları insanlar gibi olama-

dıklarına duydukları esefi, adeta af dileyen şu mâzeret cümlesiyle dile getirirler:

— Bizim ailemiz biraz mutaassıptır da!

Müslümanlığı, onu yaşamayı bir taassup olarak kabul etmişlerdir; bir tutuculuk, gericilik gibi görürler dinî hayatı.

Bu cins insanların çoğu aslında dine karşı değildirler. Arada sırada bazı ibadetleri yaptıkları da görülür. İslâmın güzelliği, büyüklüğü anlatıldığında içlerinin sevinçle dolduğuna şahit de olabilirsiniz. Hatta bu tür anlatmalara kendilerinin de katıldığı, bildiklerince örnekler verdikleri de olur. Ama hemen hemen hepsinde toplumun, kendileri gibi düşünmediği kanaati vardır. Bu sebeple kendilerini topluma, çevreye uydurmakla görevli görürler. Farklı düşünce ve yaşayışları yüzünden çevrenin kendilerini kınayacağından çekinirler. Çekingen, oldukça iyi niyetli insanlardır bunlar genellikle ve dinî bir muhit buldukları zaman hem sevindiklerine, hem de dinin emirlerini gereği gibi yerine getiremedikleri için kendilerini suçlayıp, eksiklendiklerine şahit olursunuz. Fakat dinle diyanetle ilgisi olmayan bir çevre içinde, o çevreye kendilerini sevdirmeği, bir aykırılık üzre olmadıklarını da göstermek ispatlamak isterler. Oruç tutarlar mesela, fakat bu oruçlarını hem saklarlar, hem de en yakınlarının bile tutmaması karşısında bir itirazları olmaz. Yani belli belirsiz bir aşağılık duygusu içindedirler.

Daha başka özellikleri de vardır bunların. Kendilerine biri ilgi gösterirse, yani biraz din iman konusunda alâka izhar edince, bayağı hoşlarına gider. Karşısındakinin bu alakası hürmetine ondaki birçok yanlışlara, dine yaklaşım çarpıklıklarına bile müsamaha

gösterirler. Ondaki «doğru»larla teselli olarak «eğri» lere göz yumarlar.

«Din vicdani bir keyfiyettir», «Din ayrı, dünya işleri ayrı», «Kimse inancı dolayısıyla kınanamaz» ifadeleri ve bu ifadelere bindirilen yorum biçimleri birçok insanı, yukarıda anlatılan çerçeveye uygun insan tipleri haline getirmiştir. Bir nice daha davranışları vardır Bunların ve benzerlerinin. Mesela kendisinin başı örtülüdür ama, kızının örtmesine asla razı olmaz. Çevrede kızının garipsenmesinden, eziklik duymasından çekinir. Sanki kendisi bir kerre düşmüş de, kızı da düşmesin gibi. Nice baba vardır, senede birkaç hatim indirir, ama oğluna Kur'an belletmemiştir. Oğlunun da, gelininin de oruç tutmamasına ses çıkarmaz. Torununa konan saçma sapan isimlerden rahatsız olduğunu hissettirmez. «Zaman böyle», «Ne gelir elden zamane» diye mırıldanır kendi kendine.

İslâm toplumlarına özgü bu çok garip ve acayip insan manzaraları, «Böyle olur bizde konser dediğin» nüktesine dâvetiye çıkartır.

«Emri yaşayan, yasaklardan kaçınan» örnek ve dâvetçi bir toplum çekirdeği, bir cemaat oluşmadığı ve bir çok konu gibi Laisizmi de gerçek içeriğiyle anlayıp kabul ettirmediği sürece, bu «ne kuş ne deve» olan laik çizgi kalınlaşarak gideceğe benzer.

İkinci Bölüm

TEKNİK VE UYGARLIK

İki Ayrı Uygarlık

Bazı düşünürler Batı uygarlığını, İslâm uygarlığıyla izaha çalışırlar. Bunlardan kimisi, özellikle Endülüs ve Sicilya'daki İslâm medreselerinin önemli rolü üzerinde durarak, buralarda birçok Batılı öğrencilerin de okuduğunu sözkonusu ederek, adeta Batı uygarlığının tamamen İslâmdan kaynaklandığını ileriye sürerler. Bu görüş Rönesans'ı, İslâm uygarlığının bir uzantısı saymaktadır. Bu düşünceye göre Batı, uygarlığı bizden alarak onu işlemiş, geliştirmiş, bugünkü seviyeye ulaştırmıştır. Dolayısıyla Batı uygarlığı, özü bakımından İslâma aittir. Şimdi biz onu alırsak, kendi kaybettiğimize, kendi malımıza kavuşmuş oluruz, diye düşünürler.

Tanzimat, Meşrutiyet ve hatta daha sonraki dönemlerimizin birçok fikir ve sanat adamları bu görüş içindedirler. Bunlar Batı uygarlığını büyük ve erişilmesi gerekli bir vakıa olarak kabul etmiş kişilerdir.

Batı'ya açılmamızda zaruret görürler. Vaktiyle bizden alındığı gibi, onlardanda alınması gerektiğini ileri sürerler uygarlığın. Fakat bu transfer esnasında birşeye dikkat etmemizin gereğini savunurlar; «Örfümüzü, ahlâkımızı ve dinimizi koruyalım» derler.

Şimdi bu anlayışın yanılgısı üzerinde duralım. Bilindiği gibi Batı uygarlığının yeni teşekkülü olan Rönesans, aslında Batı'nın kendi tarihî uygarlık temellerine bir dönüş hareketiydi. Antik Yunan düşüncesini yeni baştan gündeme alma olayıydı. Ayrıca Roma hukuk ve nizamını tekrar canlandırma ve yorumlama hareketiydi. Ve nihayet, gerçeğinden saptırılmış olduğu kabul edilen Hıristiyan inancını, özellikle duyarlığını yeniden düzenleme faaliyetiydi. Bütün bunlarla birlikte Hıristiyan imparatorluğunun denetiminde olan Avrupa' daki feodal düzeni, gelişen burjuvaziyi arkalarına alarak ulusal bir düzen anlayışıyla değiştirmekti.

Şimdi soralım: Bütün bunların hangisinde, İslâm uygarlığını temel yapma gibi bir öz mevcuttur?

Rönesans'ın, İslâmla ilgili yanı bir uygarlık ortaklığı şeklinde değil, bir düşmanlık biçimindedir, yani sadece şudur: Kutsal Kilise İmparatorluğunun, yürüttüğü bütün Haçlı Seferleri'ne rağmen, İslâm dünyasına karşı hiçbir başarı kazanamamış olması üzerine, İslâmla başa çıkmak adına sevk ve idareyi kiliseden alarak yeni ulusal güçlere vermesi ve bu noktaya varabilmek için ise kendisini tarihi kaynaklarıyla donatmak ihtiyacını duyması.

Yani Batılı, tam bir Batılı olmanın bilincine Rönesansla ermeğe başlamıştır. İslâm uygarlığına aykırı ve düşman olmanın yeni düzenlemesi Rönesansla yürürlüğe girmiştir. Önceki düşmanlıklar özellikle Haçlı

Seferleri, Hıristiyan dünyasının müslümanları tanımasına geniş ölçüde fırsat vermiş; bu fırsat, İslâma düşmanlığı daha da çoğaltmış, bu arada da İslâm dünyasını alt etmenin ancak yeni bir uygarlıkla mümkün olacağı fikrinin doğmasına sebebiyet vermişti. Yani Avrupa'nın İslâma aykırı bir uygarlık geliştirmesinin zeminini oluşturmuştu sadece. Asıl büyük düşmanlık sonradan Rönesansla gelecektir.

Kısacası Batı uygarlığı ile İslâm uygarlığı, birbirinden farklı, hatta aykırı iki dünyayı belirler.

Ayrı Bir Uygarlık

Nasılki İslâm uygarlığının temelinde Yunan düşüncesi yoksa, Batı uygarlığında da öylece İslâm yoktur. Nasıl ki birçok uygarlıkta bir başka uygarlığı andıran bazı görüntüler bulunabilirse, ancak öylece İslâm uygarlığıyla Batı uygarlığı arasında bir yakınlık sözkonusu olabilir. Bu görüntü, ya da yakınlık kesinlikle bir eşitlik, benzerlik anlamında değildir. Nasılki sırf ayakları var diye bir kertenkele ile bir güvercin aynı cins yaratıklar değilse; her uzuv, her varlığın hilkatine göre teşekkül etmişse, uygarlıklardaki birbirini andıran hususlar da yekdiğerinin aynısı değildir.

Uygarlıklardaki birbirini andıran özellikler insanın fıtratındaki ayniyetle ilgilidir. Ama bu fıtri ayniyet, uygarlıkların farklı gelişme ortamı bulmasını önleyemiyor. Çünkü toplumların tarihi, sosyal ve kültürel kaderleri fıtrata tâbi bir çizgi içinde gelişmiyor; beşeri müdahalelerin, ilahi özü çarpıttığına veya ona

aykırı gelenek kurduğuna da şahit oluyoruz. Bu bakımdan uygarlıklar farklı olarak oluşmaktadırlar.

Bütün insanların İslâm fıtratı üzerine doğduğu halde, aile çevresinden başlayarak, içinde bulunduğu topluma kadar geniş bir çevre, onun farklı bir insan, yani farklı bir uygarlığın üyesi olarak yetişmesini sağlıyor.

Kişinin yetiştiği, kendisini bir üyesi olarak bulduğu toplumun uygarlığı ise, ya İslâm gibi tamamen ilahi bir kaynağa, yani vahye bağlı bir uygarlık olmakta veya asıl ağırlığını insan zekâsının yoğurduğu ve tamamen ilahi özden yoksun, doğrudan doğruya insanın zihni ve ruhi süpekülasyonunun ortaya koyduğu dalâlete bağlı bir uygarlık olmaktadır. Çoktanrıcı, putperest inançlardan kaynaklanan uygarlıklar bu türdendir. İnsanoğlu bu iki uygarlıktan birine bağlı bir toplum içinde gözünü açmaktadır. Yani ya ilâhi veya yarı ilâhi yahut da tam bâtıl bir inanç ve inançlara bağlı olarak gelişmiş bulunan bir uygarlık ortamında doğagelmiştir.

Bu bakımdan her uygarlığı bir ayrı bütün saymak durumundayız. Bu cümleden olarak Batı uygarlığını, İslâm etkisinde, ondan yararlanarak kurulmuş bir uygarlık gibi göremeyiz. Bunun gibi, İslâm uygarlığı da kesinlikle Antik Yunan düşüncesinden yararlanarak gelişmemiştir.

Gerçi birçok İslâm düşünüründe Antik Yunan düşüncesine yönelme, onları yorumlama, İslâm düşüncesiyle bunlar arasında bir dengelemeye gitme çabası görülmemiş değildir. Hatta bu düşünürler Antik Yunan felsefesinin unutulmamasını, onun Batı'ya geçmesini ve Rönesans'ı hazırlamasını sağlayan kişiler olmuşlar-

dır. Bunlardan bazılarının kendilerince bir İslâm Felsefesi kurmaya çalıştıkları da bilinmektedir. Ne var ki bütün bu çabaları İslâm uygarlığının verileri arasında göremeyiz.

İslâm uygarlığının gelişmesini, yayılmasını sağlayanlar, kendini putçu Yunan düşüncesine kaptıran felsefe adamları değil; Kur'an ve Sünnet'e bağlı kalarak yorumlar getiren bilginlerdir. Bunların çalışmalarına «felsefe» değil «hikmet» diyoruz.

Değil yalnız eski Yunan düşüncesinin çizgisi içinde düşünen, fikir imâl eden düşünürler, eski İran inançlarıyla İslâm arasında bazı unsurlar yakalayarak yeni bir terkibe giden fikircilerin ürettikleri görüşleri de aynı şekilde İslâm uygarlığının dışında mütalâa etmek zorundayız. Ehl-i Sünnet itikadının ötesinde kalan her türlü telifi İslâmın, onun uygarlığının ürünleri olarak sayamayız. Çünkü İslâm kendisinin dışındaki hiçbir düşünce sistemine muhtaç olmayan büyük ve eksiksiz bir ilâhi nizamdır. Uygarlığının bütün kaynağı da bizzat bu nizamdır.

Batı ve İnsana Uzak Olan

Batılı çağdaş insan, arızalanan arabası için üzüldüğü kadar başka ulustan onbinlerce insanın açlıktan veya savaştan ölmesine üzülmemektedir. Arabası benzinsiz kalmaktansa, binlerce müslüman ölsün daha iyi, onun için. Bir gün elektriği kesilmektense; iki Afrikalı ülke savaşa tutuşsun, binlerce Asyalı sel felaketine uğrasın, açlıktan kıvransın.

Tüm beşeri hasletlerini dumura uğratmıştır Batılı insan, kendi dışındakiler hakkında.

Teker teker her biri ele alındığı zaman onların da birer insan olduğunu; acıma, üzülme duygularının bulunduğunu görebilirsiniz. Acı çeken biri için üzüldüklerine şahit olabilirsiniz.

Ama bir cemiyet olarak onları ele alıp tanımaya yönelirseniz, kesinlikle görürsünüz ki Batılı insan, şair Ahmet Haşim'in tesbitiyle «İnsana en yakın bir hayvan» türü gibidir.

Neden mi?

Çünkü Batılı insan, kendini çok hızlı biçimde yönlendiren ve denetleyen kurumların etki alanı içindedir. Bu alanın dışına çıkması imkânsızdır.

Çağdaş Batı uygarlığı ve onun tabii bir uzantısı olan teknik, belli mihrakların elinde olduğu halde, en başta kendi toplumunu kendi kamuoyu yapmak yolunda müthiş bir çark geliştirmiştir. Bu uygarlık ve teknik önce kendi toplumundan onay almak ihtiyaciyle, kendi toplumuna karşı yoğun bir beyin yıkama eylemi içindedir. Ve öncelikle kendi toplumunu robotlaştırmıştır.

Batı uygarlığı ve tekniği, öteki ulusları sömürmek, çökertmek, yıldırmak suretiyle saltanatını devam ettiriyor.

Bu saltanatın devamı için bir onaycı kamuoyuna muhtaçtır Batı.

Bu onaycı kamuoyunun en başta, Batılı toplumlar olması gerekiyor.

Bu yüzdendir Batılı insanın insanî duygulardan, değerlerden soyutlandırılması.

Bir Batı insanı, bir açlıktan ölme olayına tanık

olursa elbette üzülür, ama; aynı Batılı insan, kendi ülkesinin 200 milyar dolarlık silahlanma bütçesi yapmasını içten bir sevinçle karşılar.

Çünkü böyle bir sevinç duyması için gerekli resmi ve özel tedbirlerin hepsini almıştır ülkesi, ülkesinin yöneticileri, uygarlığının ve tekniğinin temsilcileri.

Aynı güçler şartlamıştır kendini, benzin bulamadığı takdirde, kendisini benzinsin bırakan bir dış ülkeye karşı nefret duymaya.

Bu Batılı insan, harpten ve açlıktan kırılan ulusları, onların ilkel oluşlariyle izah etmeye şartlandırılmıştır.

Bu insan, sömürmeyi bir sömürme olarak değil, o ülkelere bir uygarlık taşıma, onları ilkellikten kurtarma girişimi olarak tanır. Ve buna karşı çıkan uluslara müthiş bir öfke duyar. Onları cezalandırmayı, bir insanlık görevi sayar.

Çünkü uygarlığıyle, tekniğiyle insanını özdeşleştirmiştir Batıyı elinde tutan güçler.

Eşya Uygarlığı

Batı'daki uygarlık hareketi, kilisenin yenilgiye uğratılması şartı ile yola çıkar.

Mevcut dini hayatın insan zihnini dondurduğu, hurafelerle oyaladığı, velhasıl din adına insanlığı sömürdüğü gerçekliğini esas alan Rönesans düşünürleri, aslında Katolik kilisenin şahsında din olgusuna karşı baş kaldırmışlardı. Fakat bu savaşı kazanmak için, düşüncelerini açık bir din düşmanlığı görüntüsünde değil; dini yanlış yorumlardan ve eklentilerden kurtarmak,

«akıl dışı unsurlardan ayıklamak» şeklinde belirtiyorlardı. Toplumun dine olan bağlılığını ve ihtiyacını çok iyi bildiklerinden; kendi fikirlerini de mutlaka dini bir hüviyet içinde sunuyorlardı. Nitekim kiliseyi protesto eden hareketler, zamanla kendilerini, birer ayrı mezhep olarak düzenlemek ve donatmak yolunu seçtiler. Ancak bir örgüte bağlayarak mücadele edecek olurlarsa, başarı sağlayacaklarını görüyorlardı. Protestan ve Angilikan kiliselerinin kurulması ve yayılması, protestocu görüşlerin ancak bir dini mezhep haline getirilmesiyle etkili olabileceği gerçeğine dayanır.

Protestocular, Katolik doğmalarını akılcı bir anlayışla irdeliyorlardı. Kimi bir mezhep şeklinde örgütlenen, kimi de bir tarikat veya fikir akımı olarak beliren bu protestocu görüşler, inancı aklın kontrolüne vermek noktasında buluşuyorlardı. Onlara göre, akla aykırı olan herhangi bir dini hüküm, dinde olamazdı; bunlar (bid'at'ti) sonradan eklenmiş unsurlardı, bu yüzden ayıklanması dinden çıkarılması gerekirdi.

İtalya'da bu anlayışı Laelius Socinus (1525-1562) bir tarikat olarak geliştirdi.

Rönesans'ın sonlarına doğru bu rasyonalist görüşler, mevcut dinlerin hiçbirine bağlanmayan, tamamen müstakil bir din akımı şeklinde ortaya çıkar. Temelini, Antik Çağlardaki Stoa felsefesine dayandıran bu «akıl dini» veya «doğal din» anlayışı; vahyi inkâr ederek, dine aklın bir ürünü gözüyle bakar. Fransız düşünürü Jean Bodin (1530-1597) ile İngiliz Herbert Of Cherbury (1581-1648) bu akımı, yeni bir itikat nizamı haline getirdiler.

Bunlara göre, dinin özünde «tabiilik» vardır, «akıl» vardır. Bu bakımdan vahiy olarak gösterilen hüküm-

ler, akla boyun eğmelidirler. Akılla yorumlanmalıdır dinler. Akla uygun düşmeyen hükümlerse, din dışı, safsatalardır.

Bunlar, bütün dinlerin özündeki mevcut unsurları şöylece sıralarlar: Bir tek Tanrı vardır, bu Tanrıya tapınmalıdır, suçlar ve günahlar bu dünyada cezalandırılmamalıdır; ceza olarak pişmanlık beyanı yeterlidir, cezalandırmayı öbür dünyaya bırakmalı.

Akılcılar, hangi din olursa olsun, ona inanılacağını; ancak o dinlerde bu sıraladıkları temel unsurlara ters düşen hususlar olmaması gerektiğini ileriye sürerler.

Akla itibar etmek, Rönesansın geliştirdiği kavgasını verdiği bir akımdır. Ferdin gelişmesini bu denli bağımsız bir hayat tarzının yaygınlaşmasında görmüşlerdir. Ortaçağ kilisesinin ferdi yok sayan geleneği, akılcıların ferdi önemseyen, aileye ve devlete bağımsızlık biçen bu akımı karşısında yenilgiye uğrarken, Batıda başgösteren canlılık yeni bir uygarlık biçiminin de temellerini atıyordu. Artık batı uygarlığı, yalnızca aklın rehberliğinde yol alacaktı. Dinse, onu reddetmeyenlerin bile nezdinde; sadece inanmak isteyen kişilerin ruhunu okşayan, birkaç cümleye hapsedilmiş, sınırlandırılmış ve çok basite indirgenmiş bir anlayış mevzuu olarak kalacak; kesinlikle kişisel özgürlüğe, devlete, hukuka müdahale etmeyecekti.

Bu anlayışın maya tutmasıyla şekillendi yeni batı uygarlığı. Akılla anlaşılan, yorumlanan, geliştirilen bir eşya uygarlığı doğdu. Kilise babalarının elinde zaten ilahi bir din olmaktan çıkmış bulunan hıristiyanlığın bu kerre de tamamen saf dışı bırakılması esası üze-

rine yani yeni bir laisizm üzerine bina edildi bu uygarlık.

Akıl Uygarlığı

Batı uygarlığı insan aklının, vahye başkaldırmasıdır. İnsanlık tarihi, vahyin uygarlığıyla, vahye âsî insan dehasının mücadele tarihidir. İlâhî inanç düşmanlığı, kendine aklı, yani insanın şeytani dehasını rehber edinmiştir.

İnanç uygarlığının işçileri olan insanlar kendilerine rehber olarak vahyi seçmişlerken ve rahmani dehalarını vahyin hikmeti üzerinde teksif etmişlerken; vahye karşı çıkanlar, insan zekâsının buluş ve bildirilerine bel bağlamışlardır.

Akla güvenmek ve inanmak küfür uygarlığının temel ilkesidir. İnanç, yani vahyin uygarlığında; akla verilen yer, vahyin getirdiği denge, disiplin ve metod içerisindedir. Bu, aslında aklı bir sınırlama, engelleme değil; aksine, aklın bütün melekelerini yanlışa düşmeden seferber etmek ve üretken kılmaktır.

Vahyin kontrolünden mahrum olan aklın, insancıl değil, bencil olacağı tabiidir. Nemrut ve Ebu Cehil, inanç uygarlığına karşı, bencil aklın simgeleridir. İnanca teslim olmayan akıl, ne kadar üstün olursa olsun, bâtıla hizmetten başka bir şeye yaramaz. Üstünlüğü ölçüsünde tehlikesi de çoğalır.

Akılda, bilgide ve şecaatte devrinin en ileride gelenlerinden ve «...iki Ömer'den biri» olduğu halde İslâm'ın böyle birini Ebu Cehil (cehlin babası) olarak adlandırması, aklın tek başına kalınca, insanlık için na-

sıl zararlı olacağını ve tehlikeler üreteceğini gösteren bir örnektir, ölçüdür.

İnsan aklı için yanılgıya düşmek olağandır. Mü'min bir aklın düştüğü yanılgıda bile bir «rahmet» vardır insanlar için. Oysa inanmamış aklın yanılgıya düşmediği noktada bile, bir felâket gizlidir. Çünkü böyle bir aklın yanılgıya düşmediği hususlar, akla olan inancı ve güvenci çoğaltan ve küfrün alanını genişleten, onun cazibesini arttıran ve uygarlığını genişleten hususlardır. Aslında inanca dayalı olmayan aklın, yanılgıya düşmediği hususlar tesadüfîdir, arizîdir; çünkü yanılgı, çelişme, insana ve insan aklına ait hususlardır. Yanılmayan, çelişmeyen Allah'tır, O'nun nizamıdır ve onun yarattığı tabiattır. «Allah herşeyi hakkiyle bilendir.» İlmi, bütün evreni kuşatan O'dur.

Batı uygarlığı kendisine temel olarak aklı almıştır. Hiçbir mistik, ilâhî unsura yer vermemiştir. Batı uygarlığının üç sacayağından Eski Yunan Düşüncesi ve Roma Hukuku insan aklının var ettiği müesseselerdir. Üçüncü ayağı olan Hıristiyan duyarlığı ise, onda adeta bir lüks görüntüsündedir. Kaldı ki, hıristiyanlık bile, batının aklî müdahalesine uğramış; ilâhi temelinden saptırılarak «lâik» ve «devletsiz» bir hüviyete büründürülmüş; inançsız aklın kontrolünde olan «vicdanî bir keyfiyet» olarak çerçevelendirilmiştir. «Allah indinde din, yalnız İslâm» olduğu için Batı uygarlığındaki bu basit ve akılcı dinî çizgiyi «lâdinî» saymak gerekir.

Batı uygarlığı, dine başkaldıran insan düşüncesinin, binlerce yıllık tecrübe ve geleneğini örgütleyen, bu örgüt içersinde, kendi bünyesindeki çelişmeleri asgari hadde indirme kabiliyetini ve çabasını göstererek,

beşeriyetten tasdik ve güven devşiren bir küfür nizamıdır.

İlâhi mistik kaygıların ötesinde eşya ve olay ilişkisindeki varsayım ve deneylere dayalı olarak gelişen Batı uygarlığı, olay ve eşya vakıasına yaklaşımında, beşerî bir gerçek olan ruh olgusunu hesaplarının dışında tuttuğu için, neticede insan aklının keşfi olan eşyaya da yenik düşmüştür. Eşya, putu olmuştur bu uygarlığın, insan ise kölesi. Oysa Allah «Bütün kâinatı insanın hizmeti ve yararlanması için yaratmıştır» ve insanı ise «eşya ve hadiseleri zapt ve teshir etmesi için kendine halife olarak» halketmiştir. Ruh ve cisim, mâna ve eşya ilişkisi şüphesiz, Allah nizamına bağlı olarak kurulmuş olan İslâm uygarlığında en ideal ve en «aklî» bir hüviyet kazanmıştır.

Yanılmayan, dosdoğru olan vahiydir ve vahiy uygarlığıdır.

Çağdaşlaşma Batılılaşma Değildir

Şimdilerde «çağdaşlama» sözü, hangi anlamda kullanılıyor?

Batılılaşma anlamında mı kullanılmakta?

Batı uygarlığını benimsemiş olanlar, toplumu da Batıcı yapmak isteyenler bu uygarlığı «çağdaş» görmüşlerdir, öyle ilân etmişlerdir.

Oysa «çağdaş uygarlık» sözü «çağdışı uygarlık» sözü gibi anlamsızdır, uydurmadır, bir art düşünceye dayanmaktadır.

Bir «yaşayan uygarlık» vardır, bir de yaşamayan uygarlık vardır. Yani «eski uygarlık», «antik uygarlık» vardır. Meselâ eski Mısır uygarlığı, eski Çin uygarlığı, bugün için antik uygarlıklardandır. Doğrudan doğruya eski uygarlıktır yaşanmadığı için. Eğer bu uygarlıklar, günümüzde de var olsaydı, devam etseydi, hatta hiç değişmeden eski zamanlarındaki hüviyetiyle bile sürüp gitseydi, yaşanılsaydı bu çağda, «çağdışı» mı diyecektik, buna da, olmaz öyle şey, ne ki yaşanıyor bu çağda, yani realitede vardır, o çağdaştır artık.

Onun için çağımızda varolan bütün uygarlıklar, fiilen çağımızda cemaatleri olan uygarlıklar, biz kabul etsek de etmesek de birer «çağdaş» uygarlıktırlar.

Hal böyle olunca, «çağdaş uygarlık» denildiğinde, bundan «Batı uygarlığı» anlamak yanlıştır. Çağ içinde varolan, hayatiyetini koruyan hangi uygarlık olursa olsun «çağdaştır» çünkü.

İslâm uygarlığının düşmanları, yani Batıcılar, çağdaşlaşmayı Batılılaşmayla eş anlamda kullanarak, zihinleri teşevvüşe verdiler. Bütün davaları İslâm düzenini yürürlükten kaldırmaktı onların. Çünkü bir düzenin ortadan kaldırılması o düzenin dayandığı uygarlığın donmasına, gelişmemesine, giderek eskimesine yani «çağdışı» kalmasına sebep olacaktır. Uygarlığı geliştiren düzendir: Sosyal ve siyasal kurumlardır.

Bazılarına göre «Çağdaş»lıktan kasıt ise İslâmdır.

Aslında çağımızda iki büyük uygarlık vardır biri İslâm diğeri Batı uygarlığıdır. İslâm uygarlığının bütün unsurları İslâm toplumu içinde vardır, diridir, yaşanmaktadır. Bir kültür ve yaşama biçimi olarak hayatiyetini sürdürmektedir. Ama devletten yoksundur.

Batı uygarlığı ise örgüttür ve dış görünüşü bakımından bazı aykırılıkları var gibi görünürse de yeryüzünün bütün kıtalarında çok sayıda devlete maliktir. Batı uygarlığı hele özelikle geliştirdiği teknikten de yararlanarak kendini çağdaş uygarlığın tek temsilcisi olarak ileriye sürmüştür.

Kendini çağdaş, dışındakileri çağdaş dışı göstermek Batı uygarlığının bir aldatmacasıdır. Diğer uygarlıkları çağdan uzaklaştırmanın yolunu böyle bulmuştur Batı...

Batıcılar ise bu fikre, bu inanışa bağlanmış olanlardır. Yani çağdaşlaşmayı Batılılaşma ile kaim görmüşlerdir.

Onlar Bir Bütün, Biz Bir Bütün

İslâm uygarlığı, hariç; bugün yeryüzünde bulunan bütün uygarlıklar, uygarlık kalıntıları ve kültürler birbirleriyle pekâlâ anlaşabilirler. Kendi aralarında çatışmaları için aslında hiçbir sebep yoktur. Çünkü hiçbiri de bütünüyle farklı bir öz taşımıyor. Yekdiğerine karşı en uzak gibi görülen özellikleri bile, bir temel farklılık hüviyetinde değildir.

Farklılıklarının sebebi, ayrı coğrafya parçaları üzerinde şekil bulmaları, değişik tabiat şartlarında gelişmeleri, özel birer tarihi mâceraya sahip olmaları ve aynı dili konuşmamalarının yanında, farklı bir inanış şûbesi oluşturmuş bulunmalarıyla ilgilidir.

Kültürlerin de, uygarlıkların da oluşması için din, daima bir temel öğe olmuştur. İslâm'dan gayrı bütün inanışlarsa, ya tamamen insanlar tarafından uydurulmuş veyahut da başlangıçta ilâhi olduğu halde sonradan saptırılmıştır.

Bu sebeple bu inanışlar birer beşeri dalâlet olmak bakımından birbirleriyle bir öz yakınlığı belirtirler. Onun için bu inanışlardan kaynaklanan uygarlıklar, öyle zannedildiği gibi birbirine aykırı uygarlıklar değildirler. Hepsinin dayandığı, insanoğlunun zihni ve ruhi spekülasyonudur. Bu spekülasyonsa çeşitli zamanlarda ve farklı alanlarda değişik görüntülü ürünler vermiş olsa bile, temel endişe bakımından birbirine çok yakın yahut da zıddiyle birbirini andıran; zıddının varlığı yüzünden kendisi de kaim olan ürünlerdir. Hepsi ancak beşeri bir yeteneğin muayyen sınırları içinde mevcut ve mahkumdurlar.

Yeryüzü insanlarını iki ana topluluk olarak, müslümanlar ve müslüman olmayanlar diye ayırdığımız gibi; uygarlıkları da bugün «İslâmî» ve «İslâm dışı» uygarlık diye ayırmak durumundayız.

İslâm dışı uygarlığın ne kadar farklı kılıklı tezahürleri olursa olsun, ne kadar farklı siyasi mezhepleri bulunursa bulunsun, ne kadar farklı ekonomik doktrinleri görülürse görülsün, bunlar asla köklü farklılıklar ifade etmezler.

Bunların aralarında vuku bulan bazı anlaşmazlıklar ise, küçük tercih farkları ve küçük menfaat kavgalarıyla ilgilidir. (Nitekim geçmişte İslâm toplumunda rastlanan bazı anlaşmazlıklar ve hatta, birçok savaşlar da bu mahiyetteydi. Yani, farklı uygarlık ve kültür anlayışlarından çıkmamıştı. Ya değişik siyasi içtihatlar-

dan, ya da aile veya saltanat kavgalarından kaynaklanmıştı). Her ikisinin de, yani eski İslâm toplumlarıyla, eski ve şimdiki Batı toplumları arasındaki çatışmalar, ne kadar kanlı olursa olsun, bir ailenin kendi üyeleri arasındaki çatışmalar mahiyetindedir; uygarlık farkının yönlendirdiği, köklü ve sürekli bir düşmanlık değildir.

İslâm dışı uygarlıkların ve onların toplumlarının ortak düşmanı, her zaman için İslâm toplumu ve İslâm uygarlığı olmuştur.

Onlar zamanla birbirine istihale edebilirler. Bugün uygun buldukları bir siyasi veya iktisadi sistemi, şimdi kavgalı oldukları bir başka üyelerinin sistemiyle, yarın pekâlâ değişebilirler. Bu değişme için hiçbir engelleyici sâbit tutumları yoktur. Mesela şimdi liberal, yarın komünist, öbür gün ise faşist olabilmeleri olağandır. Fakat her hâl-ü kârda İslâma düşmandırlar. Onların bir siyasi ya da ekonomik doktrinden ötekine geçişleri için bir mâni bulunmadığı gibi, İslâma düşmanlıklarının dozajını da değiştirmez. Onlar için bu geçişler, bir konağın, öteki odalarına geçmek gibidir. Değişik odalara geçmeleri, menfaatlerine daha uygun düşeceği beklentileriyle ilgilidir ama, daha çok o odadan İslâmı daha iyi vurabilecekleri, İslâmdan daha kolaylıkla intikam alabilecekleri ve daha rahatlıkla sömürebilecekleri beklentilerine dayanır.

Teknik ve Uygarlık

Teknikle uygarlık arasında bir bağ vardır.

Her uygarlık, tekniğini de kendi özüne uygun biçimde geliştirmiştir.

Bugün Batının ulaştığı teknik durum, onun uygarlık anlayışının maddeye yansımış halinden başka bir şey deiğldir. Her uygarlık bir ayrı dünya görüşünü, hayat biçimini ihtiva ettiğinden; farklı sosyal kanunlara bağlı olduğundan ve farklı insanlar oluşturduğundan; eşyaya bakışı, onu çözümlemesi ve yorumlaması da farklı olacak, yani farklı bir teknik de geliştirecektir. Tekniğe, uygarlığın bir uzantısı olarak bakmak lâzımdır.

Tekniğin eşyaya dönüştürülürken kullanılma biçimi, uygarlık anlayışıyla tamamen özdeştir. Teknik, uygarlığın hayat ve insan anlayışına cevap verecek nitelikte gelişmiştir. Batı tekniği de batı insanının çağdaş ihtiyacını karşılayacak bir yönde gelişme kaydetmiştir. Bu bakımdan Batının bugünkü tekniğini, dünya insanının ve uygarlıklarının bir çağdaş uzantısı olarak değil, doğrudan doğruya, Batı uygarlığının bir çağdaş aşaması olarak saymak durumundayız. Nasıl ki, dünya uygarlığını, bir Batı uygarlığı olarak saymak, doğru değilse, Batı tekniğini dünya tekniği olarak kabul etmek de doğru değildir.

Uygarlıklar zaman içinde oluşur, gelişir. Tarihe karışmış uygarlıklar vardır. Eski Mısır, Çin, Mezopotamya uygarlıkları bugün için birer arkaik uygarlıklardır.

Duraklayan uygarlıklar vardır. Bu duraklamanın üzerinden yüzyılar geçerse, zamanla o uygarlık da arkaik olur.

İslâm uygarlığı, Osmanlı Devletinin gerilediği dönemlerden beridir, yani 250 seneyi aşan bir süreden beridir, duraklama dönemini yaşamaktadır. Ama İslâm uygarlığı, vahye dayalı bir uygarlık olduğundan ve bu

vahiy gerçeği hiçbir değişmeye ve sapmaya uğramadığından, onun bu duraklaması, üzerinde arkaik olmaya müsait hiçbir tohum taşımamaktadır. Yani İslâm uygarlığının duraklaması ne kadar uzun sürerse sürsün, arkaik olması, tarihe karışması imkânsızdır. Onun duraklaması, kendisini müesselelerinden ayrı düşürmüştür ama, İslâm topluluğunun halkı katındaki yaşanırlığını, etkinliğini önleyememiştir. Bir inanç manzumesi olarak varlığını devam ettirmektedir. Onun müesseselerden ve devletten uzak düşmesi, vahye dayalı olduğu için, yani dinden kaynaklandığı için, inanç ve amel egemenliğini sürdürdüğü için, arkaik olmasına —akıl plânında da— izin vermemiştir.

Fikir, sanat ve fen alanında büyük insanların artık yetiştirilemediği ve aydın ortalamasının belli bir seviyeyi tutturamaz oluşu, ülke yöneticilerinin ve aydınların, başka bir uygarlığın cazibesine kapılması, İslâm uygarlığını, ulaştığı muayyen bir noktada bırakmış, özellikle teknik alanda yeni hamleler yapılması da duraklama devrine girmiştir. Aslında bu, İslâm uygarlığını duyan ve yaşayan, o uygarlık nizamı içinde fikir, sanat ve teknik imâl eden adamların yetişmemesi, İslâm uygarlığının durakladığı intibaını vermiştir. Yani duraklamaya giren insanlardır. Uygarlıklar temsilini insanda buldukları için, bu duraklama da İslâm uygarlığının duraklaması sanılmıştır.

Gerçek şu ki, İslâm uygarlığına bağlı olarak teknik hamlelerden de kesilmiş olmamız, adeta bize İslâm uygarlığına mahsus bir ayrı tekniğin olabileceğini de unutturmuş gibidir. Bu yüzden bugünkü batı tekniğini, kendi uygarlığımıza uygun bir teknik olup olmadığı konusunda herhangi bir yargılamaya koyulmadan,

kendimiz için de uygun bir teknik olarak görmekteyiz. Hatta bu tekniği ayniyle almanın gereğine inanmaktayız. Alınmadığı takdirde çağın gerisinde kalacağımızı sanıyoruz.

Hangi Yol

Sanayi kendine mahsus bir toplum oluşturur, o toplumsa tabiî olarak ulusal temellerden kopacak ve tekniğin gerektirdiği adeta evrensel bir toplum olarak belirecektir. Her ülkenin insanını aynı şartlar kuşatacağı için, biribirine benzer toplumlar oluşacak ve dolayısıyle eşyanın tabiatında var olan ahlâk, yani maddenin ahlâkı, dinî, hayatı, mistik kaygıları ezecektir. Çağdaş Batı tekniğinin girdiği her ülkede, insanlar bu tekniğin işlevine uygun olarak değişime uğrayacaktır. Toplum ister istemez Batı toplumuna dönüşecektir. Batı toplumunun gidişiyle makinaya, eşyaya tapınma boyutlarına varmıştır.

Sanayi ve Toplum:

Batının tekniğine tâbi olmak, bu tekniğin kaçınılmaz bir sonucu olan toplumuna benzemeye götürür herkesi, her milleti. İlk aşamada, bu benzeme hemen gerçekleşmez şüphesiz. Bir bunalım, bir intikal dönemi yaşar önce toplum, ama zamanla alışır, uyar bu yeni şarta, uyabildiği kadar! Bu uyuşsa gerçekten artık kendisini yerli uygarlık esaslarından koparmıştır. İsterse dili, ibadet biçimi farklı olsun, o artık bir batılı emsalinden ayırdedilemez, yaşama tarzı bakımından olsun, dünya görüşü bakımından olsun.

Sanayi bilinci ve uygulamasında, batıcı olunduk-

tan sonra, kurulan sanayi, ülkenin insanlarını yerli olmaktan çıkaracaktır.

Meseleye bu açıdan bakanların bir bölümü telaş içindedirler. Ülkenin sanayileşme girişimleri sonunda, insanını kaybedeceğini ileri sürüyorlar. Maddenin şartladığı bir toplum olacağımızdan korkuyorlar ve millî dâvaların unutulacağını iddia ediyorlar. Diğer bir bölüm insansa, aynı sonucu kabul ederek Türkiye'nin ancak böylece tutucu geleneklerinden kurtulacağını ve çağdaşlaşacağını söylüyor. Sonuçta, bu iki kesim de, kaygıları, sevinçleri ayrı olsa bile ayni noktada buluşuyorlar.

Eğer Batının tecrübelerini ayniyle aktarma biçiminde yürürse sanayileşme girişimleri, elbetteki bu sonuç olağandır.

Fakat işin bir başka yönü unutuluyor.

Bizim uygarlığımızın tekniği asla reddetmemiş olduğu, tersine şart gördüğü unutuluyor.

Bundan ikiyüz yıl öncesine kadar İslâm devletleri hep, sürekli olarak teknik üstünlüğü ellerinde tutmamışlar mıdır? Emevîler, Abbasîler, Endülüs, Selçuklu ve nihayet Osmanlı Devleti, başarılarını üstün bir teknikle taçlandırmadılar mı? Bugünün endüstrisine bedel, o dönemlerde sanayii, İslâm toplumları temsil etmiyor mudu? Maden çıkarımı ve işletmelerinden tutun da, barut imâline, kâğıt yapımına, çeşitli kumaş dokumalarından, silâh imâllerine, top dökümüne, savaş gemileri yapan tersanelerine kadar en ileri tekniğe kavuşturmamış mıydı milletini?

Var mıydı, olmuş muydu, bugün sözkonusu edilen problemler bizim için? Toplumumuz bütün bunları bir sosyal çalkantıya uğramak şöyle dursun, gelişme ve

gerçek amacına yaklaşma âleti olarak benimsemedi mi, kullanmadı mı?

Tekniğe, ne aykırı bir toplumdur toplumumuz ve ne de uygarlığımız reddetmiştir, tekniği, sanayii. Önce bu böylece biline. Teknik bizi inancımızın uygarlığında ilerletici bir etken ve yeryüzüne hâkim bir güç haline gelmemizi sağlayan bir unsur olmuştur, geçmişte.

Çünkü teknik, bizim tekniğimizdi. Onu uygarlığımızın aydınlığında keşfetmiş, geliştirmiştik.

O halde, yine bu bilinçle yöneldikten sonra, teknik ve sanayi, toplumumuz için dejenere edici değil; uygar, büyük, güçlü kılıcı bir rol oynayacaktır.

İslâm Tekniği

Teknikle uygarlık arasındaki ilgiyi kavrayamamış olan, din ve kültür gibi konularda muhafazakâr görüşlü birçok aydının büyük yanılmalara düştüğünü görüyoruz. Hatta bu yanılmayı milliyetçi ve İslâmcı hemen bütün aydınlarda farklı oranda bile olsa görmek mümkün. Bunlara göre batının «ilmini, fennini tekniğini», bazılarına göre de hatta «medeniyetini» almalı ama «örfte, ahlâkta, dinde» yerli kalmalı, değişmemeliydik. Bizden önceki nesillerde rastladığımız bu kavram kargaşalığı günümüzün bazı aydınlarında da devam etmektedir.

Batının ulaştığı teknik güce bakarak onun ayniyle alınmasını çağdaşlaşmanın bir gereği olarak görmüşlerdir.

Oysa, tekrarlamalıyız ki, Batının tekniği, Batı uygarlığının tabiî bir uzantısıdır. Özellikle o tekniğin kullanılışı yani eşyaya yansıtılması, kendi uygarlık ölçülerinin sınırı içindedir.

Akla şöyle bir soru gelebilir: Meselâ otomobilin uygarlık konulariyle ne ilgisi var, bu tamamen tekniğin bir buluşudur. İster Batılı isterse bir müslüman olsun her insanın ihtiyacını gidermiyor mu, çağdaş bir realite değil midir? Yapımı ve kulanılışı uygarlık farkı olmaksızın her yerde aynı değil midir? Hatta isterse batı uygarlığının bir keşfi olsun, onu kullanmayalım mı, geri mi kalalım?

Bu ve bunun gibi sorular aslında konuyu saptırmak içindir. Otomobilin çağdaş bir ihtiyaca cevap vermesi onun keşfinden sonra beliren, kesinlik kazanan bir durumdur.

Keşfedilmeseydi, «otomobile ihtiyaç duymak» diye bir konu olmazdı.

Kaldı ki, batı uygarlığının ulaştığı bu teknik aşamaya bir başka uygarlığın, farklı yöntemiyle ve farklı bir zaman parçası içerisinde farklı bir biçimde ulaşamıyacağını kim iddia edebilir? Farzımuhal İslâm uygarlığına bağlı bir toplum, özellikle teknik alandaki çabalarını şu veya bu sebeple durdurmasaydı, otomobili veya otomobil yerine kaim bir başka eşyayı veya tamamen daha başka eşyaları keşfedemez miydi? Bu sorulara «keşfedemezdi» diye kestirme bir cevap doğru değildir. Bugünkü sonuca bakarak yani «keşfedemediğii realitesine dayanarak konuşursak bu, İslâm uygarlığının yetersizliğini kabul etmeye, İslâm uygarlığının teknik konulara açık olmayan bir hüviyeti olduğunu

sanmaya götürür bizi. Bu ise tarihî realiteye ters düşer ve geçmişte İslâm uygarlığının gelişmiş olduğu tekniği tanımadığımızı ortaya koyar.

Bir uygarlıkta tekniği geliştirmeğe müsait unsurlar görüp diğerinde görmemek akıl kârı değildir.

Teknik diri uygarlıkların hepsinin içinde vardır, gelişebilir. Ve yeni buluşları gerçekleştirir. Ama her uygarlık bir ayrı öz taşıdığı için, olaylara ve eşyaya ayrı bir bakış açısı getirdiği için her birindeki teknik de ayrı bir kimlikte gelişme gösterecektir. Bu bakımdan bugünkü batı tekniğinin bizim uygarlığımıza ters düşmeyen bir teknik olarak görülmemesi gerekir. Kendi uygarlığımıza dayalı bir teknik geliştirmeye koyulmuş olsaydık bugünkü batı tekniğine, onun keşiflerine benzeyen bir sonuç mu alırdık acaba? Yoksa daha farklı keşifler mi yapardık? Belki farklı bir otomobil keşfederdik. Belki de otomobil değil ama, daha başka araçlar bulmuş olurduk, kim bilir?

Günümüzde teknoloji ile uygarlık arasındaki ilgi hakkında «İslâm uygarlığının» çok daha başka bir teknik geliştirmeye müsait bir öz taşıdığı» fikrini ileri sürenler yok değil. Aslında uygarlığımızın kavgasını veren teknokratlarımızın bu konuda düşünmeye ve çalışmaya yönelmesi gerekmektedir. Çünkü teknik aracılığiyle bize aykırı olan bir uygarlığa en azından reaksiyon duygumuz yok edilmektedir. Batı tekniğini benimseme, ona sempati duyma, tekniğin yalnız batıda olduğu zannı giderek onun uygarlığına da bağlanmamızı sağlıyor.

İslâm uygarlığının teknik alanda daha değişik ve yeni keşifler yaptıracağına inanmalıyız.

Çöken Batı

Batı, hızla çöküyor. Bunu, önceleri sezgilerine, dayanarak, Batının sanat ve fikir adamları dile getirdiler. Bu çöküşü, özellikle ve öncelikle gençliğin içinde bulunduğu «bunalım»la idrak eden Batılı sanat ve fikir adamları, bu bunalımın gide gide bütün sosyal kurumları ve her kesitiyle bütün insanlığı kuşatacağını yazarlarkan, aslında bir şimdiki zaman ve gelecek zaman tesbitinden başka birşey yapmıyorlardı. Mevcut «bunalım»dan hareket ederek, daha çok sezgileriyle, bu bunalımın genişleyerek Batıyı çökertereceğini söylüyorlardı. Oysa, asıl yapılması, belirlenmesi gereken husus, bu bunalımı oluşturan sebebleri yakalamaktır. Bir durum tesbiti yapmak, hele onu cins algılara da dayanarak, derinliğine, genişliğine sergilemek küçük bir iş değildir. Ama, bu işi yalnız bir tesbit noktasında bırakmak, ona köklü çözüm bulamamak, genellikle ülkesinin aydınına göre kendisini düzenleyen halkın, daha da hızla, bunalmasına ortam hazırlamaktan başka neye yarar?

Batının sanat ve düşünce adamı, bunalımdan kalkarak, batının çöktüğü haberini verdi. Verdi de, bunun sebebini, kaynağını gösteremedi. Oysa, bu bunalımın, bu çöküşün bir tek sebebi vardı: Batı Uygarlığı. Batılı, kendi uygarlığını yargılamalı asıl.

Batı uygarlığı, içinde, sosyal bunalımların da tohumunu taşıyan bir uygarlıktır. Bu uygarlığın kendine temeller edinmesi, öz ve biçime kavuşması Rönesans iledir. Eski Yunan medeniyeti ile Roma hukukunun hıristiyan duyarlılığıyle birleştirilmesinden oluşan Batı uygarlığının bu üç ayağından, ancak birisi ilahî bir

kaynağa yakınlık içindedir. Bu kaynağa da gerek yakınlık ölçüsü ve gerekse bizzat bu kaynağın nasıl bulandırılmış ve hatta unutulmuş olduğu meydandadır. Batı uygarlığının öteki ayakları, putperest Yunan'la, Roma aklının keşifleridir. Yani vahye aykırı ve karşı iki ayak.

Batı uygarlığının yapısında insani öz yoktur. Aklın koyduğu katı kurallar vardır. Batılı akıl sömürgecidir. Menfaatini, başkalarının ezilmesini umursamayan, hatta şart gören bir akılla kollar. Bu akıl, yalnız dış dünyaya karşı uyguladığı bir tutum olarak kalmaz, kendi hayatı için de geçerlidir. Belirli bir yaşa gelen çocuğuna bile yabancı gibidir. Kimseye, bir karşılık beklemeden yardım elini uzatmaz, şefkat göstermez. Misafirperver değildir. Aşkında bile bencillik vardır. Hasuttur. Şükür bilmez. Kadere katlanmaz. Rıza nedir anlamaz. Azgöçlülüğü yüzünden nimet içinde bile olsa mutsuzdur. Bir felakete uğradığı zaman dünya gözüne zindan olur, sabra yabancıdır.

Batının bunalımını, bunalma sebebini bizzat onun uygarlığında aramak gerek. Uygarlığının ortaya koyduğu hayat tarzında, dünyaya bakışında aramak gerek. Batının düştüğü en büyük açmaz, uygarlığıyla hesaplaşmaya yönelmemesidir. O hâlâ bunalımını, uygarlık meselesinin dışında, geçirdiği savaşlarda, çağın ekonomik dalgalanmalarında arama eğilimindedir.

Oysa, Batı ülkeleri büyük çapta ekonomik meselelerini sağlıklı bir biçimde halletmişlerdir. Dünyanın en müreffeh toplumları Batılı ülkelerdir. Hatta bu refah onların bir bakıma içinde bulundukları bunalımı, çöküntüyü perdelemekte, gizlemektedir. Zenginlikleri ayıplarını örtüyor. Ama bu örtü de artık sıyrılmıştır

bugün. Batıdaki dejenere gençliğin, bunalım kuşağının büyük bir kesiti, gerek toplumun ve gerekse kendi ailelerinin zenginliklerinden dolayı tedirgindirler, hastadırlar. Maddî varlıklar çoğaltıyor bunalımlarını. Kendilerini eşyanın bir uzantısı, makinanın bir parçası gibi buldukları için mutsuzlar, umutsuzlar. İnsan aklının keşfettiği makinaya köle olmak fıtratlarına aykırı düşüyor. İçlerini, ruhlarını cevaplamıyor eşya. Eşyanın çoğalması, insanın yerini makinanın alması, onların mutsuzluklarının bir röntgeni oldu, hastalıklarını açığa vurdu.

Batı uygarlığının mistik ve insanî özden yoksunluğu, maddî imkânlarının genişlemesiyle daha kesin, daha belirgin hale gelmiştir. Batının her gün biraz daha artan maddî gelişmesi, eşya saltanatı, bir yanıyla çöküşlerini hızlandıran baş unsurdur. Mistik kaygıları, düşünceleri, cevapları, yaşantıları olmayan insan çürür. İnsanların çürümesi, toplumların çöküşüdür.

Batı uygarlığı, temelde ve bugünkü görüntüsü içinde bu insanî, mistik, yani ilahî özden mahrum olduğu için, çöküyor. Bu tabiidir. «Ruh olmayan yerde makina ezer.» Ruh olmazsa ceset nedir ki?

Veyl Batıcılara

Biz istediğimiz kadar Batılılaşalım. Batıcı olalım, Batı buna zerre kadar önem vermeyecektir, vermemiştir. Buna inanamamıştır. Batılılaşma çabalarımızın bizi tam anlamıyla Batılı kılamayacağını bilir onlar. İslâm uygarlığı, hatta o uygarlığın kalıntısı bile bizim Batılı olmamızı engelleyen bir dinamizm taşı-

maktadır. İslâm uygarlığı içinde şekil almış olduğumuz için, ne kadar değişmeye veya değiştirilmeye zorlansak bile, bunun köklü, temelli olamayacağı bir sosyal realitedir. Farkında olsak da olmasak da bir şeyler, bir gizli kuvvet, bir şuuraltı realitesi anadan doğma bir Batılı gibi olmaya, onlar gibi düşünme, duyma ve davranmaya engelliyor bizi. Çünkü Batı uygarlığı ile İslâm uygarlığı ve onların oluşturduğu insan temelde, özde farklılık, aykırılık içindedir.

En Batıcı insanımıza, fikir, sanat, politika adamlarımıza bakalım. Tam bir batılı olamadıklarını hemen ele veren çizgilerini görebilmek için, marifet sahibi olmaya hiç de gerek yoktur. Batılı olamamışlardır. Batıcı olsalar bile...

Bizim Batılı olamayacağımızı en başta Batı bilir. Tam anlamiyle Batılı olmayı, gerçekleştirsek bile Batının buna razı gelemiyeceğini de bilmeliyiz. Batı, kendi uygarlığını, kendisinden çoö, bir başka ülkenin temsil etmesini hiç ister mi? Kendi uygarlığına, hele bizim sahip çıkmamızı, el koymamızı ister mi? Olsa olsa Batı ancak bizim, bu uygarlığa dahil olarak, kendi etrafında halkalanmamıza, kendi güneşinin yörüngesinde küçük bir gezegen olmamıza izin verebilir belki. Çünkü onun uygarlığı aslında kendisinin yeryüzüne hakimiyetini sağlamaya yarayacak bir «vasıta» dan başka birşey değildir. Batı uygarlığı, tarih boyunca bu uygarlığın içinde ve başında yer almış olan ülkelerin bir «sömürme aracı» olarak kullanılmıştır. Kendi güçlerini bir pekiştirme aracı olarak değerlendirilmiştir.

Bizim Batılı olamayacağımızı bilir Batı. Olsak bile buna razı olamayacağını, izin vermeyeceğini de hesabında mahfuz tutmuştur.

O halde Batı, neden bizim Batılılaşmamızı hep şart koştu? Çünkü Batılılaşma çabalarımızın bizi ancak dejenerasyona götüreceğini biliyor. Siyasal bütünlüğümüzün dağılmasını, kendi uygarlığımızdan uzaklaşmakla eşanlamlı görüyor. Ve bu hesabında yanılmıyor, yanılmadı.

O bize ve uygarlığımıza düşman olduğu için Batılı olmamızı istedi. Devletimizi dağıtmak, bizi sömürmek için istedi. Yeryüzünden kendine karşı tek alternatifi yok etmek için istedi. Başka yolu yoktu bu işin.

Dağılmamız için biribirimize düşman kamplara bölünmeliydik kendi içimizde. Kavmiyet dâvası gütmeliydik. Batı uygarlığının insancıllığına hükmetmeliydik, onu çağdaş görmeliydik, tekniğine, sosyal kurumlarına hayran olmalı, kendimizi onlara yaklaştırmalıydık, her alanda onları örnek ve rehber tanımalıydık.

Bu yola resmen girdiğimiz dönemleri düşünelim. O tarihlere kadar, biz bir hayli güç kaybına uğramış olmamıza rağmen, hâlâ dünyanın en büyük, en kuvvetli devleti değil miydik? Bir kesin «Duraklama» devri yaşadığımız halde yine dünyanın denge unsuru, hatırı en sayılır, kendinden en çok korkulur devlet biz değil miydik? «Ferman»ımız her yanda hüküm sürmez miydi? Gerçi uygarlığımız ve tekniğimiz bir uyuklama dönemi yaşıyordu ama, bu uyuklama bir «ölüm uykusu» değildi. Tekrar silkinmemizin ve fetihlere yönelmemizin önünde bir büyük engel yoktu. Batı ile aramızdaki güç farkı, teknik fark hiç de önemli, büyük değildi. Çarçabuk ayağa kalkacak potansiyel taşıyorduk.

Buna muktedir olacağımızı biliyordu Batı.

Bu büyük uygarlık birikimimizin iktidarını biliyordu.

İşte bu uykulu dönemimizden yararlanarak, bizi uygarlığımızdan ve onun kurumlarından uzaklaşmaya kendini örnek alarak devrimler yapmaya yöneltti. Bu devrimleri gerçekleştirmemizde bize karşı zaman zaman dostluk, insanlık maskeleriyle de göründü. Tarih 1839 ve adı Tanzimat'tı bunun. Bu yola girdiğimizden bu yana, ne oldu Devletimiz, hangi noktadan, hangi yere düştük, meydandadır. O zamanlar dünya güç sıralamasında başlardaydık, şimdi nerelerdeyiz?

Batı, bizi Batılılaştırma açmazına düşürerek erdi muradına. Hesabı belliydi ve bu idi Batının.

Veyl içimizdeki yandaşlarına!

Azalma Korkusu

Batının çöküşünü dışa vuran sayısız örneklerden birisi de nüfus meselesidir, çok çocuklu olma korkusudur.

İleri Batı ülkelerinde nüfus artışı, hızını yitirmiş bulunuyor. Bu ülkeler gittikçe, birer ihtiyarlar memleketi haline geliyor.

Gelişen teknolojiye uygun olarak, insanın eşya edinmeye duyduğu sonsuz ihtiyaç, ailelerde nüfus çoğalışını engellemeyi şart kılmış. Eşya üretimindeki sınırsızlık, kişilerin gündelik hayatlarının tabii ihtiyaç listesini öylesine çoğaltmıştır ki, bunlara sahip olmak kişinin insanca yaşayabilmesi için temel şart sayılıyor günümüzde.

Kapitalist ekonomilerin temel mantığı, üretimlerine geniş tüketici çevreler oluşturmaktır. Bunun için insanların tüketme ihtiyaçlarını çoğaltıyorlar. Propa-

ganda araçları toplumu tüketime şartlıyor. Eşya edinmeyi mutluluğun gereği gibi gösteriyor. Üretilen eşyalarsa, zaruri ve beşeri ihtiyaçları gidermekten çok, üreticilerin ihtiyaçmış gibi telkin etmelerinin sonunda ihtiyaç olarak zannedilen cinsten. Bu sebeple israf, aile ekonomisinin temelinde yer alıyor.

Araba ihtiyaç, ev ihtiyaç, yazlık edinmek ihtiyaç, çeşitli ev eşyalarına sahip olmak ihtiyaç, giyim kuşam, moda, süs, hepsi ihtiyaç. Gündelik hayatın devamında kişinin asla temel ihtiyacından olmayan sayısız eşya, vasıta, bir ihtiyaç görüntüsüne büründürülmüştür. Her insan, doymak nedir bilmeyen bir müsrif tüketici.

Fazla çocuk sahibi olmaksa, sonsuz ihtiyacı dolayısiyle, kişilere bir yük gibi geliyor. Gelirinden bir bölümünün çocuğa gideceği ve bu yüzden bizzat kendisinin insanca yaşama imkânından mahrum kalacağı korkusu var. Çocuğuna gerekli bir hayat şartını veremeyeceği korkusundan daha çok, doğacak çocuğun kendi gelirine ortak olmasından duyduğu korku hâkim insanda. Gizli bir egoizma yani.

Eşyanın tutsağı olmuş bulunan Batı insanı, bu egoizma içerisindedir.

Bu yüzden nüfus artışı durmuştur, hatta gerilemeye başlamak üzeredir bir çok Batı ülkesinde.

Varlıklarına, zenginliklerine rağmen bu korkunun kuşatması altında oldukları için, mutlu da olamıyorlar.

Batı uygarlığının, onun teknolojisinin ahlâkından uzakta olan topluluklarınsa nüfusu sürekli ve hızlı bir artış gösteriyor.

Batı, bir yandan kendi ülkelerindeki bu nüfus gerileyişi karşısında kaygılar duyarken, hatta resmî ma-

kamları ciddi ciddi bu ters gidişin önlenmesi yollarını ararken, öte taraftan da hızlı nüfus artışı kaydeden ülkelerin bu hızını kesmek için var gücüyle gayret sarfetmektedir.

Dünya nüfusunun çoğalışını Batı, kendi uygarlığının, hâkimiyetinin baş tehlikesi olarak görüyor. Nüfus azlığına düşen ülkelerin hakimiyetleri, büyüklükleri tehlikeye girer. Dünyanın yaşayacağı büyük savaşlardan, çalkantılardan sonra, ayakta kalabilme talihi taşıyacak olan ülkeler, mutlaka nüfus çoğunluğuna sahip ülkeler olacaktır. Bunu çok iyi biliyor Batı. Şimdilerde köle gibi kullandıkları ülkelerin, nüfus çoğunlukları yüzünden yarın, kendisine efendi olacağının telaşını yaşıyor.

Evet Batı bir açmaza düşmüştür. Kendi eliyle kendini açmaza düşüren durumdan kurtulmanın yollarını arıyor. Kendinin çoğalması için tedbirler alıyor. Öteki tedbiri de, çoğalan ülkeleri engellemek.

Teknik Yetmez

Teknik, insanları biribirine benzettikten, milliyet farkı çıplak ve zavallı bir psikolojiden ibaret kaldıktan; adeta Dünya insanları bir ailenin fertleri durumuna geldikten sonra, ya devlet vakıası, devlet farkı ve bilinci ne olacaktır?

Yani, Dünya tek bir millet olma yolunda bir hayli ilerlerse, devletler de, tek bir devlete mi dönüşür acaba?

Elbette hayır!.

Bugün aynı uygarlık, aynı kültür, aynı tarih, ayni dil ve aşağı yukarı aynı ekonomik imkânlara malik bulunan bir çok toplumun, hatta aynı milletin bile, ayrı ayrı devletler halinde yaşadıklarına şahit değil miyiz?

Ayrı ayrı devletler olarak devam etmeyi gerektiren, sağlayan bazı özel şartlar, çeşitli hesaplar vardır ki, bu her devir için geçerliğini korur. Bazı devletler batar, bazı devletler kurulur, bazı bloklaşmalar, güçbirlikleri teşekkül eder ama, bu durum asla dünya devletlerini bir tek, ya da birkaç devlet haline dönüştürmez.

Evvelâ politika izin vermez buna. Hem iç politikaları razı olmaz ülkelerin böyle birleşmelerine, hem de devletler arasındaki kavgalar, çekişmeler, menfaat anlayışları imkân vermez.

Zaten yeryüzündeki bütün savaşlar, devletlerin savaşı değil midir? Devletler, milleti bile ikiye bölerek savaşmamışlar mıdır? Bir miletin, başka milete düşmanlığı, devletleri arasındaki anlaşmazlığın sonucu olarak belirmemiş midir? Şartlayıcı güç, devlettir. Milletler, kendiliğinden bir başka millete dost veya düşman olamazlar. Devletleridir kendilerini yönlendiren.

Devletlerinse, temel düşüncesi istiklâliyettir. Her devlet, kendini güçlendirmeyi amaç bilir. Güçlü olmanın da şartı, menfaatlerini korumaya ve geliştirmeye dayanır. Bu durumsa, elbette başka devletlerin menfaatiyle çatışacaktır da. Onun için ne devletler arasındaki sürtüşme biter, ne de devletlerin biribiri içinde bütünleşmeye gitmeleri gerçekleşir.

Ayrı devlet vakıası devam edecektir yani.

Sadece bir psikoloji durumuna düşse bile, milliyet

duygusu, yine de ayrı devlet halinde yaşama isteğine ve vakıasına kâfi gelecektir.

Teknik, insanları ne kadar biribirine benzetirse benzetsin, onları ulusal özelliklerinden ne kadar uzaklaştırırsa uzaklaştırsın; yine de onları evrensel bir uygarlığın eksiksiz bir uzvu haline getiremeyecek, tek devletin vatandaşları olarak şekilleyemeyecek, hatta biribiriyle uyumlu, kavgaları olmayan devletler halinde bile muhafaza edemeyecektir.

Tatsız, renksiz, özelliksiz yığınlara dönüştürmekten başka bir şeye, bir yere ulaştıramayacaktır bu teknik gidiş, eğer devam ederse, insanlığı.

Çünkü bu tekniğin kaynaklandığı uygarlığın özünde yoktur, sağlam bir evrensellik. İnsanî, ruhî bir esasa dayanmayan bir dünya görüşünde evrensel hüviyet olamaz.

Bu Teknik

Teknik, yeryüzü insanını, birbirine benzeyen; duygu, düşünüş ve davranış bakımından biribirini oldukça andıran insanlar haline getirmiştir.

Özellikle, ayni uygarlık temeline dayanan milletlerdeki benzeşme, neredeyse kültür farklarını bile ortadan kaldıracak noktaya varmıştır. Hele hele ekonomik durumları itibariyle aralarında büyük seviye farkı olmayan Batılı toplumlarda bu benzeşme çok daha ileri bir safhadadır.

Aslında bu benzeşmede, uygarlık ve kültür yakınlığından daha çok, ekonomik hayat etkili olmaktadır.

Ekonomik imkânları, seviyeleri biribirine yakın olan milletlerde bu benzerlik daha ileri.

Batı tekniği adeta yepyeni bir insan üretmiştir. İnanışıyle, ahlâkiyle, ev ve iş hayatiyle, zevkleri, eğlencesi, velhasıl dünyaya bakışıyle ayrı, yeni bir insan nesli. Fabrikası, bürosu, evi, mutfağı, okulu, kullandığı araçları, televizyonu, sineması biribirine benziyor insanların; sosyal hayat ve eşyalar belli bir insan tipi oluşturuyor dünyada.

Uluslararası ekonomik uçurumlar olmasa, bütün dünya insanları bir tek millet haline gelecek nerdeyse. İnsanların satınalma gücü bir asgarî müşterekte buluşunca, kişilerarası fark, ortadan kalkıyor. Milletlerin malî güçleri biribirine yaklaşır gibi olunca da, aynı milletin öteki parçaları durumuna geliyorlar.

Devletlerin ideoloji farkları bile bu benzeşmenin önüne geçmiyor, geçemiyor ya da.

Bir Çin, bütün bambaşkalığına rağmen, Amerika'nın zenginliğine malik olsaydı, aralarında bugünkü fark kalır mıydı?

Japonya'yla Amerika arasında ne fark kalmıştır ki?

Anlaşılan ideolojilerin çektiği farklılık çizgisi, sun'î bir zorlamadan başka bir şey değil.

Teknik, tekniğe sahip olma imkânı, ulusların benzeşmesinde başrolü oynuyor.

Hatta, zamanla aynı imkâna sahip olamamak bile, dünya insanının biribirine benzemesinin önüne geçemeyecek galiba. Çünkü «teknik kültürü» kâfi gelecek benzeştirmeye. Tıpkı arabası, televizyonu olmayan bir insanın bile bu araçlarla ilgili kültüre, bilgiye sahip

olabileceği, kendini bu kültürle, bu ortamla, ister istemez şartlayacağı gibi.

Bu durum dünyayı adeta tek bir millete götürüyor. Dil ayrılığı da olmasa, kişi ha Londra'da oturmuş, ha Berlin'de veya New York'ta, hiç farketmeyecek nerdeyse, caddeler aynı, fabrikalar, evler, eşyalar aynı olduktan sonra.

İnsanlar aynılaşınca, bu tekniğin saltanatı yüzünden, millet, milliyet ayrılığı olsa olsa çıplak bir duygudan başka hiçbir özellik taşımayacaktır. Milliyet, bir psikoloji olarak kalacaktır belki. Başka bir deyişle kuru bir «zan» olarak yaşayabilecektir.

Sanayi Toplumu

Sanayinin, uygarlığı etkilediği doğrudur. Fennin buluşları, insanın hayat tarzı üzerinde yönlendirici bir rol oynuyor. Hatta düşünme ve duyma temposunu bile değiştiriyor.

Aynı uygarlık mirasına sahip iki toplumdan biri bir ceht veya talih eseri olarak, teknik imkânlara kavuşmuş olsa, sosyal hayatının görüntüsü, diğer toplumdan hemen farklı bir manzara gösterecektir.

Gelişen tekniğin, sanayinin, toplumu değiştireceği muhakkak. Teknikle uygarlık arasında bir alışveriş var. Aslında ne tekniği reddeden bir uygarlık ve ne de uygarlığa karşı olan bir teknik söz konusudur yeryüzünde, ama, her uygarlığın tekniğe bakışı, onu algılayışı, yorumu elbette farklıdır. Hatta denebilir ki, her uygarlık kendi bünyesi içinde, kendi tekniğinin tohumlarını da taşır. Bu bakımdan, bir uygarlığın geliştirdiği tek-

nik, bir başka uygarlığın toplumu için aynıyle uygulanırsa, aynı olumlu sonuçlar alınamaz.

Nitekim çağımızda, batı tekniğine kazandırılan evrensel görüntü, bu tekniğin ulaştığı her yeri kendine benzetmeye çalışmıştır veya o yerde birçok yeni toplumsal problemler oluşturmuş, yeni sosyal bunalımların başlamasına sebep olmuştur.

Ve Batı, kendi dünyasının dışında kalmış olan ülkelere, uygarlığını tekniğinin aracılığıyle götürmüştür. Batının, uygarlığıyle özdeş bulunan tekniği farklı uygarlık tabanı üzerindeki toplumların çözülmelerine, yozlaşmasına, sömürülmesine yol açmıştır. Çünkü gelen teknik, bağlı bulunduğu uygarlığın özüne uygun dü şen bir toplumu oluşturacaktır.

Meselâ batı tekniğinin geliştirdiği sanayiyi, dolayısıyle sanayi toplumunu düşünelim. Bu sanayinin tabiatında olan kadınlı erkekli işçi çalıştırma durumu ve bunun hemen yedeğinde beliriveren sayısız problemler, aile ilişkilerini etkileyen, çocuk bakımını ve yetiştirilmesini şartlayan, hatta mutfak geleneğini değiştiren, giderek sendikal hayatı mecburi kılan, işçi işveren ilişkilerini yönlendiren, sınıf farkı doğuran, öte taraftan sermayeyi kurumlaştıran, banka ve faiz ihtiyacını gerektiren birçok iç içe ve yan müeseseleriyle apayrı bir sosyete var edeceği açıktır. Kısacası bu teknik alınınca, onunla birlikte ilgili bütün kurumlar da alınacak ve sosyal yapı bir değişmeye uğrayacaktır. Bu tekniğin şart kıldığı sosyal yapı, o ülkenin uygarlık yapısı ve geleneğiyle bir uyumsuzluk içindeyse, bu yeni şarta uyuncaya kadar, bir sosyal bunalım var olacaktır. Uyumun sağlanması demek, o toplumun uygarlık tabanından uzaklaşması demektir.

O halde ne yapmalı?

Önce Batı tekniğinin, batı uygarlığının bir ürünü olduğunu kabul etmedi. Yani bu evrensel bir teknik değil, Batının tekniğidir. Batının uygarlığıyle tekniği bir bütündür. Özdeştir, birbirinden kopamaz. Ayrı üniteler değildirler.

Bizim uygarlığımızsa, özünde teknik oluşumları ve gelişmeleri şart gören ileri ve ideal bir hususiyet taşır. O halde sanayileşmeye uygarlığımızın bakış açısıyla yaklaşmalıyız. Ölçü ve çözüm anlayışımız Batılı, Batıcı gibi olursa, toplum yapımızın ayağı daha da kayar, bunalımımız daha da çoğalır. Cemiyetimizi kaybederiz. Uygarlığımızı bir daha bulamayacak, tanıyamayacak noktaya geliriz.

Teknik sorunlara batı tekniğinin verileriyle değil, yerli, mütefekkir bir kafa ve yürekle yönelmeliyiz.

Neyi Tutmak

Oysa, Millet için hatıraya bağlılık, uygarlığına bağlılık; geçmişinde yaşama imkânı bulmuş her türlü oluşuma bağlı olmak biçiminde anlaşıldığı sürece, bu bağlılık anlamsız, bâtıl bir tutuculuk olur.

Uygarlığa bağlılık, o uygarlık içinde yaşayabilmenin yolunu bulmuş olan, yanaşma fikir, kurum, örf ve sanatlara sahip çıkma şeklinde belirirse, kör bir tutuculuğa dönüşür. Böylece özü, özelliği daha da kaybolur o uygarlığın.

Devrimcilik, eskiye ait herşeyi yıkmayı hedef bilince, muhafazakârlık da eskiye ait herşeye sahiplenmeyi görev saymaya başlıyor. Uygarlığının tabiî bir

unsuru olup olmadığının yorumuna kalkmadan, bir ayıklamaya koyulmadan eskiye sahiplenmek, muhafazakârlığın düştüğü en büyük açmazdır oysa.

Uygarlıklara zaman zaman ârız olan yabancı unsurlar, bazen o uygarlığın tabiî bir unsuruymuş gibi sanılırlar. Uygarlıklar, özü kendine aykırı düşen yabancı unsurların, kendisini istilâ etmesi yüzünden helâk olurlar. Her uygarlık aslında başka uygarlıkların kendisini istilâ etmesi tehlikesiyle karşı karşıyadır. Gerçi uygarlıklararası alışveriş ezelîdir. Bir uygarlığın gelişmesinde, diğer uygarlıklardan bazı unsurlar olarak, onu kendi özü içinde eritmesi tabiî bir gelenektir ama, bu gelenek, tarih boyunca, tehlikeleri de birliğinde taşımıştır. Eritme ve özümlemede gereği gibi başarılı olamadığı vakit, bir uygarlık, etkilenme ve taklit etme açmazına düşer. Bugün arkaik olmuş bütün uygarlıklar bu açmaza kurban gitmişlerdir. Kaderin kendilerini karşılaştırdığı diğer uygarlıktan, kendi bünyelerine uygun düşen unsurları alıp, içlerinde eritememişler, doğrudan doğruya taklide özenerek, kaybolup gitmişlerdir.

Şu da var: Her uygarlıkta bir başka uygarlığın gelişmesine yarayacak unsur yoktur. Temel bünyesi biribirine tamamen aykırı olan uygarlıklar da vardır. Bu bakımdan biribirine akraba yanı bulunan uygarlıklar için alışveriş tabiîdir. Yekdiğerine tam bir aykırılık içinde olan iki uygarlığa örnek olarak, İslâm ve Batı uygarlıkları gösterilebilir. Meselâ eski Yunan düşüncesi, İslâm uygarlığına bir ölçüde musallat olarak kabul edilmelidir.

İslâm uygarlığını sözkonusu ederken, Yunan düşüncesinden kaynaklanarak kendisini kurmaya çalışmış bulunan ve «İslâm felsefesi» adını almış olan, fikir sil-

silesini hariç tutmak zorunda olmalıyız. İslâm uygarlığının alanında yaşama yolu aramış ve bir nisbette de bulmuş olan Yunanî fikirleri, İslâm uygarlığını anlatma ve savunma meyanında gündeme almamak zorundayız.

Keza, İslâm uygarlığına musallat olmaya çalışmış bulunan, İslâm öncesi çeşitli dinlerdeki inanış, yakarış ve vecde geliş yöntemlerini; zerdüştî, şamanî, manihaî unsurları, özellikle; israiliyattan olan çeşitli masalsı bilgi ve yorumları, ayıklamaya mecburuz.

Muafazakârlık eski olan herşeye sahip çıkma psikolojisine yenilirse, bu, kör bir tutuculuk, bilinçsiz bir yaklaşma olur. Uygarlığa bağlılık, o uygarlığın özüne, doğrularına bağlılıktır.

Devrimcilik herşeyi yıkıyor diye; eskinin herşeyine sahip çıkmak, bağlılık ilânı; savunmak, gündeme getirmek istediğimiz uygarlığı ebeden kaybetmemize ve hurdaperest olarak ömrümüzü geçirmemize sebep olur. Uygarlık savunuculuğu, bir uygarlığı yürürlüğe getirmenin eylemidir, o bir reaksiyon olamaz çünkü.

Aydın Değişmesi

İslâm toplumlarında, hiçbir medenî hamleye ve teknik keşfe karşı, tarih boyunca, bir tek engelleme hareketi görmüyoruz. Yine tarih boyunca hiçbir toplum, İslâm toplumu kadar bilginlerine, aydınlarına saygı göstermiş, ona uymuş değildir. Bazı nadir ve istisnaî örneklere dayanarak, bu gerçeğin zıddını ileri sürenlerse, ilmî ciddiyetten mahrum veya bir kastı olan kişilerdir ancak.

Vahye dayanan bir uygarlığın toplumunu oluşturan müslümanlar, her dönemlerinde okumanın, bilginin yüceliğine inanmışlar, âlimleri toplumun yol göstericisi, peygamberlerinin vârisi saymışlardır. Folklorumuz bu gerçeği doğrulayan sayısız deyim, atasözü ve türkülerle doludur.

Halk kesimi için böyle olan bu durum, aynıyle aydın çevreler için de geçerlidir. Aydın çevrelerde herhangi bir bölünme, çatışma olayına şahit olunmamıştır. İslâm toplumunda, aslında aydınıyle halkı tam anlamıyle bütünleşmiş bir toplum olmuştur müslümanlar. İslâm aydını, İslâm bilgini, İslâm uygarlığının gelişmesi yolunda, yeteneğini ortaya koyarken halktan gördüğü saygı ve bağlılıkla birlikte, bütün aydın çevrelerin de ilgi ve dostluğuna muhatap oluyor, ayrıca devletinin de desteğini yanı başında buluyordu.

Çünkü İslâmın emri doğrultusunda yaşayan insanlar ve gelişen bir bilim ve sanat vardı.

Tanzimat sonrası aydınlarımız, batıya şartlı olarak yetişmiş oldukları, kurtuluşu batı uygarlığında gördükleri için, daha önceki dönemlerimize bakışta, onu yorumlayışta, çok tarafgir ve haşin davranmışlardır. Batı uygarlığına karşı çıkan aydınlarla, bu uygarlığa uyum sağlamada haklı ve tabiî olarak zorluk çeken halkı, ilerlememizin, çağdaşlaşmamızın engelleyicisi olarak görmüşlerdir. Batıcılar, kendi dönemlerindeki batıcı olmayan diğer aydın kesimle bir kavga içinde bulundukları için, bir yandan tutucu buldukları bu çağdaşlarıyle mücadele ederken, öte yandan bunlarla bir tarihî bağ içinde gördükleri daha önceki dönemlerde yaşamış olan aydınlarla, onlara uyan halkı da suçlamışlar ve ülkenin

uygarlaşmasına yüzyıllarca engel olmuş zümre olarak takdim ve teşhir etmişlerdir.

Batıcılara göre, kendileri gibi düşünmeyen ve davranmayan herkes, uygarlık düşmanıdır, teknik düşmanıdır. Oysa kendi sosyal yapımızla, halk realitemizle bağdaşmayan bir uygarlığın temsilciliğini yüklenmiş oldukları için, bilim adamına, aydına karşı bizim geleneksel bakışımız, işte bu batıcıların yüzünden sarsıntıya uğramış, aydınla halk arasına derin bir uçurum girmiştir.

Bazı aydınlarla halkın, uygarlaşmaya karşı çıktıklarını gösteren bazı tarihî olaylar, aslında ülkenin, ters bir idrakle batılaştırılmasına karşı çıkıştan başka bir şey değildir.

Yolağzı

Batı karşısında yenilgilere uğrama dönemimizin başlaması üzerine, yani 18. yüzyılda, bazı aydınlarda Batıyı tanımak ihtiyacı belirdi. Önceleri yalnız askerlik alanında kalan bazı küçük yenileşme eylemine girişildi. İçinde bulunduğumuz durumun ciddî bir hesaplaması yapılmıyor, bünyemize uygun millî bir operasyona girişilemiyordu. Bunları başaracak yeteneklerden yoksun görünüyorduk. Çünkü eskiyen ve bir türlü yenileştiremediğimiz kurumlarımızdan artık gerçek aydınlar yetişemiyordu.

19. yüzyıl bizim için felâket oldu. Çöküntü dönemine giriliyordu. İşte bu noktada, bir yandan artan Batının zorlamaları, diğer yandan başka çıkış yolu bulamayan bir avuç yarı - aydın eylemci, bir hayli gelişmiş

bulunan ve kendilerinden çok korktuğumuz Batıyı, devlet, millet, kültür ve medeniyet alanında örnek ve önder tanıyarak reformlara giriştiler. Bunun kesin denemesi Tanzimat olayıdır. O tarihlerden beri yapılan devrimlerin genel karakteri, hep bu Batıyı örnek tanımaya dayanır.

O Batı ki, tarihin hiçbir döneminde, bize karşı dost ve insancıl bir anlayış içinde olmamıştır. O Batı ki, dünyanın bir denge unsuru olan devletimizi yıkmak için, önce bizi evrensel bildirimizden uzaklaştırmanın gerektiğini biliyordu...

Son bir buçuk asrımız karanlık geçmiştir. Ondan önceki bir buçuk asırsa, alacakaranlık. Aydınlık olan, aslında gerçek hüviyetimizi o dönem tesbitler. Kültür ve medeniyetimizin en belirgin örnekleri o dönemlere aittir. Daha sonraki dönemlerimizde ancak bazı uzantılarına rastlıyoruz ama, asıl kesif örnekler, o dönemlerdedir. Ona bakarak, ne büyük bir millet olduğumuzu, nasıl bir medeniyet kurduğumuzu anlamaya çalışıyoruz.

Bir milet hayatında, ak günler de, karanlık günler de olabilir. Kara günlere nasıl girdiğimizi anlayabilirsek, kurtuluşumuz çabuk olur.

Bugün bir yol ağzında bulunuyoruz. Bir tercih kullanmak dönemindeyiz. Ya, Batı yedeğindeki yürüyüşümüzü daha da hızlandıracağız veya tarihî misyonumuzu hatırlayarak evrensel bildirinin etrafında toplanacağız. Şimdi içinde bulunduğumuz yol ağzı, aslında tam bir darboğazdır. Bu durumdan çıkmak için ya taviz kapılarını ardına kadar açacağız. Batıya veya kendi kendimize yönelmenin hummalı bir gayretine koyulacağız.

Yani «olmak veya olmamak». İşte bütün mesele!..

İnsan, makinenin tabii bir uzvu durumuna düşmüştür. Belki makinenin en önemli bir uzvu, belki onsuz makinenin çalışamadığı bir uzvu, ama, makine yine.

Makinenin çalışması için, nasıl bakım gerekirse; nasıl ki makine yağlanma ve yıkanmaya muhtaçsa, insan da tıpkı onun gibi, yemeğe, içmeye ve çiftleşmeye ihtiyaç duyan bir makine, haline gelmiştir. Yaşayışına yardımcı olan eşyalar, makineler, hâkimiyetinin değil; tabii zevklerinin, hayvansal güdülerinin ihtiyacını kolayca yerine getirmek görevindedir. Bu ihtiyaçların yerine getirilmesiyse, yürürlükte olan makine nizamının aksamaması adına şart.

İnsan bu nizamın tutsağı edilmiştir. Tutsak olduğunun bilincinden bile yoksun bir garip tutsaktır bu çağda insan. Mısır ehramlarını yapmak için kullanılan insanlar tutsak olduklarını biliyorlardı. Çağımızın insanıysa, özgür olduğunun zannı içinde, yani gönüllü olarak esirdir.

Gayesi, ufku sınırlandırılmıştır bugünkü insanın. Daha çok kazanmak, daha çok eşya edinmek, vesaire, bir de, daha çok yaşamak.

İnsan olarak yaratılmış olmanın derin, soylu hikmetleri üzerinde yol almak istenmiyor insandan. Niçin geldi dünyaya, neler yapmaya memurdur, dünya niçin, neden var olmuştur, gibi ezelî sorular, beşerî kaygılar içinden sökülüp alınmıştır. Bunları düşünmenin, ruhî hassasiyetin ve kemâlin yolu tıkanmıştır. İncelmenin, derinleşmenin, erginleşmenin, anlam kazanmanın uzağına itilmiştir insan. Öteyi, öteleri, ötenin ötesini, yeryüzünü, gökyüzünü, toprak altını, yeniden dirilmeyi, he-

sap vermeyi, büyük sevinci, soylu ıstırabı, bütün varlıkların, özellikle insanın kutsallığını, insana karşılık beklemeden yardımda bulunmanın ulviyetini, eşyaların da, gövdesinin de geçiciliğini tefekkür ettiren, kendisini öylece düzenleten bir çağda yaşatılmıyor insan.

Büyük bir ülküsü yok insanın.

Küçük, gündelik işi, ihtiyaçları, onları karşılayan araçları, monoton, makina düzeninde bir yaşayışı var. Kendi ve nihayet yakın çevresini aşmayan bir dünyası ve çok silik gayeleri...

Bütün beşeriyeti kucaklayan ülküden yoksun.

Eti ve kemiği aşan endişeleri yok.

Acıları, hüzünleri, sevinçleri, mutlulukları basit, kişisel, geçici, ölümlü.

Ölümsüzlüğe yabancı. Ölüme de yabancı.

Bir inanç tereddisi bile yaşamıyor. İnanca yabancı bir hayatı sürüklüyor. İnanca muhtaç olduğunun farkına varmaması için, herşeyi hazır bulmuş dünyasında. Tanımadığı, bilmediği inanca bir önyargı biçiminde karşı olmanın pratik eğitimi verilmiş sadece, inanç adına, inanç yerine. Asıl inancın farkına varmasın, bu kurulu düzen sarsıntıya uğramasın diye, bir oyalama, avutma çarkı kurulmuş. Eşyalar, makinalar konulmuş önüne, bir çocuğa verilen oyuncaklar gibi.

İnanca muhtaç olduğunu fısıldayan her vesilenin önüne duvar örülmüş. Tabiatla, tabiilikle bağları koparılmış. Azad edilmeye yabancı bir köle olarak onu tutmak, bu uygarlığın, bu Batı uygarlığının ve onun teknolojisinin temel şartıdır.

Bu uygarlığın yaşamasını şart görenler, bunda yarar bulanlar, insanları inançsız, ülküsüz bir sürü halinde tutmaya, bütün dehalariyle seferber olmuşlardır.

Aklın olanca fitnesi, Batı uygarlığının yaşamasına kira edilmiştir. Bu, inançsızlığın uygarlığıdır. Bu, insanı saptırmanın uygarlığıdır; insana aykırılığın, düşmanlığın uygarlığıdır.

Ruhun tükeniş destanıdır Batı uygarlığı. Bu bir çağdaş uygarlık değil; çağın hafıza ve ruh ihtilâlidir, çağın ihtilâlinin müsebbibidir.

Batı ve Biz

Osmanlı Devleti'nin kurulduğu yıldan batıncaya kadar ki 624 senelik geçmişimizi, çok kısa tesbitler halinde bir kıymet hükmüne bağlamaya kalkacak olursak, karşımıza şöyle bir tablo çıkar :

1299 - 1595 yılları, yani kuruluşundan 3'üncü Murad'ın ölümüne kadarki dönem, bir gelişme, büyüme, bir cihan devleti durumuna ulaşma dönemidir. 296 yılda devlet 20 milyon kilometre karelik bir alan ve yaklaşık olarak 100 milyonluk nüfusuyla, yeryüzünün tek egemen gücüdür. İslâm dünyası, bütünüyle hilâfet merkezinin çevresinde halkalanmıştır. İstanbul'un fermanıdır geçerli olan yeryüzünde.

1595'den 1699 Karlofça Antlaşması'na kadarki 104 yılık dönem, bu eşsiz egemenliğin geçerliğini koruduğu ve karşısında hâlâ dünyada bir ciddi rakibin beliremediği, biraz da rakipsiz sebebiyle bir nefs emniyetine düştüğümüz ve yeni hamlelere yönelemediğimiz ve mevcudu yeterli gördüğümüz, bu yüzden durağanlaşmaya başladığımız, ama sosyal yapı çok sağlam olduğu için bünyemizin önceleri bir sarsıntıya uğramadığı,

fakat sonlara doğru rakipsizliğimize gölgenin düştüğü bir dönemdir. Yani ikinci dönemimiz..

1699'dan Tanzimat'ın ilân yılı olan 1839'a kadarki 140 yıllık devremiz, mevcudu korumanın bizim aleyhimize işleyen bir durum olarak belirdiğinin somut örnekleriyle karşılaştığımız bir devredir. Bu devrede, bir nefs muhasebesine mutlaka yönelerek, kayıplarımızı önleyici, hatta yeniden eski gücümüzü bu çağ içinde de diriltici hamlelere koyulmamız gerekiyordu. Değişen dünya şartlarını gözönünde bulunduran ve kendimizi, uygarlık esaslarımıza göre yeniden düzenleyen girişimler içinde olmalıydık. Aslında bu yenileşme, ikinci dönemimizde başlamalıydı. İkinci dönemimiz, birinci dönemin görkemli hatıralarına çok yakın bir dönem olduğu için, özellikle batı dünyasına bakışımız mağrur ve tepeden bakış biçimiydi. Bu bakış psikolojisi, bu «küfür» dünyasını hafife alan, onlardaki yenileşmeleri, hamleleri önemsemeyi onurumuza kabul ettirmeyen bu tutumumuz, bu garip muhafazakârlığımız, zamanla bizi gerilemelerle karşı karşıya bırakıyordu. Aldığımız bazı islâhat tedbirleri, köklü bir yenileşme şeklinde değildi. Üçüncü dönemde başvurulan ıslahat, ikinci dönemdeki disiplinini sağlamaya dönük bazı yerli tedbir hareketlerinden farklı olarak, batıcı bir karakter taşımaya başlamıştır. İkinci dönemde III. Mustafa, I. Abdulhamid, II. Osman, IV. Murat gibi hükümdarların aldığı bazı yerli tedbirlerle III. Mahmut, III. Selim ve özellikle Abdulmecid'in ıslahatları arasında büyük bir öz varkı vardır. Sonuncular batıyı esas aldı. Eğer bunların ıslahatçı yaratılışları yüzde yüz yerli bir öze dayanabilseydi, gerilemenin önünü almak mümkündü, kolaydı ve ülke ise, aslında bu gecikmiş ıslahatı, pekâ-

lâ yapabilecek bir iç potansiyele de sahipti. Çünkü insanımız ve kurumlarımız bir çöküntü içinde değildi. Büyük bir donukluk, hamlesizlik ve ihmal yaşıyordu, ona, yeni canlılık getirmek mümkündü ve daha önemlisi ıslahata karar verilmiş olduğu bir dönem içindeydik. Islahat fikri, bir sosyal zaruret olarak kesinleşmişti. İkinci dönemde bulamadığımız bu kesinlik, eğer bu dönemde batıcı biçimde değil; uygarlığımıza bağlı bir özle ele alınabilseydi, bir süreden beri sarsıntı içinde bulunan bir devlet, yeniden diriliğe kavuşabilirdi.

Ama hayır, artık batıya yüzümüzü dönüyorduk. Yerli potansiyel gittikçe tereddiye uğrayacak, hatta geri kalmamızın asıl sebebi olarak zannedilecektir. Tanzimata bu anlayışla girildi.

Ders Alındı Mı?

Tanzimat'la Meşrutiyet arası 69 yıllık dönem, hızlı bir çöküş devri olmuştur. Tanzimat, devleti bir tümsek üzerinde bıraktığı için, geçen zaman ülkeyi aşağılara doğru kaydırmıştır. Bu kayış, bir yandan bize büyük toprak kayıpları verdirirken, öte yandan da ülkeyi batıcı bir düzen anlayışı içine itiyordu. Batılılaşmanın bu kayıplara sebep olduğunu, yahut bu kayıpların bize ters düşen batıcı tutumumuzla ilgili olduğunu düşünmeden II. Meşrutiyet'e gelindi. 1908'de devlet 9 milyon kilometre karelik bir alana inmişti.

Bu dönemde, II. Abdulhamid'in uzun hükümdarlık yılları vardır. Hükümdarlığının başında, I. Meşrutiyet parlamentosunun ısrarı ve kararıyle girdiğimiz Osmanlı - Rus Savaşı'ndaki kayıplardan sonra, idarenin bü-

tün dizginlerini ele alan hükümdar 30 yıl, memlekete hiç bir toprak kaybettirmeden, ayrıca ülkeyi içine düştüğü badireden kurtarmak yolunda malî, idarî ve özellikle maarif alanında tedbirler alarak, bu hızlı kayışı durdurmayı başardı ama, âdetâ onun bu şahsıyle kaim olan başarı, Tanzimatçıların bir tümsekte bırakmış olduğu devleti, yepyeni ve temelleri bize ait olan bir alana çekmeye yetemedi, çünkü, Tanzimat oku yaydan fırlatmıştı bir defa. Bu oku yolundan döndürmek imkânı yoktu o şartlarda. Abdulhamid devri, batının ve ona bağlı batıcıların attığı oku yolundan çevirmenin olağanüstü çabalarıyle doludur. Ve asıl hayret edilmesi gereken husus, gerçekten de bu okun, 30 yıl menziline ulaşmadan, havada döndürülmüş olduğudur. Nitekim II. Meşrutiyet'le başlayan yeni dönemde, bu dondurulmanın buzu çözüldükten başka 30 yıllık geciktirilme de telâfi edilerek, koca devlet 10 yıl içinde, ancak Anadolu yaylası kendine bırakılarak, darmadağın olmuştur.

1908 Meşrutiyetiyle 1923 yılları arası, akıl almaz bir hızla devletin tasfiyeye uğradığı yılardır. Ülkeyi kendi uygarlık temellerinden kopararak, düşmanın telkin ve tavsiyeleri doğrultusunda batılılaştırmak, hayatımızla ödediğimiz bir yanılgı olmuştur. Batı, bizi temelden yıkacak olan unsurları bize bir kurtuluş reçetesi gibi sunmuş, içimizde, kendine bağladığı insanlar bulmuş ve bir cihan devletini yeryüzünden kaldırmıştır.

Üçüncü Bölüm

BATICILIK ve AYDINLARIMIZ

Batıcılığın Son Aşaması

Tanzimat'la başlayan Batılılaşmanın, Meşrutiyet'e kadarki bölümüne bir «emekleme devresi» gözüyle bakabiliriz. Bu emekleme tabiri hem siyasî, hem de fikir ve sanat hayatımız için sözkonusudur şüphesiz. Nitekim Tanzimat, bilindiği gibi, Batılı biçimde birçok kurumlar oluştururken, bu kurumlara mümasil birçok eski kuruluşların yaşamasına da izin vermişti. Bir yandan yeni «mektep»ler açılırken, öte yandan «medrese»ler devam ediyor; bir taraftan yeni «nizamî mahkemeler» kurulurken öbür yandan «şer'î mahkeme»ler faaliyetini sürdürüyordu.

Fikir hayatımız batıya açılmıştı, fakat ne «Osmanlılık»tan ve ne de «müslümanlık»tan vazgeçmediğinden, ikisi arasında dengeleme ve bocalama sancıları içindeydi.

Sanat dünyamıza yeni türler girmişti; tiyatro, roman ve sair dallarda denemelere koyulmuştuk. Şiirde

öz ve biçim değişiklikleri deniyorduk ama; bunlarda da büyük hamleler, eserler oluşturamıyorduk; ne Batılı olabilmiştik; ne de Doğulu kalınmıştı.

Yaygın ifadeyle «ikilik» (düalite) vardı, her alanda. Batıcılık açısından bu duruma, gerçekten bir «emekleme dönemi» denilse yeridir.

Meşrutiyet'e doğru Batıcılığın emeklemeden «egemenlik»e geçtiğini görüyoruz. Bu öyle bir egemenlik ki; bizzat Batıcılığa bir red ve muhakeme getiren akımlar üzerinde bile Batıcılık bir vakıadır artık. İslâmcılar da Türkçüler de Batılılaşmayı zaruret sayarlar. Batıcı Fikret: «İştiyâk-ı fikre açık bir ufuk» saydığı Batıya, oğlu Hâlûk'u yolcularken ondan şunları istiyordu :

«Pür, tehâlûk hayat ü kuvvetden
ne bulursan bırakma : Sanat, fen.
iğtimâd, iğtina, cesâret, ümîd,
hepsi lâzım bu yurda, hepsi müfîd
Bize bol bol ziya kucakla getir :
Düşmek etrâfı görmemektendir.»

Akif'se «İnkılâbın yolu mâdem ki bu yoldur» dediği Batıya giden gençler için şunu tavsiye eder :

«Bir gün evvel gidiniz, bir saat evvel dönünüz.»

Âkif'in, gidenlere «bir tek» de dikkat çektiği husus vardır :

«Müstakbeli bul, sen de koşanlarla bir ol da!
Mâzîyi, fakat yıkmaya kalkışma bu yolda.»

Türkçü Milliyetçi hareketin kuramcısı Ziya Gökalp'deyse Batıcılık, daha kesin bir disipline bağlanmıştır. Âkif bir bakıma «İslâm millet ve ümmetinden», ama «Garp medeniyetinden» iken; Gökalp «Türk Milletinden,

İslâm ümmetinden, Garp medeniyetinden»dir. «Garp medeniyetinden» anladığı da çok daha geniş, köklü ve derin öz taşır. Türk milliyetçiliği için aldığı ve içini doldurduğu şema, Batının vâzettiği milliyetçiliktir. Âkif'in muhalefet şerhi koyduğu birçok batı unsuru, Gökalp'te «esas» olarak yer bulmuştur. Âkif'in ve o dönem İslâmcıların şekillendirdiği hareket, daha sonraki İslâmcı nesillerde bir hayli öz tasfiyesine uğrayarak değişir ve gelişirken; Gökalp'ın Milliyetçiliğe, Türkçülüğe getirdiği «Esas»lar, günümüze kadar geçerliğini korumuş bulunuyor. Bunun baş sebebi, Meşrutiyet'ten sonra emekleme devresini aşmış ve egemenlik elde etmeyi başarmış ve Cumhuriyet'le birlikte egemenliğini resmen tescil ettirmiş olan Batıcılığa, Gökalp'in vâzettiği «Esas»lar da çok daha geniş bir alan verilmiş olmasındandır. Batıcılığın ülkemizdeki son aşaması olan Cumhuriyet'le, «Türkçülüğün Esasları» arasında geniş bir uyum bulunmasındandır. Yani Gökalp'in fikirlerinin büyük ölçüde devletleşmesindendir.

«Türkçülüğün Esasları»na «mümkün olabilecek Batılılaşma»nın yollarını gösteren bir telif ve terkip çalışması diye bakabiliriz. «Mümkün»ü sonuna kadar zorlamış olan Gökalp'in bu sahada aşılamaması, «mümkün»den öte bir yolun olamayacağı içindir. Alınacakların da, verileceklerin de cümlesini kitabında topladı ve «devlet»e temel eyledi Gökalp.

Meşrutiyet döneminin fikir hareketlerinde, birbirine çok yakın unsurlar olduğu gibi; birçok siyasi olaylara karşı da yine ortak yorumlara rastlanmaktadır. Meselâ Meşrutiyet yıllarında Batıcı Tevfik Fikret, Ermeni Komitacıların hazırladığı suikasttan kurtulan Abdülhamîd Han'a karşı kinini şöyle dile getiriyordu:

«Bir kavmi çiğnememekle bugün eğlenen ...denî
bir lâhza-i te'ahhura medyun bu keyfini
......
«Dursaydı bir dadikacağız devr-i bî-sükûn,
Yâhud o durmasaydı, o iklîl-i ser-nigûn,
Kanlarla bir cinâyete pek benzeyen bu iş
bir hayr olurdu, misli asırlarca geçmemiş.»
......
«Ey şanlı avcı, dâmını bîhûde kurmadın!
Attın... Fakat yazık ki, yazıklar ki vurmadın!»
Yine Fikret, Doksanbeş'e Doğru şiirinde:
«Eyvah! Otuzüç yıl o zehir giryeleriyle,
husranları, buhranları, ehvâli, melâli,
âmâl-ı devâhîs i ve sulh u seferiyle
bir sel gibi akmış mütevekkil, mütehâli...
Yazsın bunu târih-i iber hattı- zeriyle!»

diyerek o devri aşağılıyordu. Türkçü-Milliyetçi akımın ünlü örgütçüsü ve hatibi, «O dönemi» anışı şöyle:

«Biz Abdülhamîd Han devri gibi çok uğursuz ve çok dar bir devir idrâk ettik. Bütün memleket baştanbaşa bir ölü sessizliğine dalmıştı.» (Hamdullah Suphi Tanrıöver, Seçmeler, 1000 Temel Eser, sh. 8).

İslâmcı akımın baş isimlerinden Şair Akif de, «İstibdat» diye ilân edilen o devri, daha sonraları şöyle dile getirecektir. (Sahafat, sh. 85) :

«Yıkıldın, gittin amma ey mülevves devr-i istibdâd,
Bıraktın milletin kalbinde çıkmaz bir mülevves yâd!
Diyor ecdâdımız makberlerinden: «Ey sefil ahfad,
Niçin binlerce mâsum öldürürken her gelen cellâd,
Huruş etmezdi, mezbuhâne olsun, kimseden feryad?»
......
«Zaman gelsin de görsün böyle dünyâlar kadar zillet,
Otuzüç yıl devam etsin, başından gitmesin nekbet...»

Evet bu Şairimize göre: «Ah o Yıldız'daki Bay kuş ölüvermezse eğer, âkibet çok kötü»ydü (Safahat 6. baskı, sh. 402). Ona göre de Sultan «hafiyelerle» «jurnallerle» idare ediyordu ülkeyi: «Yine bir dolduran olmuştu ki Abdülhamid'i!» (Safahat, sh. 413). Padişah «Belki kırk elli bin askerle sarılmış Yıldız» Sarayında ve «Kafes ardında hanımlar gibi saklıydı Hamid» diye anlatılıyordu.

Cumhuriyetin Habercisi Olan Program

Meşrutiyet devri Batıcılarının programını Peyami Safa «Türk İnkılâbına Bakışlar» adlı kitabında şöyle özetliyor, bazı maddelerini alalım:

1. Padişahın tek zevcesi olacaktır.
2. Fes kaldırılıp yerine başka bir başlık kabul edilecektir.

3. Kadınlar diledikleri gibi giyinecek, zabıta ve hiç kimse kendilerine müdahale edemeyecektir. Kadınlar vatanın en büyük velinimeti sayılarak herkes kendilerine saygıya mecbur tutulacaktır.

4. Kadınlar ve genç kızlar erkeklerden kaçmayacaklar. Görücülük usulüyle evlenmeye son verilecektir.

5. Birer tembellik yuvası olan bütün tekke ve zaviyeler lâğvedilecektir.

6. Bütün medreseler kaldırılacak, Süleymaniye medresesi Colége de France ve Fatih Medresesi Ecole Politechnique tarzında okullara dönüştürülecektir.

7. Sarık ve cüppeyi yalnız din adamları taşıyacaktır.

8. Evliyaya adaklar yasaklanacaktır.

9. Okuyucular, üfürükçüler menedilecek; sıtmaya yakalananlar sulfato içmeye mecbur tutulacaktır.

10. Arazi ve Vakıf kanunları yeniden düzenlenecektir.

11. Şer'î mahkemeler kaldırılarak, nizamî mahkemeler geliştirilecektir.

12. Mecelle kaldırılacak veya o derecede tâdil edilecektir.

14. Avrupa Medenî Kanunu kabul olunacak, bugünkü evlenme boşanma düzeni değiştirilecek, birden fazla kadınla evlenmek usulü kaldırılacaktır.

Meşrutiyet dönemindeki fikir hareketlerinden «Batıcılık»ın başlıca ididaları bunlar. O zaman için, bu iddialar oldukça önemli bir cüretkârlık örneğidir. Gerçi Tanzimat'tan beri bir Batılılaşma başlamış, bir çok alanda yeni düzenlemeler gerçekleşmişti ama, yukarda maddeler haline getirilmiş hususların çoğunu, en ön-

de gelen Batıcılar dahi ileriye sürememişlerid. Özellikle ailî anlamda Batılılaşma, Tanzimat'tan Meşrutiyete kadarki dönemde, bütün Batıcıların reddettiği bir husustu. Bizim örflerimizin, aile bağımızın sağlamlığı, deneiblir ki Tanzimat Batıcılarının, Batıya karşı en başta gelen bir övünme konusuydu. Keza elifbanın değişmesini de asla düşünmemişlerdi. Medrese, Tekke ve Zaviyelerin kapatılmasını da istememişlerdi. Ancak bunların ıslahına dair fikirler ileri sürdükleri oluyordu ve «medrese»yle birlikte «mektep»lerin de gerekli olduğunu savunuyorlardı.

Meşrutiyet Batıcıları daha atak,radikal bir anlayışı temsil ettiler. Aslında bu durum tabiiydi. Batıcılık, gittikçe muvazaalı tutumunu, telifçiliği terkederek, er geç gerçek hüviyetine kavuşacaktı. Adım adım bu neticeye doğru yaklaşıldı.

İttihat ve Terakki Fırkası iktidarı, Batıcıların bu programından bazılarını uygulamaya koyuldular. Fakat hemen başlamış bulunan dış ve iç gaileler; özellikle Balkan, Trablus, Birinci Dünya Savaşı hengamesi, ülke yöneticilerine bu devrimlerden daha bir çoğunu gerçekleştirecek fırsatı bırakmadı.

İşbu Batıcı programı ayniyle uygulamak, 1923 devrimcileri tarafından gerçekleştirilecektir.

Cumhuriyet devrimlerinin temelinde yer almış bulunan fikir hareketlerinin başındadır Batıcılık.

Cumhuriyetin öteki fikrî istinadıysa, bilindiği gibi Türkçü, milliyetçi akımdır.

Cumhuriyet Türkiyesinin, tavizlisine, yani Batıcılığa da oldukça geniş alan tanıyanına dahi asla yer vermediği fikir hareketiyse «İslâmcılık» hareketidir.

Batı uygarlığıyle uzlaşmanın kuramsal alandaki en önemli çalışmasına, Türkçü akım, Gökalp'in yazılariyle kavuşmuştur. Bu bakımdan Gökalp'i tanımak, Türkçü - milliyetçi hareketi yalnız yakın geçmişteki hüviyetiyle, yani kendini yeni disiplinlere bağladığı dönemdeki özellikleriyle tanımak değil; ayni zamanda bu hareketin şimdiki uzantısı olan hareketi de tanımaya yarayacaktır. Çünkü Gökalp'in getirmiş olduğu esaslar, aradan yarım yüzyılı geçmiş olmasına rağmen, hâlâ diriliğini büyük ölçüde korumaktadır. Özellikle Türkçü - milliyetçi hareket, Gökalp'i aşan ve yenileyen düşünce adamları değil, ancak O'nu başarıyla yorumlayan kişiler yetiştirmiştir daha çok. Bu sebeple şimdiki hareketle, Gökalp'in belirlediği esaslar arasında tam bir yankı ve yansıma sözkonusudur.

Arada görülen bazı farklarsa, doğrudan doğruya ayrıntı niteliğindedir ve geçen yarım yüzyıllık zaman diliminin sergilediği olaylara bağlı olarak değişmesi tabiî ve zorunlu olan «taktik» ve «strateji» gereğidir. Yoksa, temel görüşlerde bir ayrılma, değiştirme, sapma olmamıştır.

Oysa ayni durumu İslâmcı harekette görmüyoruz. İslâmcı hareketin Cumhuriyet döneminde kazandığı içerik, Meşrutiyet'teki İslâmcılığı oldukça aşmış ve geliştirmiştir. Akif ve arkadaşlarının yaklaşımıyle, daha sonraki İslâmcı fikir ve sanat aadmlarının meseleye yönelişlerinde büyük nitelik ve nicelik farkı vardır. Bu farklardan başlıcası, bugünkü İslâmcı hareketin batıyla hiçbir uyum ve uzlaşma kollamaması, hatta batıyla teorik hesaplaşma, karşılaştırma dönemini bile geride bırakarak, doğrudan doğruya İslâmı, İslâm uygarlığını gündeme getirmiş olmalarıdır. Ve İslâm düşüncesine

ve eylemine yamanmış bulunan iğretilikleri, aykırılıkları hızla ayıklamalarıdır.

İslâmcı kesimin bu değişerek gelişmesini şu gerçeklere de bağlamalı : a) İslâmcı hareket, daha önceki dönemlerinde, Gökalp'in Türkçü hareketi «Esaslara» bağlaması örneği, kendisini zaman içinde böyle disiplinli esaslara bağlayan bir düşünce adamına sahip olamadı. b) İslâmcı hareket, çok sınırlı bir oranda bile olsa, yansımasını mevcut rejimde asla göremedi.

Gökalp'in kuram olarak vâzettiği Esaslar'la, Cumhuriyet arasında oldukça derin bir uygunluk vardır.

Gökalp'in : «Bütün kanunlarımızda hürriyete, eşitliğe ve adalete aykırı ne kadar kaide ve teokrasi ve klerikalizme ait ne kadar izler varsa hepsine son vermek lâzımdır.» (sh. 175) fikriyle, Cumhuriyet devrimlerinin amacı arasında tam bir uyum görülür.

Keza, O'nun şu ifadeleriyle Cumhuriyetin temel felsefesi arasında yine bir uyum yok mu : «Pratik tecrübeler gösterdi ki; İslâm Birliği, bir taraftan teokrasi ve klerikalizm gibi gerici akımları doğurduğundan, öte yandan da İslâm dünyasında milliyet mefkûrelerinin ve millî vicdanların uyanmasına karşı bulunduğundan, müslüman kavimlerin ilerlemelerine engel olduğu gibi, istiklâllerine de mânidir.» (sh. 87)

Yine şu satırlarda, sonradan gerçekleştirilecek bir devrime de yol göstermek yok mu : «Eski Türkler, hem demokrat, hem feminist idiler. Zaten demokrat olan cemiyetler, umumiyetle feminist olurlar. Türklerin feminist olmasına başka bir sebep de eski Türklerce şamanizmin kadındaki kudsî kuvvete dayanmasıydı...» «Kadınlar, örtünmeye ait hiçbir kayıtla bağlı değiller-

di...» «Eski Türklerde, zevce yalnız bir tane olabilirdi.» (sh. 164-165)

Yalnız Gökalp'te «...Bugün maddî medeniyet bakımından ve maddî silâhlar dolayısiyle, Avrupalı milletlerden geriyiz. Medeniyetçe onlara eşit olduğumuz gün, hiç şüphesiz, cihan hegomonyası yine bize geçecektir.» (sh. 187) şeklinde yer alan fütuhatçılık duygusu ve düşüncesidir ki, Cumhuriyet'in «Yurtta Sulh Cihanda Sulh» düsturuyla aykırılık içindedir. Ve ondaki bu futuhatçı ruh, izinden gidenlerin bir bölümünde ayniyle yaşamış olmasına rağmen, meselâ H. S. Tanrıöver'de tamamen sönmüştür: «Türk milliyetçiliği için fütuhatçı değildir, dediniz, Memleketleri kastederek söylersek, şüphesiz Türk milliyetçiliği fütuhatçı değildir. Gönülleri kastederek söylersek Türk milliyetçiliği fütuhatçıdır.» (Tanrıöver'den Seçmeler, 1000 Temel Eser, sh. 19)

Türkçülük ve Batıcılık

Tanzimat'tan sonra yetişen aydınların büyük bölümü ve özellikle Meşrutiyet döneminde geniş yayılma fırsatı bulmuş olan düşünce hareketlerinin hepsi, farklı oranlarda bile, «Batıcı» bir öz veya etki içinde gö-ründüğü halde, bu görüntüyü, yalnızca «Batıcılık Hareketi» adı verilen akımın bir alâmet-i farikası olarak saymamız, öteki akımlardan, meselâ «İslâmcı» veya «Türkçü-Milliyetçi» akımlara bunu kondurmaya çok defa gönlümüzün elvermemesi, birçok konuda hesaplarımızı yanlış yapmamıza; bugün varmış bulunduğumuz noktada-

ki yerimizin gerçek hüviyetiyle belirlenmesine, aşılmış merhalelerin belirginleşmesine büyük ölçüde engeldir.

Gelişimimizin muhasebesini yapmak, gelişmemizin vardığı noktayla, başlangıç çizgisi arasındaki merhaleleri göstermek; düşüncemizi daha geniş alanlara götürmenin şartıdır. Geçmişe getirdiğimiz doğru tesbit ve yorumlar, bir yandan şimdiki konumumuzu da açıklığa kavuşturacak, öte yandan bundan sonraki hareketimize yeni birçok doğrular da keşfedecektir.

Amaç, kişi ve kurumları suçlamak değil, gerçeğin, kendi hüviyeti içinde bilinmesi ve tanınmasına yardımcı olmak, bu vesileyle, halledilmiş sanılan meseleleri tekrar eşeleyerek, gündeme getirecek bir durum muhakemesi yapmaktır.

«Türk Ocakları, bir medeniyetten diğer bir medeniyete geçen Türk milletine, bu geçiş devrinde yol göstermeğe mecburdur. Çevremiz, pratik ve yaaşyan bir medeniyetin darbeleriyle yıkılmış harap olmuş müesseseler ve onların yıkıntılariyle doludur. İçimizde ve dışımızda bir nokta yoktur ki mensup olduğumuz eski medeniyetin orada yıkıntılarını görmüş olmayalım. Görgü kaidelerinden, hükümet usulünden ilim ve sanata kadar her şey; hâkim, yayılan ve yapıcı yeni bir medeniyetin icaplarına göre değişmek mecburiyetindedir. Türk Ocakları bu yeni medeniyetin yayıcısı, hizmet edicisi ve yol gösterenidir. Kendi topraklarımız, üstünde, aynı hükümetin idaresinde büyük bir doğuş hareketi gösteren Türk ve müslüman olmayan milletlerin ilerleme sebeplerini, Batı medeniyetinin kendi sebepleri arasında bulmak lâzım gelir. Türk Ocakları bu sebepleri birer birer tanıyacak ve Türk milletine tanıtacaktır. Bir cümle ile diyebilirim ki, biz son İstiklâl

Mücadelesinde, batıya karşı mücadele ederek, hatta batıyı mağlûp ederek batılılığı muzaffer kılmış bir milletiz. Biz mağlûp olsaydık, şarklılık kazanır, batı mağlûp olurdu. Biz kazandık, gûya batı mağlûp oldu, fakat gerçekte kazanan batılılıktır. Kim inkâr edebilir ki, biz batıdan gelen milliyet fikirlerinden ilham alarak, batının bize verdiği düsturlarla silâhlanarak, batının elimize uzattığı âletlerle boğuşa, boğuşa Asya'nın köhne bir köşesinde, bütün beşeriyeti peşine katıp götüren halkçılık ve inkılâp düsturlarını muzaffer kıldık. Bunun için, Türk Ocaklarfı, batılılığın temsilcisidir. (Hamdullah Suphi Tanrıöver, Seçmeler, 1000 Temel Eserler sh. 72, 73).

Yukarıdaki sözler, 1912'lerden çok yakınlara kadar Türkçü-Milliyetçi hareketin en önemli eylem cisim cümlelerdir. Kendi özel düşüncesini yansıtan ifadelerden değil, bu hareketin büyük bir kuruluşunda, kurultayında söylenen, bütün bir camiayı bağlayan, resmî nitelikteki sözlerdendir.

Bu açık ifadeler, bu akımın, batı ve batıcılık anlayışını kesinlikle ortaya koymakta.

Batıcılık akımı, bizde, ayrı, farklı, müstakil bir akım değil, çeşitli nisbetlerde öteki akımlarda da yer almıştır: Türkçü veya İslâmcı akımlarda da yani.

Irkçı Olmamak Yeter mi?

İbrahim Kafesoğlu «Türk Milliyetçiliğinin Meseleleri» adlı kitabında, «Türk milliyetçiliğinin biri negatif (menfi), diğeri pozitif (müsbet) olmak üzere iki cepheli prensipleri ihtiva» ettiğini söylüyor ve negatif prensip-

leri şöyle sıralıyor : 1. Türk milliyetçiliği ırkçı değildir. 2. Türk milliyetçiliği dinci değildir. 3. Türk milliyetçiliği sosyalist değildir.

Birinci prensibi anlatırken, öz olarak diyor ki, vaktiyle «Batı memleketlerinde tutunmuş olan ırkçılık nazariyesi, insanlar arasında mânevî bakımdan bir takım farklar tasavvur eden ve aslında Türk ırkına da şerefli bir mevki vermeyen bir ideolojidir.» Kafesoğlu, «Türkiye'nin içtimai gerçekleri» bakımından ırkçılık konusunu sakıncalı görüyor : «Çünkü bir bakıma kavmiyetçilik yapmak mânasına gelen ırkçılığın memlekette bölgeciliği teşvik yolu ile millî bütünlüğü parçalayıcı durumunu hatırdan çıkarmamak lâzımdır. Makul ve ciddî bir kültür siyaseti ile Türk milletini vatan ölçüsünde bütünleştirmeyi başlıca gayelerinden sayan Türk milliyetçisi, yine ayni sebepten, Türkiye'de azınlık ırkçılığına asla müsade etmeyecektir.» (Sh. 272 - 273).

Aslında Türk milliyetçiliği genellikle öteden beri ırkçılığı, saf ırk nazariyesini reddetmiştir. Bütün Türkleri bir bayrak etrafında toplamayı hedef saymış bulunan Turancılık bile ırkçılığı kendine mal etmedi. Gökalp «kendini Türk sayan» herkesi Türk kabul etmemizin gereğini savunmuştur. «Saf kanı» atlar için aranan bir nitelik saymıştır. Türkçülüğün ırk esasına değil, bir «şuur» meselesine bağlı olduğunu söyler.

Yani «Türk milliyetçiliği»ni «Türk ırkçılığı» şeklinde görmedi belli başlı milliyetçiler. «Irk birliği» değil, «şuur birliği» aradılar. Kısacası, «Türk milliyetçiliğine evet,» «Türk ırkçılığına hayır» gibi bir şey.

Kafesoğlu, ırkçılığın, bölgeciliği teşvik anlamına geleceğini söylüyor. Oysa «Türk milliyetçisi yine ayni sebepten, Türkiye'de azınlık, ırkçılığına asla müsade

etmeyecektir» diyor. Türkiye'de bazı «bölgeler»in «azınlık»lara meskûn bulunduğu «var sayımına» dayanıyor olmalı Kafesoğlu. Yahut bazı bölgelerin bir azınlık hareketi için istismar edilebileceğine «ihtimal» veriyor. Bu bakımdan Türk ırkçılığını değil de Türk milliyetçiliğini rehber edinen ve «makul ve ciddî bir kültür siyaseti ile Türk milletini vatan ölçüsünde bütünleştirmeyi başlıca gaye sayan Türk milliyetçi»liğini uygun buluyor. Kafesoğlu'na göre Türk milliyetçisinin hem kendisi ırkçılık yapmayacak ve hem de «Türkiye'de azınlık ırkçılığına asla müsade etmeyecektir.» Prensip olarak milliyetçiliğe evet, ırkçılığa hayır denilmesi; «azınlık»ların da milliyetçilik dâvası gütmesine müsade etmek anlamını doğurmaz mı? Yani azınlıklar da, ırkçılığa dayanmayan bir milliyetçilik tuttururlarsa, Türk milliyetçiliğinin tavrı ne olacaktır buna karşı? Azınlıklar da «ırk» birliğinden değil de, «şuur» birliğinden kalkarak, tıpkı Türk milliyetçileri gibi, bir milliyetçilik güderlerse, buna razı mı gelecektir Türk milliyetçisi?

Türk milliyetçileri ırkçılığa kalkarsa, bu; «bölgeciliği teşvik»e, ve azınlıkların da ırkçılık gütmesine sebep olur da; ırkçı olmayan bir Türk milliyetçiliği, azınlıkların da ırkçı olmayan milliyetçiliğine sebep olmaz mı? Eğer «milliyetçiliğe evet»se, bu yalnız Türk milliyetçileri için evet, diğer milliyetçilikler için de «evet» değil mi? Türk milliyetçiliği Türkler için bir haksa, azınlıklar için bu bir hak olarak sayılmıyor mu? Kısacası, ırkçılık bir karşı ırkçılığı doğurur da, milliyetçilik bir karşı milliyetçiliğe sebep olmaz mı?

Bu konuları tartışmıyor Kafesoğlu.

Eğer Kafesoğlu azınlıkları, «makul ve ciddî bir kültür siyaseti ile» Türk milliyetçiliğinin potasında eritmek

iddiasındaysa, bu bir, «fütuhatçılık» olmaz mı? Ya da azınlıkların da kendi açılarından böyle bir iddiaya kalkmaları için hak doğurtmaz mı? Ama denebilir ki «Burası Türkiyedir, devletse Türk devletidir, o halde bu hak yalnızca bize aittir.» Bunun da cevabı şu olmaz mı: Vatandan mahrum kalmış milletler yok mudur, dünyanın her yerinde ulusal, bağımsızlık kavgaları verilmiyor mu?

Türk milliyetçiliğinden, ırkçılığı ayırmanın, ayıklamanın; Türkiye'deki azınlıkların milliyetçilik gütmesine engel olamayacağı açıktır. Bugünkü aktüalite de bu gerçeği doğrulamaktadır. Milliyetçilerin her yerde bir ırk kavgasından daha çok, bir ülkü kavgası verdiklerini görüyoruz. O halde aslolan bu ülküyü iyice seçmektir, belirlemektir. Millet ve milliyet vakıası öyle bir ülküyle özdeş olmalıdır ki, onda «azınlık» mefhumu, yahut konusu bulunmamalı; ve teb'a ancak «müslüman olanlar» veya «olmayanlar» olarak sınıflanmalıdır. Yoksa, milliyetçiliği yalnız ırkçılıktan tecrit etmekle mesele çözülmüyor. Öteki milliyetçiliklerin zuhurunu önleyemiyor. Oysa Kafesoğlu «prensip»lerinin ikinci maddesinde: «Türk milliyetçiliği dinci değildir» buyuruyorlar.

Aklı Başında Bir Batıcılık

«Türk Milliyetçiliğinin Meseleleri» adlı kitabında yazar, «Batı medeniyeti»yle «Avrupalılaşma» arasındaki farkı şöyle anlatıyor:

«Avrupalılaşma. Avrupalı gibi yaşamak, Avrupalının inanç ve örflerine intibak etmek, âdetlerine uymak, hayat telâkkilerinde onları takip etmek mânasına gelir

ki, bu düpe düz kötü ve zararlı bir taklitten başka bir şey değildir.»

«Halbuki Batı medeniyetinin asıl özü iç cephesindedir. Bu onun muhtevasıdır, şekli değil manâsı, maddesi değil ruhudur. Asıl çağdaşlaşma bu muhtevayı, mânayı kavramak, özü bulmak, ruhu hissetmektir.» (İbrahim Kafesoğlu, 1000 Temel Eser, sh. 40)

Bilindiği gibi 1'nci parağrafta dile getirilen husus, Tanzimattan beri söylene söylene, oldukça ucuzlamış ve genelleşmiş bir yargıdır. Bizde Batılılaşmanın bütün belli başlı savunucuları da hep bu kanaatte olmuşlardır. Böyle taklide özenenleri, züppeleri alaya alan bir hayli de roman yazılmıştır. Gerçekten de, bir avuç budala veya görgüsü çarpık olanların dışında kimsecikler, bu tür taklidle, gerçek Batıcılığı birbirine karıştırmadı. Hatta ayniyle, bir moda gereği böyle bir taklidi yaşayanlar bile, asıl Batıcılığın bu olmadığını hep bilmişlerdir, söylemişlerdir.

Bu bakımdan yazarın hiçbir orijinalitesi olmayan bu harcıâlem yorumu getirmesine hiç gerek yoktu.

Gelelim 2'nci paragrafa : Burada da yine içeriğine yabancı olmadığımız; Tanzimattan beridir, Batıcı bir çizgi içinde yer alagelen kişilerin hep tekrarlaya geldikleri sözlerle karşılaşıyoruz. Yani : Batı uygarlığını bütün müesseseleriyle alalım, ama örfümüzü, âdetimizi koruyalım vesaire...

Kafesoğlu'nun kitabı, «Türk Milliyetçiliğinin Meseleleri» gibi adeta, bu harekete yeni açılımlar getiriyormuşcasına iddialı bir isim taşımasına rağmen, hepsi daha önceleri başkaları tarafından mutlaka söylenmiş olan sözlerin, bir kerre daha tekrarlanmasından ibaret.

Kısacası görülen o ki, milliyetçi düşünce, gerçekten, Gökalp'i hiçbir noktada aşamamış, yenileyememiş. Bu durum Gökalp'in, bu alanın geniş kapsamlı bir düşünür olmasiyle mi yorumlanmalı; yoksa bizzat bu konunun yeni fikirler üretimine daha müsait bulunmamasiyle mi izah edilmelidir?

Çünkü bu sahanın ün yapmış düşünürleri farklı anlatım yöntemleri kullanmış olsalar bile, sonuçta ayni şeyleri söylemektedirler. Oysa her düşünce, farklı yaklaşım, yakalayış sergilemeye hem müsait, hem de muhtaçtır. Hangi çağdaş dünya görüşü, hangi siyasal, ekonomik ve kültürel doktrin olursa olsun, hemen hemen hepsi, üzerinde yeniden düşünen, hatta çığır açan düşünürler bulabilmiştir; çeşitli «tecdid» olayına tanık olabilmiştir.. Tecdide uğramayan düşünce hareketleri, zamanın aşındırmasına göğüs geremez; çağın gerisine düşer, diriliğini yitirir, arkaik bir vakıa olur çünkü. Beşerin düşünce tarihinde bunun sayısız örnekleri var.

Prof. Kafesoğlu belli görüşleri tekrarlamış olsa bile, belli bir düşünceye bağlı olanların genel durumunu, onların hâlâ üstünde bulunduğu, fiilen yaşanan bir fikir ortamını özetlemiş bulunmaktadır. Bu bakımdan kendisinden bazı alıntılara kalkarsak, bu aynı zamanda, belli bir ortamının da fikirlerine tercüman olur :

«Avrupa'yı maddeten ve mânen kudret kaynağı yapan bu değerler, (yani Rönesans hareketi, din mevzuunda tolerans, siyaset alanında demokrasi...) ayni zamanda üniverseldir. Yani, zaman, coğrafya, kültür farkı tanımaksızın bütün beşeriyeti kucaklar. Prensiplerin hedefi hıristiyanlık veya İslâmiyet, İngiliz veya Türk, doğulu veya batılı, köylü veya şehirli, hükümdar veya

teb'a değil, doğrudan doğruya insan ve insanlıktır. Hiçbir inanç veya telâkki, hiçbir kültür veya yaşayış tarzı bu prensipleri redde muktedir değildir. Esasen Avrupa medeniyetinin özündeki bu beşerîliktir ki, onun cihanşumül bir mahiyet kazanmasını sağlamıştır.» (sh. 41)

«Hiçbir aklı başında Türk yoktur ki karşımızda görüp tesir ve baskısını ta içimizde hissettiğimiz Batı medeniyetine uymak zaruretinin Türkler için hayatî ehemmiyet taşıdığını kabul etmesin.» (sh. 44)

İkiyüz yıldır bizim «Batıcılık»la «Avrupalılaşma»yı biribirine «karıştırdığımız»; bu yüzden gereği gibi «Avrupa medeniyetine girmiş, çağdaşlaşmış, yani Batılı bir cemiyet payesine ulaşmış» olamadığımızı esefle dile getiriyor ayrıca Kafesoğlu. Bütün aklı başında olanların Batılılaşmayı kabul etmesine rağmen, Batılılaşmaktaki bu «karıştırılma» kimin eseri dersiniz?

Oysa, bilinen şu ki, ikiyüz yıldır bizi yöneten kadrolar, aşağı yukarı Kafesoğlu gibi düşünen; yani Batı ve Batıcılık konusunda Kafesoğlu'nun izahlarına pek de aykırı düşmeyen bir anlayış içinde yer almış bulunan kadrolardır. İçinde bulundukları zaman ve şartlar ölçüsünde, Kafesoğlu'na çok benzer bir yaklaşımla Batıya yöneldiklerini teslim etmeliyiz. İkiyüz yıldır hiçbir devlet yöneticisi kadro, Batıcılığı sadece, yazarın 1'nci paragrafta dile getirdiği biçimde anlamadı. Yöneticiler, sorumlular ve aydınların çoğu genellikle Batıcılığı, 2'nci parağrafta anlatıldığı gibi benimsemişlerdir; buna ağırlık vermişlerdir.

O halde, asıl hesaba çekilmesi gereken anlayışta bir «karıştırılma» aranmalı. «Aklı başında olma»ya, bir başka rol verilmeli...

Bir Devlet Hem İslâmî, Hem Lâik Devlet Olabilir Mi?

Prof. Kafesoğlu «Türk milliyetçiliği dinci değildir» başlığı altında şunları yazıyor: «Yani Türk milliyetçisi başta Anayasa olduğu halde devlet kanunlarının yerine dinin mukaddes kitabını ikâme etmeği (şeriatçılık) veya islâm milletleri arasında, din esasında, birlik meydana getirmeği (ümmetçilik) tasarlayamaz.»

Kafesoğlu'nun, aktüel milliyetçilik açısından bu sözleri üzerinde, en azından, münakaşa edilebilir. Fakat Yazarın, bu sözlerine tarihî dayanak olarak ileri sürdüğü öyle gerekçeler var ki, en azından münakaşasız olarak, peşinen redde müstahaktır. Diyor ki:

«Türk milleti dindar olmakla, yani dinî akidelere ve islâmın iman ve amel prensiplerine bağlı kalmakla beraber, tarih boyunca, yaşanan hayatı yalnız din açısından değerlendirecek ve dine göre ayarlayacak derecede bir gayretin temsilcisi olmamıştır.» (Sh. 273 - 274).

Oysa, çok sıradan bir tarih bilgisi bile Kafesoğlu'nun bu sözlerini çürütebilir. Bu millet tarih boyunca bütün hayatı dine göre ayarlamanın gayretiyle yaşadı. Günlük hayatının her yanına, dininin doğrultusu içinden yaklaşmanın örneklerini sergiledi. Basit bir folklor kültürü bile bu gerçeğin teslimine kâfidir. Devam ediyor Prof:

«Vicdan hürriyeti Türk tarihinin ana karakteri halindedir. Türkler en geniş dinî toleransa sahip milletlerin başında gelir.»

Bakınız bu ara cümlenin arkasından gelen iddiaya:

«Laiklik, hiç olmazsa tatbikat şeklinde, Türk devletlerinde daima mevcut olmuştur.»

Şimdi bu profesöre, «dinde zorlama olmamak» ve zımnîlere karşı uygulanan ayrı hukukî statü düzeniyle, hele hele laikliğin arasında en ufak bir benzeyişin dahi olmadığını nasıl anlatalım? Alıntıya devam edelim:

«İslâmî Türk devletlerinde bile din, ayni zamanda dünya işlerine hükmeden bir unsur olarak görünmemiş ve Türk hükümdarları, şeriat yanında, dünyevî kanunlar tedvin etmişlerdir (Sultan Melik Şah'ın, Uzun Hasan'ın, Fatih'in, Kanunî'nin kanunları v.b.). Türk milliyetçiliğinin bir din dâvası olmayacağını ortaya koyan bu durum Türk milliyetçisini şeriatçilikten uzak tutan içtimaî gerçeklerimizden biridir.»

Yazarın son cümledeki fikrine dayanak olsun diye zikrettiği örneklerin tarihî dayanaktan yoksun olduğu açıktır.

Değil Kafesoğlu gibi, dini: İslüm; milleti; Türk olan bir profesör, herhangi bir müsteşrik bile bilir ki, İslâmî Türk devletlerinin hepsi, bütün dünya işlerini dine göre düzenlediler. Ülkelerinde uygulanan medenî, ticarî ve ceza hukuku islâm hukukuydu. Adıgeçen hükümdarlar da ve daha bir çokları da, dünya işlerini düzenleme için bir çok kanunlara ihtiyaç duydular, ama bu kanunlar, zuhur eden konulara şeriatın kesin ve genel doğruları içinde çözüm getirme ihtiyaciyle ilgilidir.

Şimdi nasıl Cumhuriyet Türkiyesinde kanun çıkarma yetkisini taşıyan Meclis, kanun yaparken laik devletin Anayasa'sına aykırı düşen kanun getirmemeye mecbursa, İslâmî devletlerde de tedvin edilen kanunlar, İslâmın anayasası olan nasslara aykırı olmayacak

biçimde düzenlenmiştir hep. Nasslar çerçevesinde içtihatlarda bulunmuşlardır. Ve bu içtihatlarda bulunanlar, yani kanun yapanlarsa, Yazarın sandığı gibi padişahlar değil, fıkıh bilginleridir. Fetva, karar mercii onlardır. Devlet, ihtiyaç duyduğu kanunların, içtihatların yapımında konuyu çağının bilim otoritelerine götürmüştür hep. İşbu kanunlar hangi hükümdarın zamanında gerçekleşmişse, hangi hükümdarın otoritesiyle uygulama alanına girmişse, teammülen o hükümdarın adiyle adlandığı için (Fatih Kanun-nâmesi gibi), tıpkı avam gibi Prof. Kafesoğlu da, bu kanunları bizzat hükümdarlar yapmıştır, zannederler.

Adıgeçen hükümdarlara «kanun yapmıştır» demek yanlıştır ve hele onların şeriatten ayrı olarak «şeriat yanında, dünyevî kanunlar tedvin etmişlerdir» demek tutarsızdır. Hele hele bütün dâvaları i'lâyı kelimetullah olan, kendilerini «nizam-ı âlemi te'mine» görevli bilen, «kerîm devlet», «devlet-i ebed-müddet» düşüncesine bağlanmış bulunan bu hükümdarlar için «laik» lâfzı hiç uygun düşmez.

Fakat Kafesoğlu, laisizme, demokrasiye inanmış biri olduğu için olacak, bu hususları hep değişik yorumluyor.

Adım Adım
Sosyalizm

Türk milliyetçiliğinin negatif prensiplerinden üçüncüsü şu oluyor. Kafesoğlu'na göre: «Türk milliyetçiliği sosyalist değildir.»

Çünkü «Türk miliyetçisi hürriyeti kısan, hukuku

zedeleyen bir düşünceye hizmet edemez» diyor. Ayrıca «...Sosyalistlerin hepsinin birleştiği nokta mülkiyet düşmanlığıdır ki, bu, alın teri ile elde edilen kazanca karşı açık bir saygısızlık ifade eder» diye ekliyor.

Bu «mülkiyet düşmanlığı», «alın teri» meselesi üstünde çok duruyor yazar, bu kitabında. Sosyalizmi bir iyice irdelediği yok. Ciddi, bilimsel tenkitler getirmeye yanaşmamış. Kafesoğlu'na göre sosyalizmde sermaye ve refah «Toplum hesabına 'devletleştirme' ve 'kamulaştırma' adiyle bir diktatörler grubunun» elinde toplanmış ve halk biribirine ancak fakirlikte eşitlenmiştir.

Sosyalizm konusuna bu yaklaşış biçimi yalnız Kafesoğlu'na mahsus değildir. Türkiye'de adı sağcıya çıkmış daha bir çok kalem erbabı vardır ki, yıllar yılıdır sosyalizmi, dön dolaş, şu bir kaç cümleyle özetlenebilir bir tenkit ve yargıyla yıkmaya çalıştılar. Bu yüzden de kandırıcı, inandırıcı olamadılar. Türkiye'de sosyalizmin gelişmesinde biraz da, konuyu böyle pek hissî ve yüzeysel bir biçimde ele alanların emeği olsa gerek. Sosyalizm için öyle karanlık bir tablo çizdi ki bunlar; orada nikâh, namus, din, iman, mal mülk ve ana baba mefhumunun olmadığından mâda, sanırdınız ki; millet açlıktan, perişanlıktan da kırılıyor. Ancak bunları yazarlarsa, sosyalizmi can evinden vuracaklarını zannettiler. Onlar bunu yazadurur ve siyasîlerimiz bunu anlatadururken Rusya çeyrek asırda dünyanın süper devleti olarak zuhur ediverdi. Hatta onun uydusu olan bir çok Balkan devleti kalkınma yolunda bizi fersah fersah geride bıraktı.

Devam ediyor Kafesoğlu, diyor ki, sosyalizm «...Kalkınmanın başlıca faktörü olan sermaye birikme-

sini engellemek suretiyle memleketi fakirleştireceği için, milliyetçiliğe aykırıdır.» Cevabını, sosyalist uygulama içinde kalkınan ülkelerden alsın Kafesoğlu.

Sosyalizmin adım adım gelişmesinde, ona getirilen duygusal, yanlış, eksik, bilim dışı yorumların bir hayli yardımı olmuştur. Bir yandan bu kabil yayınlar, ve bu kabil yayınlardan yazılardan pek farklı düşünemeyen politikacılar, devlet adamları hatta bu çizgi içinde görev yapan dernekler, sosyalizmi sürekli olarak aktüalitede tutmadılar mı?

Sosyalizme karşı çıkışın köklü mesnetlerini tanıyamadı, bizim yorgun, tembel ve bağımlı aydınlar.

Batıya Açılırken

«Hürriyet, adalet, müsavat» sloganının modalanmasiyle, İslâm toplumunda bir çok konuların münakaşası başladı.

Batı uygarlığı ve onun sosyal düzen anlayışları aydınlarımızı etkisi içine aldığından; batıyı reddetmek, adeta tabii ve insanî olan her olguyu reddetmek anlamına iliklenmiş olduğundan beridir, islâm toplumunun siyaset adamlarından mütefekkirlerine kadar, aşağı yukarı bütün aydın kesiminde, İslâmla, Batı arasında telif edici unsurlar aranmaya başlandı.

İslâm'la Batı uygarlığı arasında bir ayniyet aramak, Tanzimat sonrası aydınlarımızın genel çabası olmuştur. Bu çaba Meşrutiyet döneminde daha da yoğunluk kazandı ve Cumhuriyet'in işini büyük ölçüde kolaylaştırdı.

Batı ile İslâm arasındaki temel ortaklığını vurgulamak adına; Batı uygarlığının, özelikle Rönesans hareketinin, İslâm uygarlığı aracılığıyle gerçekleştiğini ileri sürmek, batıyı benimsememizin ilk ve masum kılıklı hamlesidir. Müslüman aydını böyle idialarla, aklınca limî hakikate bağlı kaldığı zannı içinde çalışırken, öte yandan İslâm'a hizmet ettiği hayaliyle teselli oluyordu. Onlara göre, eğer İslâm uygarlığı olmasaydı, bu uygarlık, bütün topraklarında üstün bilim yuvaları kurmamış olsaydı, hele hele Endülüs'te, Sicilya'da yüksek merkezler gerçekleştirmeseydi, batı dünyası ilkel hayatını yaşamaya devam edecek, Skolastik dönem son bulmayacaktı.

Nasıl ki Batı, bizden aldıklarını uygulayarak ve geliştirerek bugünkü seviyeye ulaştıysa; aynen biz dahi bu gerilikten kurtulmak için girişeceğimiz hamlelerde Batının tecrübelerinden yararlanmalıyız. Bu, vaktiyle onların bizden aldığını, şimdi bizim onlardan almamıza benzeyecektir.

Yukarıda sıraladığımız şekilde düşünen aydınlarımızdan «muhafazakâr» yanı daha ağır basanlarımız ise, batıyla girişeceğimiz bu alışveriş işinde, bazı noktalara dikkat etmemizi; meselâ aile düzenimizi korumamızı, bazı örfi ve ahlâkî varlığımızı muhafaza etmeyi, kendi dinimize bağlı kalmayı bir ön şart olarak ileri sürüyorlardı. Hele hele bu «dinimize bağlı kalış» fikrinde nisbet ölçüleri, örnekleri yine katılırlardı, bilhassa onların dindar aydınıydı. «Onlar nasıl ki dinlerine bağlı iseler, biz dahi öylece kendi dinimize bağlı olmalıyız» diyorlardı. Onların dinlerine bağlılıklarına derin bir imrenme duyuyorlardı. Onlar eksik ve yanlış olan dinlerine bile böyle hürmetkâr iken, bizim dosdoğru olan

inancımıza karşı gevşeklik göstermek doğru değildir, diyorlardı. «Hem asla dinimiz terakkiye mani değildir» diye, ilme teşvik sadedindeki Ayet ve Hadislerden örnekler veriyor, geçmişte yetiştirdiğimiz bilim adamlarını sıralıyor, teknik alanda vaktiyle gerçekleştirdiğimiz başarıları anlatıyorlardı.

İslâmla, Batı arasında uygunluk aramaya koyulmuş olanların büyük bir bölümü, aslında dünya görüşü bakımından «Batıcı»dırlar. Bütün sosyal kurumlarımızın Batılı anlamda düzenlenmesini isterler. Onların anladığı veya öyle anlaşılmasını isterler. Onların anladığı veya öyle anlaşılmasını istedikleri İslâm, Batılılaşmaya engel olmayan bir İslâm'dır. İslâmın fenne, sanata, ilme medeniyete düşman olmadığını dile getirirlerken, asıl istedikleri; İslâmın Batı'ya karşı olmadığını anlatmaktır. Onların fen, sanat, ilim, medeniyet diye saydıkları, kabul ettikleri sadece Batıdır. «Muasır medeniyet»ten kasıtları hep Batı uygarlığıdır.

Onlara göre, geri kalışımızın başlıca sebeplerinden biri de, hurafelerle oyalanmamızdır. Terakki yolunda ilerlememize, inandığımız hurafeler mani olmuştur. Aslında «hurafe»den kastettikleri doğrudan doğruya «İslâm»dı onların. Bu hurafeleri ortadan kaldırınca, ilerlememize engel kalmayacaktı. «İslâm'ı aslına irca» etmemiz gerekiyordu yine onlara göre. İslâmı aslına irca sadedinde de «ilim tahsil etmenin faziletini» belirten İslâmî hükümleri sıralıyorlar, İslâm tarihinden örnekler veriyorlardı.

Bütün çabaları Batılılaşmaya karşı olmayan bir İslâm ortaya koymak ve bunu genelleştirmek içindi.

Faraza «hürriyet, adalet, müsavat, uhuvvet» mi di-

yordu Batı, bizimkiler hemen bunların İslâmda da mevcut olduğunu söylüyorlardı. Meselâ rejim olarak «Meşrutiyet» mi söz konusu ediliyordu, bunun dahi İslâmî yönetimin temel umdesi olduğu anlatılıyordu. «Cumhuriyet» meselesi ortaya atılınca da fikirleri hazırdı: Zaten İslâm meşvereti, seçimi, Cumhuriyeti öngören bir sistemdi.

«Demokrasi» lâfının modalandığı zamanlarda da, asıl demokrasinin İslâm'da olduğunu söylediler.

Batı'dan alınacak her şeye «İlim müslümanın yitiğidir, nerede bulursa alsın» yahut «İlim Çin'de bile olsa alınız» gibi kutsal emirleri âlet ettiler.

Laiklik bile, İslâmın emirlerinden olduğu «İnancından ötürü kimseyi kınamamak» gerektiği hükmüyle izah ediliyordu. İslâm devletlerinin, ayrı dinden olan vatandaşlara, nasıl inanç ve ibadet serbestisi tanıdığı anlatılıyordu. Yine onlara göre, inanç bir vicdan konusuydu, Allah'la kul arasına kimsecikler girmemeliydi, hem Tanrı'nın bizim ibadetlerimize ihtiyacı yoktu. v.s.

Sadece bir motif, alelâde bir unsur ya da tahassüs sınırları içinde hapsedilmiş olan İslâm'ın kendilerine zararı olmayacağı bir yana, faydası bile vardır. Bu İslâm imajiyle evvelâ kendilerini, Batıcı rejimlerini sevdirme fırsatı buluyorlardı. Halk psikolojisini tatmin ediyorlardı. Ayrıca gerçek İslâm'ın tanınmasını, anlaşılmasını önlüyor, böylece onun zuhurunu imkânsız, mesnetsiz hale getirici tedbirler almış oluyor, güçlü bir kontrol mekanizması kurmuş bulunuyorlardı.

Zaten Batı da dini, sosyolojik bir gerçek olarak saymıştı; bu bakımdan din vakıasını hesaba katmayan hiçbir sosyal olgu, başarılı, kalıcı olamazdı. O halde

bu toplumun dinini değiştirmek mümkün olamayacağına göre, hesaplarını mevcut dini gözönünde tutarak yapmalıydılar.

Bizde, Batı'dan taşınan bütün sistem anlayışlarının da, bütün öteki kurumların da, kendilerini sunuşlarında, bir vakıa olan İslâm'ı kullanma, vazgeçilmez bir taktik olmuştur. Bazı aydınlar bunu bir taktik olarak kullanırken; bazı iyi niyetli aydınların da bu taktiğe kanarak onlarla ayni paralelde yer aldıkları bir gerçektir.

Batıya yenik düşüşlerinin sayısız örnekleri var. Batıcılığı bilinçli olarak bize taşıyanları aslında, Batıya yenik düşenlerden saymamalıyız. Onları Batıya teslim olmuş ya da onlarla özdeşleşmiş, kendisiyle Batı arasındaki sınırları kaldırmış olarak saymak daha uygundur. Onıarla Batılılar arasında bir ayniyet vardır, fark yoktur. Bunlar için dil, ırk ve din farkı temel bir ayrıcalık konusu değildir. Bir Batılı kendi dil, ırk ve din vakıasına hangi açıdan bakıyorsa, bunlar da aynı açıdan kendi dil, ırk ve dinlerine bakmaktadırlar. Gördükleri farklı bile olsa bakış açıları, yani yorumları aynıdır. Bunlar için dil, ırk ve din bir öz, esas, hareket kaynağı, ideoloji değil, sadece birer alettirler, nasıl ki, bir Fransızın, yahut Almanın veya Çinlinin sosyalist, liberalist, nasyonalist ya da faşist olmalarına aynı ideolojide buluşmalarına dil, din ve ırkları engel değilse bunlar için de öyle. Alet ideolojinin özünü tayin ve tesbit haysiyetinde görülmez. Ancak öz üzerindeki küçük ayrıntıların yaşamasında rol oynar. Teoride değil bazı pratiklerde ağırlığını gösterir. Nitekim bunun tersinden kâmil örneği İslâm için de söz konusudur. İslâmda da dil ve ırk olgusu, nizamın özünü tadil ettirici kurum-

lardan değildir. Bu kurumlar dinin sınırladığı bir çerçeve içinde vardırlar ve asla ideoloji değildirler.

Batıcı, din, dil ve ırk meselesine muayyen bir açıdan baktığı için, yani bu meseleleri Batıcılıkla çelişmeyen bir yere oturttuğundan dolayı, kendisiyle Batı arasında hiçbir kavga konusu da tabii olarak kalmamış oluyordu.

Meselâ Meşrutiyet döneminin Batıcılarından Dr. Abdullah Cevdet ve arkadaşlarının «ictihad» hareketlerindeki Batıcılıkları kesin bir İslâm düşmanlığı hatta soy düşmanlığı hüviyetinde zuhur bulmuşsa da bu tutum devrin bütün Batıcılarının genel anlayışını temsil etmez.

Batıcıların genel tutumu belirttiğimiz gibi din, dil ve ırk vakıasını önemsemeyen yani, bu vakıaları elden geldiğince göz ve kulak ardı eden bunları asla problem haysiyetinde görmeyen, bunlara normal bir Batı aydının baktığı gibi bakan bir tutum içindedirler. «Hürriyet, adalet, musavat, uhuvvet»cidirler Bir telifçiliğe yönelmiştir bunlar. «Doğu Batı sentezi»ne kalkanlar «Batılaşmanın neresindeyiz?» diye soranlardır bunlar.

Dememiz şu ki, bu Batıcılar Batıyla hiç bir kavga veya ihtilaf halinde değildirler. Dolayısıyle Batıya yenik düşme gibi bir durumları yoktur, tam bir benimseyişi temsil ederler.

O halde kimdir Batıcılığa yenik düşenler?

Batıya asıl yenilenler, Batıyı kayıtlı ve şartlı olarak benimseme yolunu seçenlerdir.

«Batıya evet ama, her şeyine değil» gibi bir görüş içinde olup, bunun münakaşasını yapanlardır.

Öteki Batıcılar muhasebesiz ve murakabesiz olarak Batıyı benimsemişlerken bunlar Batı ile kendi arala-

rında bazı ihtilaflar yakalamış, bunları telife yönelmişlerdir. Prensip olarak Batıya evet demişlerdir. Fakat ihtilaf noktaları vardır. Batı uygarlığı kendi uygarlıklarını yenmiştir. Fakat kayıtsız şartsız teslimiyeti onurlarına (!) yediremezler. Dil, din, ırk meselelerini problem sayarlar, bu meselelerde ne Doğulu ne Batılı bir garip muhafazakârlık taşırlar. Batıya asıl yenik düşenler bunlardır, yani benimseyenler değil benimsemeleri kendilerine göre «Buna değmiş buna değmememiş» diye acaip bir seçmeye koyulanlardır.

İki Aydın Tipi

İslâm uygarlığının yürürlükten kaldırılması, İslâm toplumunun bütün aydınları üzerinde çeşitli etki ve tepkilere sebep olmuştur.

İslâm uygarlığına bağlı ve bu yolda kavga veren bir çok aydın da, İslâm'a karşı girişilen hareketler farklı yorumlar bulurken; ayrıca müslümanlar hakkındaki özeleştiriler de yine farklı biçimde ele alınmıştır. Bu aydınlar, çağdaş müslümanların küfre karşı nasıl bir davranış içinde olmaları hususunda hep farklı ve değişik önerilerde bulunurlarken; ayrıca İslâmî yönetimin uygulandığı geçmiş zamanlara dair de yine farklı yorum ve yaklaşımlar göstermişlerdir.

Bu aydınlardan bir kısmı, Batıya yönelmemiş olduğumuz dönemleri, eksiksiz bir ideal dönem olarak belirtmek ve anmak görevini yüklendiler. Onlara göre İslâm, her alanda tam bir uygulanma içindeydi yakın geçmişimizde, Bazı aksaklıklarsa, uygulayıcıların kişisel zaaflariyle ilgili olabilirdi.

Böyle bir düşünce içinde olanlar, genellikle geçmişe toz kondurmamıştır; tenkidî bir yaklaşım yolunu seçmemişlerdir. Maziperesttirler, muhafazakârdırlar. Geçmişin her yanını savunmak, ülküleri olmuştur. Hatta geçmişe ait olumsuz sahneleri bile «şimdiye ve şimdikilerine kıyasla, bin defa tercihe lâyık» bulurlar. Kıyasiye yakınmaları şimdiki zamandandır.

Öteki bir kısım aydınlarsa, şimdiki zamana karşı duydukları şiddetli reaksiyonu, geçmişi savunmakla değil, geçmişi bile en sert biçimde eleştirmekle vurgulamak isterler. Bunlara göre, başımıza gelen musibetlerde, bizzat kendimizin de payı vardır. Hatta kabahatin büyüğü asıl bize aittir. Kendi uygarlığımızı kendimiz saptırmışızdır. Bir çok bâtıla, hurafeye yönelişimizin sebebini kendimizde aramalıyız. İslâm hakikatinden kopuşumuzda, İslâm dışı hususları, İslâm'a yamamaktan sakınca görmeyişimiz rol oynamıştır. Bilhassa mistik yorum ve yaşayışımızda hep İslâm'a aykırı inanış ve davranışlar içinde olmuşuzdur. Nâsların ve aklın doğrultusunu, çeşitli sapık akidelerin eğri büğrü yolları ve yorumlarıyle, çıkmaz sokaklara götürmüşüzdür, Nefsin arzu ve isteklerini, İslâm'a uygun düşen aşk ve gönül mesleği sanmışız. Açık hata ve küfür belirten bir çok hususa, mistik bir elbise giydirmeye özenmiş ve bunun adına da «İslâm» demişiz. Bir çok işaret, kelime, deyim ve davranışa; farklı, uygunsuz, küfre âlet olan anlamlar yüklemekte sakınca görmemişiz. Bu sorumsuz ve disiplinsiz tutumumuz. İslâm'ın asliyetini ve saffetini bulandırmıştır. Bir çok çevreler ve halk, bu halitayı İslâm sanmışlar bu yüzden Birçok sapkınlıklar, sapıklıklar başlamış. Böylece İslâm uygarlığı, özünden saptırılmıştır. Hem de müslüman olduğunu sananlar

tarafından çarpıtılmıştır. İslâm uygarlığı. Müslüman olanların bu bilinçsizliği, nefsin cazibeli hiylelerine yenik düşüşleri İslâm uygarlığının verileri olarak görülmüş.

Öncelikle asıl bunlarla savaşmalıyız, demişlerdir bazı özeleştirici aydınlarımız. Uygarlığımızı, uygarlığımızdan sanılan bu sapışlarımızı hesaba çekmeyi görev bilmişler. Tabir uygun düşerse radikal bir kanadı oluşturan bu aydınlar, İslâm'ın gündemden kaldırılışında, bir çok eski yöneticileri ve aydınları sorumlu tutmak bakımından, öteki muhafazakâr ve mâziperest aydınlardan çok farklı bir ölçü ve yöntem sahibidirler.

Meşrutiyet'le birlikte yeni ve değişik bir zuhur alanı bulan çeşitli fikir hareketlerinden İslâmcı Akımın tabir uygun düşerse bu «radikal» kanadı İslâm devletinin ve toplumunun çöküşünü, İslâm'a, İslâm dışı elbiseler giydirildiğini ileri sürerek yorumlamaya çalışmışlardır. Onlara göre, Osmanlı'nın devlet yapısında da İslâm dışı unsurlar vardır. Özellikle veraset usûlü, biatın uygulanışı, taht kavgasına dayalı idamlar, hilâfet, hep İslâm'a aykırı biçimde işletilmiş olan hususlardandır. Yine onlara göre, hükümdarların halkça, olağanüstü varlıklarmış gibi görülmesinde ve gösterilmesinde, bir «kibir», hatta «şirk» işareti vardır. Fetva merciini bile, bilimin bağımsızlığına, korkusuzluğuna vurulmuş bir zincir olarak sayarlar ve Şeyhülislâmlık müessesesini, göstermelik, devletin kuklası bir uydurma kurum gibi görürler.

Yine onlara göre, uygarlık adını verdiğimiz bütün sosyal kurumlarda, sanat, edebiyat, müzik, mimarî, folklor ve bilcümle kültürel varlığımızda, yaşayışımızda, medrese ve tarikat geleneğimizde, hep İslâm dışı

unsurlar vardır; Hind, İran, Bizans ve öteki cahiliye inanış ve âdetlerinin etkileri bulunmaktadır. Özellikle mistik yanımız büyük ölçüde bâtıl itikatların istilâsına uğramıştır. Bâtıl inanış ve âdetler, sayısız İsrailiyat, tarikatların aracılığıyle, toplumumuzu hakikat dışı masallarla işgal etmiş, inaç düzenimizi tanınmaz hale getirmiştir. Kitap ve Sünnet'in hâkimiyeti yerine, yanlış ve çarpık yorumların sultası kurulmuştur. Bir çok gereksiz ayrıntıları «bilim» zannıyle münakaşa eden «bilgin»ler türemiştir. Kitaba ve Sünnet'e uyulacağı yerde, ne idüğü belirsiz kişilerin, «bilgin» ya da «şeyh» sayılan bazı insanların peşinden gidilmiştir, aklın rehberliğine değil; eksikli, yarım yamalak, yanlış yoldaki fânilerin söz ve davranışlarına, menkibelerine itibar edilmiştir.

Oysa İslâm, bir akıl inancıdır. Din, aklı olana hitap eder. İslâm'ın vecibelerine uyulmasının şartı, âkil ve reşit olmaktır. Aklı olmayanlardan sorumluluk kalkmıştır. İslâm hakikatini, aklımızın kemâli ölçüsünde anlamaktayız. Allah'ın her emrinde, Resûlünün her davranışında, insan aklına ters düşen hususlar olamaz. Çünkü Allah, en mütekâmil varlık olarak yaratmıştır insanı. İnsan aklının, iradesinin, idrâkinin ve tehammülünün, kaldıramayacağı bir yükü yüklememiştir Allah. Kitab'ın ve Sünnet'in her hükmünde, mütekâmil insan aklı, uygun ve doğru bir yorum yolu bulabilir. Hatta çağlar ilerledikçe ve teknik geliştikçe, bu yorumlar daha doğru ve sağlam birer muhteva kazanmaktadırlar. Nitekim bir çok işaretler ve mucizeler, gelişen fen ve teknik aracılığında, daha makul izahlara kavuşmaktadır.

İslâm'ı özündeki dinamiklere bağlamak için uygun-

suz, bâtıl mistik yöntemlerle değil, aklın bilgisiyle ve çağdaş verilerle yola çıkılmalıdır.

Böyle yapmazsak, dini yanlış anlamış oluruz; hem dinin gerçeğini bulandırmış olur, hem de sosyal hayatımızı, hatta devlet hayatını yanlış esaslara bağlama yanılgısına düşeriz. Böylece küfrün eline de silah vermiş oluruz.

İşte biz yüz yıllardır, hatta Dört Halife döneminden bu yana, böyle büyük yanılgılara düşegeldik. Son yüzyıllardaysa, bâtıla yenik düşmeyi son sınırlara vardırdık.

Çağımıza İslâm'ı yeni baştan sunmamız gerekmektedir. Özellikle son yüzyıllarımızın savunulacak önemli bir yanı yoktur, kalmamıştır. İslâm'ı, olanca cazibesiyle, asrın verilerini kullanarak yeniden gündeme getirmeliyiz. Batının, küfrün saldırılarını iptal etmenin de yolu budur, kendi kurtuluşumuzun da! Çağın bütün bilgilerini, fennini, tekniğini, İslâm hakikatinin yorumuna ve ilânına vesile yapmalıyız.

İslamcı da Batıcı

Meşrutiyet döneminin «Türkçülük-Milliyetçilik» akımı gibi, «İslâmcılık» akımı da «Batıcı» bir zemin üzerindedir.

İslâmcıların Batıcılıkları, bazı dış görüntüler bakımından Tanzimatçılara benzer. Reşit Paşa'nın okuduğu Ferman'da gerileyişimizin «Şeriat esaslarında gösterdiğimiz gevşeklikle»de izah edildiği gibi, İslâmcılar da:

«Kitâbı, sünneti icmaı kaldırıp attık;
Havvası maskara yaptık, avamı aldattık.
Yıkıp şeriatı, bambaşka bir bina kurduk.»

diyorlardı. Tanzimatçılar, nasıl ki, bu teşhisten sonra iş tedayie gelince, batılı anlamda yeni düzenlemeleri şart gördülerse, İslâmcılar da aşağı yukarı ayni görüşteydiler. «Ruh-ı İslâmı» koruyarak, ileri batıya kapıları açmalıydık, gerçi Tanzimatçılar böyle vazıh bir terkibi formüle etmemişlerdi; bu İslâmcılara mahsustu ama, genel tavır bakımından birbirlerine oldukça benziyorlardı. Reşit Paşa ve arkadaşlarında böyle bir formül açıkça görülmemiş olsa bile, bazı Tanzimatçı yazarları, daha sonraki İslâmcılara çok benzeyen böyle bir anlayış içinde buluyoruz. İslâmcılar:

«Mütefekkirlerimiz dini de hiç anlamamış;
Ruh-ı İslâm'ı telakkileri gayet yanlış.
Sanıyorlar ki: Terakkiye tahammül edemez;
Asrın âsâr-ı kemâliyle tekâmül edemez.»

diyorlardı. Yani, İslâm ruhu asrın, ileri eserleriyle pekâla tekâmül ettirilebilirdi; gelişmelere karşı gayet dayanıklıydı İslâm. Nitekim bu fikirlerin savunmasını «Renan Müdafaa-namesi»yle Namık Kemâl; bir çok yazı ve şiirleriyle, Ziya Paşa da vaktiyle yapmışlardı:

«İslâm imiş devlete pâ-bend-i terakki
Evvel yok idi işbu rivâyet yeni çıktı.»

İslâmcıların bir bakıma döne dolaşa savundukları «İslâmın terakkiye mânî olmadığı»ydı. Demek istiyorlardı ki: İslâm aslında; ilmi, ilerlemeyi emreder. Fakat bir hayli zamandan beridir yetişen «mütefek-

kirler» İslâm'ı gereği gibi anlamamışlar, her yeniliğe karşı çıkmışlar, bir çeşit küfür mahsulü saymışlar. Dini dondurmuşlar, onu sınırlı kalıplara hapsetmişler. Dolayısiyle adeta onu dinamik özüne aykırı düşen, bambaşka bir inanışa döndürmüşler. Tutucu bir inanış manzumesi haline gelmiş din. Batıdaki gelişmelere düşman; tekniğine sanatına küfür icadı gözüyle bakan böyle bir dini, din anlayışını değiştirmeliyiz, diyorlardı. Onun özüne, aslına uygun bir şekilde yeniden kavranılmasını istiyorlardı. Bir «İslâm inkılâbı» diliyorlardı.

Bazı İslâmcılar çağdaşlaşmak, «asrîleşmek», Batıya ulaşmak için şart görülen «İslâm inkılâbını» dinde bazı yeni «içtihat» veya «reform»ların gerçekleştirilmesi şeklinde anlıyorlardı. Bu İslâmcıların hemen hepsi, yüzyıllardan beri İslâm'ın uygarlık hamlelerine kapalı, statik bir din haline getirildiğine inanıyordu. Bu hâle gelen dini «uyandırmak için haykırmak» gerekliydi. Çok geri bir duruma düşürülmüştü İslâm.

İslâmcılar, İslâm toplumunu da böyle geri bırakılmış bir «din»le özdeş görerek konuşuyorlardı. Yani «İslâm» derken; hem uyutulmuş olan İslâmı, hem de uyuyan müslüman milleti, bazen de İslâm ülkelerini kastediyorlardı:

«Asırlar var ki muattal İslâm'ın beyni, bâzusu»

......

«İslâm'ı, evet, tefrikalar kastı kavurdu.»

......

«Şu vahdet târumar olsun diye saldırma
İslâm'ı.»

......

«Dolaşsın sonra İslâm'ın harem-gâhında
nâ-mahrem.»

Fakat dha çok, «medreselerden» yetişen vę İslâm'ı dar kalıpların içine sokmuş gördükleri «mütefekkir»lerin, «İslâmına» çatıyorlar, onu çağdışı, geri, kurtarılması, uyandırılması gerekli «İslâm» olarak sayıyorlardı. İslâm dünyası, adeta gerçek dinini ve dindarını yitirmişti onlara göre:

«Kaç hakikî müslüman gördümse, hep makberdir,
Müslümanlık, bilmem ama, gâliba göklerdedir.»

Hem Batıcı Hem İslamcı

Meşrutiyet ortamında yoğunlaşan faaliyetini yeni kuram ve yöntemlere bağlamaya koyulan «İslâmcı» ve «Türkçü — Milliyetçi» hareketler, Batılılaşmaya köklü ve temelli bir karşı çıkış hüviyetinde değil; prensip olarak Batılılaşmayı şart gören, fakat aynı zamanda bazı özel «muhafazakâr»lıkları olan «telifçi» bir anlayış içinde görünürler. Bunlar için Batı, yalnız teknik ve sınaî bakımından değil, medenî ve kültür hayatı bakımından da, bir çok yanıyle, örnek alınması gereken bir dünyadır. Dünyayı temsil eden tek dünyadır Batı. Rejimleri, ticarî ve fikrî hayatlarıyle uygarlığın ulaştığı çağdaş doruğu temsil eden Batıdır bunlara göre.

Bunlar, yani gerek İslâmcı ve gerekse Türkçü akımlar, ididalarını temellendirirken, böyle bir batıcı yaklaşım içindeydiler. İddialarında çağdışı kalmamak adına, Batıcı olmayı şart görüyorlardı.

Fakat hep tekrarladığımız gibi, bunlar temelde şart saydıkları Batılılaşmayı, bazı gümrüklerden geçi-

rerek benimsemeyi ilke edinmişlerdi. Meselâ Batının ahlâk ve aile anlayışlarını, emperyalistliğini reddediyorlar; bu tezahürlerini medenilik değil, hatta vahşet sayıyorlardı. Onların ahlâk, aile hayatlarını, içki ve ve fuhşiyatını, mazlum milletleri ezen emperyalizmini «medeniyet» gibi gösterenlere, (sanki bunları «medeniyet» olarak savunanlar varmışcasına) karşı saldırılara geçerek, bu tür medeniyet anlayışını «tek dişi kalmış canavar» olarak adlandırıyorlardı. Onların kışkırtıcı ve saldırgan yanlarını «medeniyet denilen maskara mahlûku görün» diyerek teşhir, «...Garbın fuhşuna fahri simsar»lık yapanları tel'in ediyorlardı. Fransızın «fuhşunu, ilhadını», Alman'ın «birasını» medeniyet diye getirmektense; onların «bedayii var, edebiyyatı var, sanayii var, «Giden birer avuç olsun getirse memlekete— Döner muhitimiz elbet muhit-i ma'rifete» idi. Oysa onların «Hayır! Mehasin-i Garb'ın birinde yok hevesi»ydi.

İslâmcı kanadın tavsiyesi özetle şuydu:

«Alınız ilmini garbın, alınız san'atını.»

....

«Çünkü milliyeti yok san'atın, ilmin»di. Bunları yaparken «Kendi mahiyyet-i rûhiyeniz olsun kılavuz» kâfiydi. İşbu «mahiyet-i ruhi»ye ise, hep anlatageldiğimiz bir gümrük mekanizması...

Evet «Dünya koşuyorken yolun üstünde yatılmaz»dı. Batı ilerlemişti, ileriydi, onu kendimize örnek, rehber edinmeliydik. Yalnız teknikte değil bir çok alanda, ama önce teknikte:

«Bakın mücahid olan Garba şimdi bir kerre —Havaya hükmediyor, kani olmuyor da yere— Dönün de âtıl olan Şark'ı seyredin ne geri— Yakında kalmayacak

yeryüzünde belki yeri—» Açıkçası, tarihten silinmemek nâmına işte bunları düşünüyorlardı. «İslâmı uyandırmak için» böyle haykırıyorlardı. «Musallat, hiç göz açtırmaz da Garb'ın kanlı kâbusu» olarak tel'in edilen emperyalist Batı, «Garbın ebedî gayzı ederken seni me'yus» diye gösteren Batı, reddedilmesi gereken Batıydı ama; asıl yüzü olan fen, san'at, edebiyat v.s. alanlarındaki Batı bize örnek olmalıydı.

Bütün bu örnek alışlarda, «teklifçilikte», «gümrükçülükte» bu akımın «Şüphe yok ki hakk-ı semuhîleri var Üstâd'ın» diye benimsenen ve «Asım» olarak sembole edilen bir nesle rehber gösterilen Muhammed Abduh'tu, Cemaleddin Efganî'ydi. Bunlara göre inkılâp, öyle «Bâb-ı âlileri basmak-adam asmakla değil»di. Öyle din, iman bırakmayan müthiş inkılâpla memleket kurtulamazdı. Hele hele «Ailî bir inkılâp olsun diyen me'yus olur»du.

Batının «iyi şeylerini alan» bir inkılâp lâzımdı. Batı ile İslâmın bir sentez oluşturduğu bir inkılâp yani. «İnkılâp istiyorum, ben de fakat, Abduh gibi» diyorlardı.

Senteze Paydos

Müslümanların da, lâfız olarak bildikleri ve yaygın olarak kullandıkları birçok emirleri, hatta ilk defa duyuyormuşçasına yeni baştan düşünerek, idrak ederek tanımaları ve uygulamaları gerekiyor.

Kişi bildiğini ve inandığını sandığı düsturlar üzerinde, genellikle yeniden düşünmek gereğini pek duy-

1595 miladî yılında, yani 17 yüzyıla girerken Osmanlı Devleti'nin yüzölçümü 20 küsur milyon kilometrekare ve nüfusu yaklaşık olarak 100 milyondu. Yeryüzünün en güçlü devletiydi. Kendisinden sonra gelen devletlerle, arasında büyük bir mesafe farkı vardı. Osmanlı'nın, dünya'da birinci sırayı koruması, 18 inci yüzyılın ikinci yarısına kadar devam eder.

19 uncu yüzyılın başlarında, dördüncü sıraya düştüğümüzü görüyoruz. Artık çöküş devri başlamıştır. Bu arada Tanzimat gerçekleştirilir. Batıdan imdat beklenir. Batılı olmakla, onları taklit etmekle çöküşün önü alınacağına inanılır. Sosyal bünyemiz, kurumlarımız, batı esas alınarak düzenlenmeye başlanır.

Batılılaşmanın bir çıkmaz sokak olduğunu, kayıplarımızı bize buldurmak şöyle dursun, mevcudumuzu da tüketeceğini göremedik. Kayıplarımız çoğaldıkça, batılılaşma şevkimiz, denemelerimiz de artıyordu. Batı bizi yerden yere çaldıkça, adeta ona karşı muhabbetimiz ziyadeleşiyordu. Bir marazi duyguya bürünmüştük.

1876 yılında, yani bundan yüzyıl önce, koca Devletin yüzölçümü 13 milyon kilometre kareye düşmüştü. Gerçi bu alan, bugünkü Cumhuriyet Türkiye'sinin 17 misli kadardır ama, o zaman için büyük bir kayba uğramış olduğumuzun da bir rakamıdır. 2 nci Meşrutiyet'in ilân edildiği 1908 yılında ise bu rakam 9'a düşecektir. 1908' den 1918'e kadarki 10 yıllık tasfiye hareketi sonunda elde kala kala 777 bin kilometre karelik bir Anadolu yaylası kaldı sadece. 1908'deki, yani bundan 70 yıl önceki sınır genişliğimizi bile, bir gözönüne getirecek

olursak bugün, yine de dehşete düşmemek mümkün değil.

Halep, Bağdat, Şam illerimizde valilik yapmış nesilden, insanlardan, hâlâ aramızda sağ olanlar var. Emekli maaşı alanlar var, Osmanlı Devletinde memurluk yapmış zevattan aramızda.

Tarihten önce değil, daha 60 sene önce Ortadoğu tek devletti ve adı Osmanlı Devleti'ydi.

Ve biz, ikiyüzyıl evvel şu üstünde oturduğumuz arz küresinin en büyük devletiydik.

Şimdi sorabilir miyim kaçıncıyız?

Nasıl tükettik biz bu kadar serveti, şu kadarcık zamanda?

Günlük dertlerimiz bizi öyle işgal etmiş ki, unutuvermişiz geçmişi, aklımıza gelmiyor hesaplaşma.

Bir hesaplaşmaya kalkmayınca kayıpların dökümü bir bir yapılıp, sorumluları tarih içinde yargılamadıkça, hiç zannetmeyelim ki, belimizi doğrultabiliriz. Ne olduğumuz bilincine kavuşmak için, bu hesaplaşmayı bitirmemiz lâzım. Yani batıcılıkla halletmemiz lâzım hesabımızı.

Batının sonu gelmez oyunlarının, biz bu hesaplaşmayı yapmadıkça!..

Batıya yamanırsak, kurtulacağımızı sananların tarihî yanılgılarını, bu yüzden miletin uğradığı kayıpları; kazanırız, kazanıyoruz sandıkça büyüyen zararları, teker be teker, madde be madde gözler önüne sermeliyiz, hesaplaşmalıyız, onlarla.

Yoksa gitti gider kalanlar da.

DİN VE UYGARLIK

Kültürlerin de, uygarlıkların da oluşması için din, daima bir temel öğe olmuştur. İslâm'dan gayrı bütün inanışlarsa, ya tamamen insanlar tarafından uydurulmuş veyahut da başlangıçta ilâhi olduğu halde sonradan saptırılmıştır.

Bu sebeple bu inanışlar birer beşeri dalalet olmak bakımından birbirleriyle bir öz yakınlığı belirtirler. Onun için bu inanışlardan kaynaklanan uygarlıklar, öyle zannedildiği gibi birbirine aykırı uygarlıklar değildirler. Hepsinin dayandığı, insanoğlunun zihnî ve ruhî spekülasyonudur. Bu spekülasyonsa, çeşitli zamanlarda ve farklı alanlarda değişik görüntülü ürünler vermiş olsa bile, temel endişe bakımından birbirine çok yakın yahut da zıddıyle birbirini andıran; zıddının varlığı yüzünden kendisi de kaim olan ürünlerdir. Hepsi ancak beşeri bir yeteneğin muayyen sınırları içinde mevcut ve mahkumdurlar.

Yeryüzü insanlarını iki ana topluluk olarak, müslümanlar ve müslüman olmayanlar diye ayırdığımız gibi;uygarlıkları da bugün ''İslâmî'' ve ''İslâm dışı'' uygarlık diye ayırmak durumundayız.

TEMEL MATBAACILIK LTD.
527 97 38 — 520 50 75